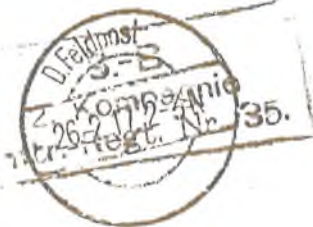

Annette Østergaard Schultz

Mellem Fjelstrup og fronten

Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18

Fra Inger Friis
Fjelstrup
Mr. Hadersleben
Begy. Kiel.

25-2-1917

Mellem Fjelstrup
og fronten

Mellem Fjelstrup og fronten

Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18

*Udgivet ved
Annette Østergaard Schultz*

Skrifter udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 75

Aabenraa 1996

Mellem Fjelstrup og fronten
Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18
Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 75

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri · Haderslev

ISBN 87-7406-090-2

ISSN 0109-9264

Redaktion: Hans Schultz Hansen

Historisk Samfund for Sønderjylland
takker for tilskud til udgivelsen fra

*Carlsen-Langes Legatstiftelse
Dansk Kultursamfund af 1910
Idagaardfonden*

Forsidebilledet viser ægteparret Inger og Jørgen Friis på baggrund af Jørgen Friis' brev af 25. februar 1917.

Bagsidebilledet viser Jørgen Friis, Bertha og Hans Christiansen samt Inger Friis, fotograferet i Husum 1915.

Indhold

Inger og Jørgen Friis. Ved Ingeborg Friis Bak	9
Udgiverens forord	11
Inger og Jørgen Friis: Breve 1915-18	13
Et tilbageblik	13
Juli 1915	15
<i>En familiefar bliver rekrut i Husum, og gården mister sin bestyrer</i>	15
August, september 1915	20
<i>Høsten rykker nærmere, mens det ene orlovshåb efter det andet skuffes</i>	20
Oktober, november, december 1915	28
<i>Efter orloven begynder hverdagen igen. Dele af bataljonen gøres transportklar, derfor er Inger Friis' næste besøg i Husum måske det sidste, før Jørgen Friis afgår til fronten. Der bliver købt en kasse cigarer. Har den mon et formål?</i>	28
Januar, februar, marts, april 1916	36
<i>Efter en kort juleorlov kommer Jørgen Friis tilbage til Husum. Der synes at være større forståelse for, at fædreland og militær ikke kun har brug for soldater, og Inger Friis går til majoren for at få Jørgen Friis »sat tilbage«. Men nu kaster Verdun lange skygger, og en kammerat sendes til fronten.</i> <i>»Orlov, det er det, man kæmper for«</i>	36

Maj, juni 1916.....	48
<i>Jørgens dårlige tænder behandles i Slesvig, og i den tid hænger der ingen transport over hovedet på ham. I Fjelstrup mister man en god arbejdskraft i den russiske krigsfange.....</i>	
Juli, august 1916	54
<i>Orloven får brat ende. Jørgen Friis tildeles i Frankrig et regiment, der kommer lige fra kampene ved Somme. Efter 14 dage i ro må soldaterne afsted igen</i>	
September, oktober 1916	71
<i>På Genesungsheim i Spa. Mens Jørgen Friis ligger dér, haster det ikke med at få orlov! I Fjelstrup bakser Inger Friis med folkeholdet.....</i>	
November, december 1916.....	81
<i>Opsamlingslejren i Beverloo</i>	
Januar, februar, marts 1917	87
<i>Ved fronten igen. Her er den store gevinst at blive taget til fange. Samtidig betyder en stigende faneflugt, at den tyske krigsmagt en tid ikke giver orlov til soldater, som bor for tæt ved den danske grænse. I stedet håber Inger og Jørgen Friis på 3 måneders tilbagesættelse.....</i>	
Maj, juni, juli, august 1917	104
<i>Den første ansøgning om hjemsendelse fra fronten bliver indgivet under en forsinket efterorlov. Tilbage igen oplever Jørgen Friis fronten under »rolige« forhold. Fødevarmanglen i Tyskland knækker stoltheden hos de overordnede. I Fjelstrup sker der et mystisk dødsfald blandt grisene. Folkeholdet giver stadig spekulationer. Og så bliver det høsttid påny</i>	
Oktober 1917	121
<i>Under høstorloven har Inger og Jørgen Friis forberedt en ansøgning om »Zurückstellung«. Jørgen Friis kommer</i>	

<i>til Flandern, hvor han er i bæretroppen under de hårde kampe om Houtholst-skoven. Dernæst transporteres kompagniet til Rusland.....</i>	121
December 1917, januar, februar 1918	133
<i>4 ugers uventet orlov kompenserer for afslag på ansøgningen om »Zurückstellung«. Kompagniføreren, løjtnant Rewe, har forinden givet Jørgen Friis et tip med hensyn til en ny ansøgning om »Entlassung«, og under orloven kommer amtsforstander Thaysen med en bemærkning, som vækker forhåbninger til foråret. Indtil da får Jørgen Friis i Mühlhausen en god bestilling ved »den store bagage«. Postspærring bringer væsentlige forstyrrelser, tyskerne liner op til den store offensiv</i>	
Marts, april 1918.....	152
<i>Offensiven sætter ind med Jørgen Friis som nærmeste tilskuer. Så standser også denne »afgørende« offensiv. Får krigen aldrig ende?</i>	
Maj, juni, juli, august 1918.....	165
<i>Med bogvognen følger Jørgen Friis troppebevægelserne. Soldaternes kammeratskab har grænser, og krigens trøstesløshed er ved at tage overhånd. Ansøgningen om tilbagesættelse bliver afslået. Men Inger Friis sporer sig ind på årsagen og tager sine forholdsregler</i>	
Felthær og hjemmehær. Fra fronten til Fjelstrup	184
Felthæren.....	186
Planerne for krigen og deres udløsning	186
1914: Fra bevægelseskrig til stillingskrig	188
1915: Tyske offensiver på østfronten, allierede på vestfronten. Kampen om Dardanellerne	191
1916: Verdun og Somme	192
1917: Den uindskrænkede ubådskrig. Ententens offensiver ved Arras, Aisne og i Flandern. Den russiske revolution.....	200
1918: Den tyske fredsoffensiv, Ententens modoffensiv	213

Hjemmehæren	220
De første reguleringer	221
Husholdningen i Haderslev kreds	226
Kommunen	229
Situationen 1917	235
Kontrollen.....	240
Totalkrigen	243
Kilder og litteratur	245

Inger og Jørgen Friis

Ved Ingeborg Friis Bak

Jørgen Jensen Friis blev født den 2. december 1878 på gården Hauge i Fjelstrup sogn. Han fik til sin barnedåb den 18. december et skrivesæt i sølv i dåbsgave – lidet anende, at han i årene 1915-1918 skulle komme til at skrive 761 breve hjem til sin hustru, Inger. Forholdene som soldat under første verdenskrig tillod ham dog ikke at benytte sin dåbsgave.

Jørgen Friis gik hele sin skolegang i tysk skole, dog havde han 4 timer dansk religion om ugen. Efter konfirmationen kom han en vinter på Hejls Efterskole, en herlig vinter, efterskolen lå lige på den anden side af den tyske grænse i Danmark. Der kom næsten alle unge efter skolegangen, de danske altså. Senere kom han på Dalum landbrugsskole, det blev også et godt ophold for ham. I 1904 købte han en gård i Fjelstrup, »Rønkær«. Den var en del forsømt. Da han overtog den i nytåret, sad kartoflerne endnu i jorden.

Jørgen Friis blev i 1909 gift med Inger Sofie Krog fra Stubbom. De havde lært hinanden at kende i gymnastikforeningen i Anslet, som først havde til huse på mejeriet i Anslet. Senere, da forsamlingshuset i Anslet blev bygget, foregik ungdomsarbejdet der med møder (som tit blev forstyrret af tyske gendarmere), folkedans, gymnastik og skjolddans. Inger Krog ledede gymnastik der, hun havde fået uddannelse på Askov Højskole ved Ingeborg Appel. Jørgen Friis var i mandskoret, som en tid blev ledet af lærer Jepsen i Fjelstrup. Det var ham en stor glæde i mange år.

Inger og Jørgen Friis fik før krigen tre småpiger, Louise i 1910, Kirstine i 1912 og Agnete i 1914. Efter krigen fik de Marie og Ingeborg. Alt tegnede lyst og lykkeligt for dem i 1914, men så kom krigen. Alle troede, det ville blive en kort krig, og alt ville blive godt igen – men den varede til den 11. november 1918.

Ved krigsudbrudet havde Jørgen Friis endnu ikke aftjent nogen værnepligt, han var blevet »oversat« den ene gang efter den anden. Men den 12. juli 1915 kom turen også til ham. Han var

da 36 år og altså en forholdsvis gammel soldat, som nu måtte underordne sig den militære disciplin.

Mens Jørgen Friis var soldat, drev Inger Friis gården ved hjælp af en god bestyrer, Hans. Det var ikke let at få karle til gården, de var jo soldater. Der kom russiske krigsfanger til hjælp, de var flinke, men gendarmerne kom hver aften og låsede dem inde i et rum ved siden af hestestalden og låsede op for dem om morgenen igen. Der var jernstænger for vinduerne. Det var en meget streng tid for Inger Friis. Heldigvis havde hun altid nogle vældig gode piger til hjælp i hus og have og til børnene.

Inger og Jørgen Friis skrev breve til hinanden så godt som hver dag, mens Jørgen var soldat. Ved våbenstilstanden i november 1918 var Jørgen hjemme på orlov. Det var ikke nemt igen at starte med arbejdet på gården – fra krigens gru til landbruget. Der fandtes ikke psykologhjælp dengang. Men der var dog fred, og efter afstemningen den 10. februar 1920 kom genforeningen, som blev den største dag i Inger og Jørgen Friis' liv, større end 5. maj 1945.

Udgiverens forord

Der er udgivet mange soldaterbreve fra den første verdenskrig. En brevveksling, hvor begge brevskriveres breve er bevaret, er derimod unik. Tilsammen skrev Inger og Jørgen Friis 1370 breve til hinanden i perioden 1915-1918. Det er breve uden litterære ambitioner, og desto mere autentiske er de – præget af nærheden mellem de to ægtefæller og af en hverdagsagtig tone. Det gør efter min mening brevene i høj grad vedkommende også i dag, og Inger og Jørgen Friis' døtre skal have tak, fordi de har betroet mig opgaven at udgive brevene i udvalg.

Ved udvælgelsen blandt 1370 breve må der nødvendigvis opstilles nogle kriterier, som igen har afgørende indflydelse på det billede, som udvalget giver. Det første kriterium har ganske naturligt været at udvælge de breve, som bedst beskriver forholdene henholdsvis ved fronten og i hjemmet. Ved gennemlæsningen af samtlige breve slog det mig dog også, at der var et gennemgående tema. Dette tema var samtidig en fællesnævner for Inger og Jørgen Friis' breve – nemlig, hvorledes de bedst bragte Jørgen Friis uden for farezonen.

Det er mit håb, at man med denne røde tråd også kan læse brevvekslingen som en fortælling, og at man i de mere generelle afsnit til slut kan finde svar på nogle af spørgsmålene om den sammenhæng, hvori Inger og Jørgen Friis' fælles bestræbelser foregik. Det har i det mindste været den bagvedliggende ide.

Viborg, oktober, 1996
Annette Østergaard Schultz

Et tilbageblik

Torsdag d. 12. juli 1917

Min egen kære Inger!

I dag er det altså to år siden, jeg første gang tog afsked fra dig og vore små piger. De mærkede ikke noget til afskeden, da de endnu lå og sov. Men vi to, kære Inger, jeg husker så tydeligt, at du fulgte med hen ad vejen, forbi postens hus, og så blev du ved at stå og se efter mig, til jeg forsvandt nede på vejen.

Ja, hvor husker jeg tydeligt den dag, som var det i går.

Tæt ude ved Haderslev mødte jeg Søren Lund, som skulle hjem på en lille orlov, og han fik så min cykel og red ad Fjelstrup til. Mens jeg traskede afsted til banegården med min kuffert. På banegården blev vi så oprangerede og dermed begyndte soldaterlivet. Vi kom til Husum allerede før middag, blev indklædte og måtte ud at eksercere allerede den første dag. Ja, dermed begynder alle de sørgelige minder for os...

Juli 1915

*En familiefar bliver rekrut i Husum, og gården
i Fjelstrup mister sin bestyrer*

Husum d. 13. juli 1915

Kære Inger og små piger!

Nu skal I da høre, hvordan tiden går for mig, siden jeg er blevet soldat. Om morgenen står vi op kl. 4, og så skal der pudses, og sengen gøres i stand. Så skal vi have lidt at spise, hvortil vi drikker kaffe, noget værre stads, af en stor skål. Samme bruges også til middagsmaden, som er noget lignende kaffen. Kl. 5 $\frac{1}{2}$ rykker vi ud til øvelse, som varer ved til kl. 11. Så har vi fri til kl. 2, og så begynder det igen med øvelse, som varer ved til kl. 6. Fra kl. 7 har vi så undervisning, som varer en time.

Du ser altså, kære Inger, at vi ikke har megen fritid. Vi er indkvarteret i en kreaturstald, hvor vi ligger 50 mand, den ene tæt ved siden af den anden. Vi ligger på en halmsæk, og vor hovedpude er også fyldt med halm. Så har vi to tæpper over os, det kan endda nok gå an. Det er vistnok et af de dårligste kvarterer, vi har fået, det er fuld af rotter, og her skal vi også have vor mad stående. Jeg er nødt til at beholde kufferten til at gemme sagerne i. Ellers æder rotterne det, og så kan vi sulte.

Du skulle bare se, hvordan vi ser ud, vi 50 mand fra Haderslev. Da vi kom hertil i går formiddag ved 12-tiden, måtte vi straks til kammeret og have noget tøj; men du kan ellers tro, at vi gjorde store øjne, da vi så, hvad det var for sager, vi fik udleverede. Støvlerne er endda nogenlunde, og det er en stor ting, men du skulle se uniformen, lap ved lap og revnet og falmet og beskidt af gammelt sved og snavs. Uha, det er forfærdeligt, det er det aller dårligste tøj, vi har fået. I dag er vi blevet vaccineret, både på brystet og armen og i morgen skal vi hen og sværge til fanen.

Jeg kan ellers let holde det ud så vidt som vi er kommen, men behageligt er det rigtignok ikke. Jesper Kongsted og jeg er kammerater og sidder for øjeblikket på en gæstgivergård lige i nærheden af vort kvarter og skriver. Værten og hans hustru er ordentlige folk, og taler dansk. Her kan du bo, kære Inger, når du kom-

mer ud og besøger mig. Hvordan går det dig og vore små børn. Kære, jeg ville rigtignok gerne hjem til jer, men det kan jo ikke lade sig gøre. Jeg er glad ved, at jeg har sådan en god kone hjemme, du kan jo let passe børnene, de taler vist slet ikke om mig, vel?

Mange kærlige hilsner til dig, Louise, Kirstine og lille Agnete. Hils også karlene og pigerne, kære Inger.

Jørgen.

Mit civiltøj kommer i morgen. Du kan vel nok læse min skrift, det er ellers lidt utydeligt, men jeg har travlt.

Fjelstrup, 14. juli 1915

Kære ven!

Det var rigtignok rart allerede i dag at få et langt brev fra dig; og alligevel blev jeg lidt ked af det, for du har det ikke godt, der hvor du nu er. Det er jo en trøst, at I er flere om det; men den er jo såmænd kun lille. Jeg er færdig til at rejse ud og besøge dig, hvornår det skal være, men det er jo da vist ellers lige tidligt nok endnu. Skriv, hvornår du vil have, jeg skal komme, om nu på søndag eller en søndag længere hen.

Jeg har ingen rigtig lyst til det herhjemme, og fremmede har jeg nok af. I dag har Marie Krog været; men det er jo bare dig, jeg savner. Blot du da havde haft det lidt bedre. Jeg håber, du har fået mit brev fra i går aftes. Der var et billede af børnene, så det var jo kedeligt, hvis det var gået tabt.

I dag har karlene sat hø op. Vejret har da også været meget smukt, rigtig til at drikke kaffe på forhøjningen i. Hvis du blot havde været her. Vi har vasket, Margrete Schrøder har hjulpet os, og det var rigtignok godt, for det sinker nu alligevel med den feldwebel, og så især da Marie også kom. I dag har jeg måttet vekle 100 Mark sedlen, for lille Karl fik 10 M. Jeg skal nok huske at skrive det ... Jeg er ellers lidt ked af det med den feldwebel. Nu har han fået sig en medhjælper, en menig, som skal passe telefonen, når han selv er ude. Ham sendte Eickemeyer skam også her til; men jeg sagde jo da straks, at han kunde jeg ikke have. – Ja, det havde jeg da heller ikke tænkt mig, sagde Hr. Bachmann så. Han kom så op til Simon Froms. I går aftes styrtede feldwebelen med cyklen ved vadhuset og slog et stort hul i panden. Han var i

Haderslev i formiddag og fik det syet sammen. Han kender slet ikke frihjulet. Jeg skulle forresten hilse fra ham.

Skal jeg sende brød og smør, eller hvad ønsker du. Lad mig få høre, hvad du savner. Kan det gå at sende Politiken? Så farvel for denne gang.

Husum d. 16. juli 1915

Min kære Inger!

Rigtig mange tak for brevene, jeg fik dem begge to på en gang. Hver middag og aften får vi posten udleveret, pakkerne skal vi selv hente på skriverstuen. Du kan tro jeg blev glad, da jeg så, der var brev fra dig, du kan rigtignok fortælle en hel del, og mange tak, fordi du sendte mig vore små piger. Det er da godt, at de ikke længes så meget efter mig.

Nu må du endelig ikke tro, at jeg har det så slemt. Det er slet ikke så galt, når man først bliver lidt kendt med tingene, og da vi så er så mange bekendte, så kan det sagtens gå. Der er jo også mange løjer ved sådan at leve på feltfod. Især om aftenen har vi det rart. Da samles vi på en gæstgivergård lige i nærheden af, hvor vi bor. Der sidder vi så og får os en kop kaffe og drøfter, hvad vi har oplevet og taler om hjemmet.

Kære Inger, jeg har tænkt, om du ikke kunne komme ud og besøge mig nu på søndag, otte dage. Nu på søndag er det ikke værd at rejse herud, for jeg ved ikke rigtig, om jeg kan få orlov hele dagen. Når jeg først er blevet lidt kendt, går det bedre. Jeg har tænkt, om du og Th. Ellegårds kone ikke kunne følges ad. Når I så rejser hjemme fra om lørdagen, så I kan være her om aftenen, så kan vi være sammen med jer lørdag aften og hele søndag. Det kan ellers blive rart. I kan bo her på gæstgivergården. Det er Neustadt N° 98, og værten hedder Petersen, men på huset står Antoni Hansen Gasthof, så finder I det nok. I går aftes talte jeg med Svensson fra Dybbølposten. Han er også her, han er gefrejer og har det meget godt. Han bor i en privat lejlighed og har det meget hyggeligt.

Hver morgen og middag marcherer vi gennem byen til stillingspladsen, det er nede ved havnen. Der samles vi og marcherer så i sluttet trop til øvelsespladsen, som er her i nærheden af byen. Det er for det meste gymnastik, vi har haft indtil nu, og det kan jeg sagtens komme igennem. Jeg er jo nok lidt øm i lemmer-

ne, men det har ikke noget at betyde. Underofficeren, vi har, skælder frygtelig ud, men jeg tror ikke, han mener det så galt, og vi bryder os i hvert fald ikke meget om, hvad han siger. Det er vist sådan en vane den slags folk har. Kosten, vi får her, er også ganske god. I dag fik vi således frikadeller med brun sauce og nye kartofler, det smagte helt fortræffeligt. Om aftenen får vi gerne et stykke pølse udleveret, det smager også godt. Kan du ikke sende mig lidt smør, kære Inger, for mit er snart ved at slippe op, men Jesper Kongsted har også hjulpet mig at spise det. Han havde ikke fået noget med. Dersom du har lavet ost, vil jeg også gerne have en sådan.

Ja, nu skal jeg ind til mine kammerater og ha' mig en kop kaffe og en hyggelig passiar.

Fjelstrup, d. 16 juli 1915

Kære Jørgen!

... I dag har karlene kørt gødning igen, det gir vist ikke så meget for dem, når de selv gør det. Det går ellers godt nok med at komme op og komme i gang...

De skriver og taler så meget om fred til efteråret, men det ville jo være så glædeligt, så man næsten ikke tør vove at tro det.

I dag har overløjtnanten været her igen. Det er anden gang, han kommer kørende, og så kan du ellers tro, Bachmann får feber. Overløjtnanten er nok meget streng, og så ligger de altid og kører fejl i byen, kører til Knud i stedet for til Store Anslet, og så blir han gnaven. I civil er han købmand i Hamborg. De var to løjtnanter i dag, og de var rigtig inde i stalden og kigge på skimlerne. Det gør underofficererne også, de er her også hver formiddag. Dem kan de lide. Blot de ikke kommer i tanke om, at de var gode til rideheste. Agnete er ved at blive kendt med Bachmann. Pigerne siger, at hun i dag sad hos ham i sofaen og spiste stikkelsbærgrød med strøskeen, han gir hende jo chokolade, og Agnete vil altid gerne sidde i sofaen. De andre to er lidt mere fremmede for ham. Kirstine taler forresten mere om dig nu. Hun vil have, at du skal komme, det blir hende for langt. Louise sover hver nat i din seng, og det er jo en hel herlighed, og jeg synes også, det er rart, for det er så trist med den tomme seng. Så tænker jeg jo på, at du ligger i en stald, og så blir det hele meget kedeligt. Jeg gider slet ikke gå og lave ekstra mad til ham feldweblen, når du ikke kan spise med,

jeg sidder selv i borgestuen, som vi plejer, og lidt skal han jo have, når vi får betaling for ham.

Hundredmarksedlen er vekslet og givet ud. Jeg er helt ked af det, men nu lægger jeg et lille regnskab hos, som omtrent passer...

Husum d. 20. juli 1915

Min kære Inger.

Rigtig mange tak for brevet og pakken, som jeg lige har modtaget. Du kan tro, jeg bliver glad, hver gang jeg får brev, og især fra dig. Du har måske ventet brev fra søndag, men den dag havde vi så travlt hele formiddagen, og vi blev først fri Kl. 2 1/2 om eftermiddagen. De har både det ene og det andet at plage os med. For tjenesten kan jeg sagtens holde det ud, men det er den tvang, som man altid er under...

Du skrev om, at du havde givet pengene ud, men det skal du ikke være ked af, og dersom du skulle mangle penge, kan du jo få hos Møller eller også sige det til Fedder. Så skal han nok hjælpe dig ud af forlegenheden. Det er godt, kære Inger, at du sådan kan tage dig af det hele, og især er det da godt for vore små piger, at du er hjemme og kan pleje og hygge om dem. Jeg tænker ofte på jer alle og ville gerne hjem og se til jer, men det kan jo ikke lade sig gøre endnu. Når du så kommer herud, kan det jo også sagtens gå...

August, september 1915.

Høsten rykker nærmere, mens det ene orlovshåb efter det andet skuffes.

Fjelstrup, søndag form. (Poststempel: 1.8.1915)

Kære Jørgen!

Jeg fik nu lige dit brev, og jeg blev næsten lidt ked af det, for det kommer mig for; som om du har været ked af det hele, da du skrev dit brev. Men hvor kan det være andet. For mig har det også været sværere, siden jeg besøgte dig. Jeg tænker jo hele tiden på det dårlige kvarter. Det gjorde os også så ondt at se jer marchere ned ad gaden med bøssen på nakken, mens vi skulle til at rejse hjemad igen. Jeg længes så meget efter dig, var jo færdig til at rejse igen når som helst; men det kan ikke nytte at tænke på det, for det er jo en dyr historie...

I eftermiddag er det, at vi skal til Stubbom med mor. Marie ville have både Andreas Krogs og Rieves bedt. Jeg ville nu hellere have været der ene med børnene; men Marie vil altid gerne ha' fremmede. Kan du tænke dig, Andreas Krog og Johannes Bramsen har været en fornøjelsestur i Berlin. Ja, de kan rigtignok finde på det; men jeg synes næsten ikke, de kan være det bekendt i denne tid. Mor ville først ikke fortælle mig det, for hun syntes, at det var en stor skam. Jeg har egentlig tænkt på at spørge feldweblen, om han ikke havde lyst til at køre med til Stubbom i dag, så kunne Andreas og Hans jo udvikle deres ideer for ham. Jeg tænker, de kunne enes om sagen, for det kan Bachmann og jeg jo ikke rigtig. Forleden dag sad han jo da og nød rigtig Tysklands storhed og kunne jo da ikke fortælle nok om, hvor dygtige og udmærkede tyskerne var, alle andre dur jo ikke. Så sagde han til sidst, at det lød måske lidt underlig, sådan at rose sig selv, så sagde jeg bare: »Det gør tyskerne jo altid«. Så gik han. Men derfor er han lige flink, han er ellers et rigtig godt menneske. I dag er han i kirke. Han er vant til at gå i kirke hver søndag, når han er hjemme. Nu snakker han slet ikke om at flytte, og det kan jo også være lige meget, for når han rejser, får vi jo vist blot et par menige. Russerne hører jeg slet ikke til, der er ellers kommet flere til egnen, Finemann har nok fået ti...

Et kompagni af 84. Regiment uden for Hensens Garten. Jørgen Friis' kammerat, Hans Christensen ses stående på bageste række, til højre. Foto i privateje.

Husum d. 4. august 1915

Min kære Inger!

I dag har jeg fridag, og nu skal du have et par ord fra mig. Jeg har fået nogle små blærer under den ene fod, og så meldte jeg mig på revierstuen i morges og fik foden lidt forbundet, samtidig fik jeg en dags »innere Dienst«. Det vil sige, at jeg skal hjælpe lidt herhjemme i kvarteret. Da jeg kom hjem, var der nogle unge mennesker ved at feje i haven, og så skulle jeg hjælpe dem lidt. Derpå var der nogle stole at sætte til rette, og nu har jeg altså fri. Det gælder at trykke sig, hvor man kan. De to unge mænd er spillemænd og danskere ligesom jeg. Det er rart at have en fridag. Som du jo vist ved, kære Inger, er jeg jo nu kommet i kompagniet og ligger nu indkvarteret i Hensens Garten, du ved jo nok det sted, hvor vi drak kaffe den søndag, du var hos mig. De siger alle, at det er et godt kompagni, vi er kommet til, så det er jo meget rart. Vi ligger rigtignok temmelig mange indkvarteret her i salen, men det værner man sig nok til. Jeg tror, vi er 250 mand. Jesper K. kom ikke

med os i kompagniet, men der er alligevel mange gode venner, H. Thuesen, Th. Ellegård og H. Christiansen samt mange flere. Jeg talte i dag med J. Kongsted, og han fortalte mig, at der lå en pakke til mig hos Fru Petersen, og nu i middag skal jeg om og hente den.

J. Kongsted var også på revierstuen. Han havde lidt ondt i brystet og var øm i skuldrene af at bære tornystret. Underofficeren på revierstuen skænder på alle, som kommer der, men jeg tror slet ikke, han mener det så galt. Det er noget, der ligger for den slags mennesker. Jeg tror nok, jeg kan være glad ved at være kommet i kompagniet. Tjenestetiden er kortere, og vi har mere frihed om søndagen, kun om middagen Kl. 1 1/2 har vi appel i »stadsdragten«.

Kære Inger, kan du ikke komme med herud på søndag. Dersom enten Fedder, Jens eller Jeppe Hansen kommer herud, kan I jo rejse sammen. Det kunne da være rart at få jeres besøg. Jeg håber da, der kommer nogen af jer. Dersom det er dig muligt, så kom med...

Fjelstrup, mandag aften (9.8.1915)

Kæreste Jørgen!

... – Sidste gang jeg var hos jer, sørgede jeg over det dårlige kvarter, denne gang er det underofficeren, men der er ikke meget at gøre. Men du må ikke ærgre dig for meget over det, det hele må jo da også få ende en gang. Det vil nok blive så dejligt, så vi tør næsten ikke tænke på det.

Laurids Lauridsens søn fra Skovby er faldet. Han var i toget i dag og så så forknytt ud. Anders Enemarks søn fra Høgelund skal også være faldet. Det er så tungt, så tungt. Nu vil jeg holde op for i aften, i morgen har jeg måske lidt mere at skrive om. Mange kærlige hilsner fra din Inger.

Det var en rigtig køn tur med banen til Tønder. Det var bare så kedeligt med den Jes Madsen, sikke da en stor dum en, han snakke hele tiden, enten han fik svar eller ej.

Fjelstrup, tirsdag formiddag

Tak for dit kort, jeg fik det nu lige. Du fik altså ikke meget ud af det med din fod, det tænkte vi jo nok; men når den bare vil blive bedre, går det jo også nok. Posten kom nu lige med en seddel

angående beslaglæggelsen af kobber, messing og nikkel. Det er da også meget, skal man nu af med sine pæne sager, kaffekander og det hele. Karlene kører halm ud i dag. Jeg synes næsten, halmen er for god til at lægge ud; men nu ser du det jo, når du kommer hjem. Den nye høst gir jo vist også rigelig halm.

Fjelstrup, onsdag (11.8.1915)

Jeg sidder her i køkkenet og skriver til dig, mens jeg passer en gryde med saft i. Det ene skal jo passes, og det andet ikke forsømmes. Solen skinner så fint i dag, som den ikke har gjort i længe. Bachmann er cyklet til Gravenshoved, det gør han hver dag, han bader dernede. Ja, der er da somme, som har det godt i denne krig. Jeg skulle ellers sige til dig fra ham, at du skulle gå lige til jeres Hauptmann og spørge om orlov, endda nogle få dage til at få maskinerne i orden, derfor kunne du godt få høstorlov. Han mente helt bestemt, at det kunne lade sig gøre. Jørgen Lindberg fra Anslet var hjemme et lille smut sidste lørdag og søndag, og nu i nat kom han hjem igen med 5 ugers orlov. Det er da noget, der forslår noget. Prøv at spørge om at få fri et par dage i denne uge. Jeg er ellers snart ked af at have indkvartering. Nu i dag kommer han og spørger, om hesten må gå på græs her, den som ellers er hos Jens Friis, for ordonnansen passer den ikke godt, og nu vil han, Bachmann, bruge den til ridehest. Han vil have den til at gå her ude hos kalvene, og Hans siger, at han vil ikke have den der, for der er ikke for meget græs til kalvene. Jeg ved ikke, hvad jeg skal stille op med det, så det kunne være godt, hvis du snart kom hjem...

Nu modner det godt på kornet, så høsten nærmer sig. Vi må da vist hellere få Jacob fra Hauge op og se maskinen efter, for Karl kender den vel ikke så lige. Ja, blot du da selv kunne komme hjem og sætte den i gang, den skulde da nødig køres i stykker...

Husum d. 15. august 1915

Min kære Inger og små piger!

... I går var vi igen ude på en længere tur og det øsregnede hele tiden. Så det varede ikke længe, inden vi var gennemvåde. Da vi så havde gået et langt stykke, gik vi samme vej tilbage, indtil vi kom til en stor hede. Der begyndte vi så et angreb mod et andet komp., og når vi så ikke var våde i forvejen, så blev vi det rigtig-

nok, for vi måtte af og til smide os i lyngen. Så op igen, og igen ned i lyngen. Der var næsten ikke en tør trævl på os, da vi havde slået fjenden på flugt. For vi sejrede naturligvis, endda modstanderen stod i skyttegraven. Ja, havde det været alvor, var det nok ikke gået så let. Så tror jeg nok, jeg var blevet liggende i lyngen. Det havde i hvert fald været det klogeste. Omsider kom vi da hjem, og så fik vi ordre til at klæde os om og gå i seng fra 12 til 1^{1/2}. Det kunne vi jo nok være med til. Det var godt, at du havde sendt mig noget linned.

I dag er Th. Ellegård jo så rejst hjem, og jeg er nu ene på stuen. Jeg vil savne mine kammerater, men jeg håber jo også snart at få orlov. Du har vel ikke talt med Møller om sagen endnu, kære Inger, eller måske Thaysen, måske han kan fremme sagen lidt. Jeg har været hos feldweblen og spurgt ham om at få fri et par dage, men han kan ikke give mig fri. Det skal gå igennem landråden, sagde han....

Fjelstrup, d. 18. aug. 15

Kære Jørgen!

Jeg har nu spurgt hos Thaysen om din ansøgning, og han havde sendt den til landråden d. 30. juli. I går eftermiddag var jeg selv på landrådskontoret; men landråden var ikke hjemme. Derimod så en af skriverne efter i en protokol, og så sagde han, at ansøgningen var sendt herfra til Husum den 10. aug. så der må den jo være. Tror du ikke, at du kommer hjem nu på lørdag, når I er færdige i Locksted? Ellers må vi vist have en ny ansøgning afsted, har Møller talt om. Nu skulle vi jo snart til at høste, så jeg længes meget efter at få dig hjem. Vil du nu ikke spørge efter ansøgningen straks, når du er kommen til Husum igen og så med det samme lade mig få besked. Du kunne jo også telefonere enten hertil eller til Møller, for hvis den ikke er der, skal der straks skrives en ny. Vi må skam se at have dig hjem, for vi kan ikke selv nu, når maskinen skal i gang, og russere får vi jo ingen af, har vi fået bud om...

Fjelstrup, tirsdag d. 24. (Efter et besøg i Husum)

... Alting stod jo ellers godt til herhjemme. Karl havde høstet i går, og i dag høster han også, der er ikke megen byg tilbage herude. Lille Karl og Kresten høster rundt i Nørretoft, tror jeg, og Hans og feldweblen skokker herude ved maskinen.

Jeg har talt med Thaysen i formiddag, han havde jo været hos landråden, og han forsikrer jo hver gang, at du nok skal få orlov, så vi skal jo have tålmodighed og vente tiden af, så kommer det jo nok. Jeg er nu lidt ked af det med det telegram, for feldweblen kan jo gerne komme til at lægge mærke til dig, det er næsten bedst at være så ubemærket som muligt på sådan et sted...

Fjelstrup, tirsdag aften, d. 31. aug. 1915

I går eftermiddag var Marie Lindberg her, og det var jo ikke gode budskaber, hun kom med. Jeg telefonerede straks til Møller, og han lovede jo så at skrive en ansøgning med det samme. I formiddag cyklede jeg så over til Thaysen med den, og han fortalte mig så sammenhængen med de ansøgninger, og jeg forundrede mig meget. Det er landrådets skyld, at den ikke er kommen til Husum, han ville ikke anbefale den, for jeg havde to svogre, som kunne hjælpe mig, og så kunne det godt gøre det. Begge ansøgninger, både den jeg har sendt og den Thaysen har sendt, er ikke kommen videre end på landrådskontoret. Jeg har jo nu i dag været hos landråden og leveret den ny ansøgning ind, men om den nu hjælper, det ved jeg ikke. Han sagde kun »ich will es versuchen«. Jeg syntes egentlig han var så utilnærmelig, og han talte jo da slet ikke om, at han ikke kunne anbefale den første, så jeg kunne slet ikke komme i snak med ham, ellers skulle jeg jo da nok have forklaret ham, hvordan det står til...

Husum d. 1. september 1915

Min kære Inger!

I eftermiddag har jeg fået brev fra Thaysen, men det var ikke meget opmuntrende. Han skrev deri, at min ansøgning om høstorlov var bleven afslået. Jeg tænker det er mest hans skyld, for dersom han bare havde anbefalet ansøgningen, skulle den nok være gået igennem, men det skal jo nu være således for os, kære Inger. Jeg venter dig nu ganske bestemt herud på lørdag, lad det så bare gå med høsten, som det kan. Dersom de ikke vil lade mig komme hjem og hjælpe lidt, lad det så bare blive til, hvad det kan...

I aften har vi et forfærdeligt regnvejr. Dersom det sådan bliver ved, kan det blive vanskeligt at få høsten bjerget, men det kan jo være, at krigen skal endes på denne måde. Gud give at vi snart kunne få fred...

Fjelstrup, d. 1. sept. 1915

Kære Jørgen!

Jeg synes ikke rigtig, jeg kan komme i gang med at skrive til dig i aften, for det er så kedeligt med den ansøgning, jeg stoled på landråden, men nu gør jeg det ikke mere. Man kan næsten ingen stole på mere, der er så meget ondt i verden for tiden. I dag har jeg fået det skriftligt fra landråden gennem Thaysen, at han anerkender ikke, at det er nødvendigt, at du kommer hjem.

Gården er ikke stor nok, vi har karle nok, og jeg har to svogre i nærheden som kan have opsyn. Ja, er det ikke fortrædeligt, som om landråden har den mindste forstand på at drive en gård. Hidtil er det gået godt med høsten, men det værste er jo da også tilbage, og nu hælder det vand ned, så det hele kan blive broget nok endnu. Jeg må vist hellere selv komme ud til den herre igen, for nu har jeg måske mere mod end den første gang. Da vidste jeg heller ikke rigtig, hvor meget jeg turde sige, men nu har jeg afslaget skriftlig. Ja, sikke dokumenter man får samlet sammen. At man sådan skal tigge. Vi bilder os ind at være frie folk; men de tider er nok forbi, Gud alene ved, hvordan de næste bliver, om bedre eller ringere. Jeg er så ked af det hele, hidindtil er det ellers gået så godt, men det er jo den orlov, jeg har gået og glædet mig til, nu synes jeg alting ser så sort ud. Men det kan jo blive godt igen, måske kommer det alligevel inden vi tænker på. Thaysen telefonerede i morges, at han havde fået brev fra dig, og nu ville han selv gå til landråden igen, det kunne jo da være, at det kunne hjælpe. Jeg tror nok, at det gør Thaysen ondt, at landråden ikke vil anbefale den...

I morgen skal Andreas Kay, Kristian Rasmussen og Peter Huberg melde sig i Haderslev, fortalte post Gellert, de to første er af andet opbud. De mangler nok folk; men det går jo også strengt til i Rusland. 84'erne lider nok meget der, skriver Niels Nissen hjem. Nu ses vi jo så på lørdag, kunne du endda være på banegården og tage imod os, men jeg kan jo få et bybud til at tage min kuffert. Skal vi så ikke gå lige til Hensens G. og spise til aften der hos dig, og så følges ad hen til Fru Petersen, når børnene skal i seng? Så sparer vi de 1,50 M. Bothilde kommer nok herover på søndag, så kan lille Agnete jo sagtens. Nu masser af kærlige hilsener fra os alle fire. Din heng. Inger.

Husum d. 10. september 1915

Min kære Inger og småpiger!

... I går aftes var jeg omme hos Fru Petersen, det var derfra jeg telefonerede til dig. Hvor var det da rart at tale med dig, om end det måtte ske på tysk. Jeg var sammen J. Lindberg, H. Christian- sen, Adolfsen fra Haderslev, og så husker du nok, der var en soldat der sidste søndag aften, han var der også. Han er fra Kolsnap og hedder K. Kristensen, et meget flinkt menneske. Det er hyggelige aftener vi der tilbringer sammen.

Jeg sad og glædede mig over de smukke blomster som du havde med herud til Fru Petersen, de er endnu lige så smukke, som da de kom. De er groet i vor have, og du har plantet dem og pas- set dem. Det er derfor jeg er så glad ved dem. Det er godt, at vi har det dejlige sted at samles om aftenen. Dersom jeg var kom- men til Haderslev, ville jeg have savnet mine kammerater meget, og når jeg så tilmed kunne risikere at komme til fronten noget før, sammen med fremmede mennesker, så havde det været meget kedeligt, så hellere blive her. Jeg må jo heller ikke klage, for vi har det godt nok, og nu stoler jeg også fuldt og fast på, at du nok skal få mig hjem en lille tid...

Oktober, november, december 1915

Efter orloven begynder hverdagen igen. Dele af bataljonen gøres transportklar, derfor er Inger Friis' næste besøg i Husum måske det sidste, før Jørgen Friis afgår til fronten. Der bliver købt en kasse cigarer. Har den mon et formål?

(Poststempel: Husum 21.10.1915)

Kære Inger

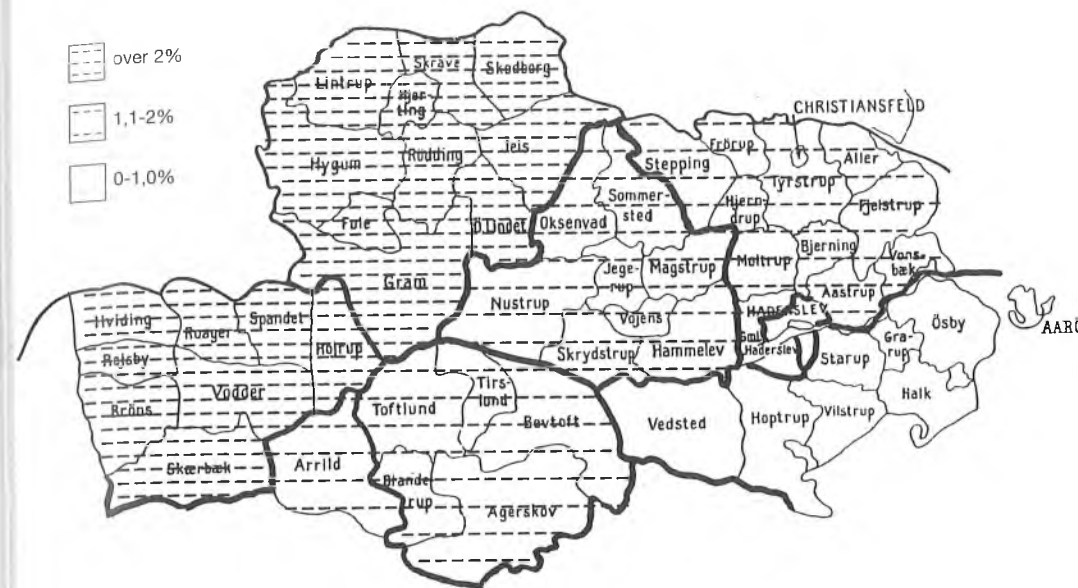
... Jørgen Lindberg, Hans Højer og jeg gik så en lille tur ud igen-
nem Rødemis. Det er meget smukt derude, og vi havde meget at
tale med hinanden om. H. Højer er jo fra Åstrup og har været her
siden maj. Han kan ikke få orlov, da hans bror er gået over
grænsen, og det er meget kedeligt for ham. Han er et meget flinkt
menneske og er jo af samme mening som vi, så vi kan godt sym-
patisere med hinanden. Nu er jeg så havnet her i Petersens gæst-
givergård, som du jo nok kan se på papiret. Her vil jeg spise til
aften, da jeg ikke har lyst til at komme hjem i kasernen og til selv
at smøre mad. I dag har vi også fået lønning, så nu er jeg ved
mønten. Det gav ialt 3 M 80 pf, men det vil svinde slemt i penge-
ne til aftensmaden, de skulle jo ellers vare i 10 dage...

Det er jo gået hurtigt med at få roerne taget op og kørt hjem. Det er godt, at det arbejde så er besørget. Vil du ikke nok bede karlene om at få runkelroerne dækket med halm og jord, for det vil vist snart til at fryse. Sidste år fik vi en del roer fordærvet på grund af frosten, det måtte ikke gerne ske i år...

Fjelstrup, fredag aften (poststempel 23.10.1915)

Kære Jørgen!

Det er nok ved at blive en regel, at jeg skal have et brev skrevet til dig, inden jeg går i seng, ellers synes jeg ikke, det er helt rigtig. Tak for dit brev, som jeg fik nu i aften. Det glæder mig, at du nok vil have »Nationaltidende« tilsendt, for ved du hvad, der var en tid, hvor jeg syntes, at I gik alt for meget op i det soldaterværk, men det kan vel ikke være andet, især i førstningen. Nu er I jo allerede gamle i tjenesten.

Geografisk fordeling af desertørerne i Haderslev kreds i procent af befolkningen.

Jo tættere på grænsen, de værnepligtige boede, desto større var tilbøjeligheden til at desertere. Men bortset fra denne naturlige nordlige tendens, påviser Svend Falkner Sørensen i sin bog »Faneflugt?« (s. 50) en vestlig tendens, som han mener hænger sammen med den forskel i holdning hos de dansksindede nordslesvigere, som prægede hele den tyske tid. Forhandlings- eller H. P. Hanssen-linjen havde størst tilslutning i den østlige del af Nordslesvig, mens protestlinjen havde sin mest markante opbakning i vest. I al korthed hvilede forhandlingstaktikken på sammenhængen mellem rettigheder og pligter. Viste de dansksindede nordslesvigere sig som lovlige og pligtopfyldende borgere, måtte de også kunne nyde almindelige statsborgerlige rettigheder under det tyske herredømme. Ved verdenskrigens udbrud manede H. P. Hanssen sønderjyderne til at lyde pligtens bud.

Jeg har talt med Trinne Ellegård pr. telefon i aften, og hun fortalte, at Thomas havde fået sin venstre hånd så slemt skamferet i presseren til dampmaskinen. Dr Jacobsen havde syet den sammen på otte steder, og nu havde han meget slemme smerter i den. Hun vidste jo ikke, om han skulle til Husum på søndag. Det skal han vel nok, men sådan som han var i dag, syntes hun næsten ikke, han kunne rejse...

Vil du nu huske, når du skriver, at give mig lidt besked om, hvad jeg må købe ind, og hvad der skal betales, og hvad der kan

vente. Vi har vel penge til gode hos Møller? I morgen aften tænke jeg at gå til Hauge, for Jens blir nok ikke færdig til at komme her. Jeg skal jo også have det ordnet med sygekassen. Skau havde været her i eftermiddag, det var da nu så ærgerligt, at jeg igen var ude; men han fik jo da kaffe og sad og snakkede en god time med mor. Børnene er så glad ved bedstemor, og hun strikker jo strømper til os. I dag har An-Mari været her og skåret æbler og nippet hyldebær. Paul er i Slesvig nu, han er nok puttet ind. Han og en til ville nok ikke lystre længere. Jeg skulle hilse fra Skau og fra P. Refshauge, Ausbøl, ham talte jeg med i Haderslev.

I dag var Bachmann her for at sige farvel. De rejser nu, vistnok til fronten. Han skal være feldwebelløjtnant.

Husum, søndag d. 24.10.1915

Min kære Inger og småpiger!

Mange tak for dit brev, hvori du fortæller om Th. Ellegårds uheld. Det var jo kedeligt for Th., men jeg vil dog ikke beklage ham, for så kommer han dog ikke i felten for det første. Nu må du ikke blive bedrøvet, kære Inger, men nu bliver vi vist ikke så ret længe i Husum mere. Der skal en stor transport bort fra vort komp., ca. 80 mand, og jeg er også derimellem sammen med de fleste af mine kammerater. I Ians Christiansen og Th. skal også med, så det vil blive en slem forskrækkelse for dem. De kommer i aften... Jeg er glad ved, at jeg har billedet af dig og børnene.

Vil du så komme og besøge mig på lørdag og søndag, kære Inger, for til den tid tror jeg nok, at vi er her endnu, og skulle det være, at vi skulle komme afsted før, skal jeg nok lade dig det vide pr. telefon. Men jeg tror ikke, der er fare for, at vi kommer bort i denne uge. Nu må du ikke sørge for meget, kære, vi har jo været forberedt længe på, at den tid ville komme, at vi skulle bort...

Fjelstrup, mandag d. 25.10.1915

Kære, kære Jørgen!

Ja, bedrøvet blev jeg rigtignok, da jeg i aften fik dit brev. Jeg har jo nok kunnet sige mig selv, at i Husum kunne I ikke blive ved at holde, men så håbede jeg altid, at der kunne ske et eller andet, så I kunne blive fri for at komme med. Men der sker jo ikke noget, der tyder på fred, og så er der jo ikke andet at gøre end finde sig

i det, hvor svært det end er. Det gør mig så ondt, så ondt for jer, I stakler, vi herhjemme må jo ikke klage os. Men hvornår vil de gode dage da komme igen, da vi kan være sammen med vore små børn igen, for den tid kommer, det tror jeg fuldt og fast, og hvor vi så vil takke Vorherre og aldrig glemme ham. Det har vi jo vist gjort før, da vi havde det så godt.

Fru Thuesen telefonerede i aften, om vi skulle tage afsted til Husum nu en af dagene, eller vi skulle vente til lørdag. Vi blev så enige om at se tiden an, for du ville jo telefonere, hvis der skete noget. En trøst er det da, I gode kammerater kommer med hverandre, at være ene mellem lutter fremmede ville da være alt for trist, men det sker jo også....

Husum. d. 27.10.1915

Min kære gode hustru!

... I går var vi henne at få nyt tøj, og i dag har vi »passet tøjet på« samt syet navn i hvert stykke. Havde jeg nu haft dig her, så kunne du have hjulpet mig dermed, men det har endda gået bedre, end jeg havde troet. Da jeg først fik begyndt dermed, gik det ganske godt. Jeg gik op på loftet til H. Christiansen og Dall. Inde på Dalls stue er der dejlig varme, og der har vi tre så siddet og syet det meste af eftermiddagen og haft det helt gemytligt. Aagesen bor også på samme stue, og så endte det med, at vi kom til at synge. Vi sang mange af vore gode danske sange, og det blev jeg da meget glad ved. Ja, det lyder mærkeligt, at vi i en sådan sørgelig tid kunne komme til at synge. Sindet lettes ved at komme til at synge vore gode hjemlige sange.

Hver dag går man og hører på det evindelige tyske skrål om piger, krig og sejr. Jeg er så led og ked af alle disse sange. Jeg tager tit min lille grønne sangbog og går udenfor, hvor der er lidt ro og læser eller synger deraf. Den bog er jeg allermest glad ved at have med...

Jeg har i dag fået brev og en pakke fra søster Christine. Marie fra Stubbom har også sendt mig et kort, det er smukt af dem at tænke på os. Bertha C. kommer måske på fredag, men det skal du gøre, som du selv synes. Jeg ved jo ikke, hvor meget fritid vi får de søgnedage, men på søndag ville vi gerne være rigtig meget sammen.

Fjelstrup d. 3. nov. 1915

Kæreste Jørgen!

... Fru Thuesen rejste ikke med os hjem, hun må jo være bleven en dag længere. Det blir heller ikke så dyrt for hende som vi andre, jeg betalte 38 M og 50 pf. Isak er her nu; men jeg har ikke talt med ham om løn eller nogen ting, måske han helst vil have sit i dag-løn. Russeren kommer nok snart. Jeg ved ikke, hvordan Hans vil stille det an; men det skal han jo nok forstå. I dag har jeg ikke haft lyst til at drøfte det med dem. Dagen i dag har været lidt lang og sejt for mig, men nu vil jeg gå lidt tidlig i seng, og jeg kan altid sove, heldigvis, så går det nok bedre i morgen. Det gør mig så ondt for jer, og man står så hjælpeløs, og magter kun selv så lidt over for alt dette ulykkelige.

Peter Bramsen fra Fellum kom til Neumünster sidste mandag, han var meget ked af det, sagde Fru Nielsen i Haderslev, og det er jo ikke så underlig. Minna Kjeld kom jeg til at rejse med fra Vojens, hun kom jo fra Hans i Rendsborg. Han har det helt godt, han er ved trænet, så han har nok haft held med sig. Jeg kan da ikke vide, hvor længe Fedder hytter sig.

Nu husker I jo da nok at få den lille pude hentet. Jeg er glad ved, at vi fik det lavet om og fik gode dun i den.

Nu til slut mange kærlige hilsner fra alle børnene og fra din egen Inger. Bedstemor beder hilse.

Vi fik jo en kasse cigarer til P., og vi ærgrede os såmænd over det bagefter, for han har alligevel ingen fortjent. Og så kom der en soldat ind lige i det samme og fik jo at se, at vi købte dem. Det var en, som kendte os. Det skulle heller ikke have været. I dag er der kommet afslag på min sidste ansøgning fra jeres major; men det kunne man jo nok tænke sig -

Husum d. 3. november 1915

Kære Inger!

... Resultatet af appellen blev, at det hele blev kasseret, og vi måtte møde igen den følgende dag kl. 1. Det er i vor fritid, og det er derfor at feldwebelen hitter på sådant. Han kan ikke unde os at have frihed. I formiddag har vi holdt en lille øvelse for majoren, som hedder Götse. Han lader til at være en stram soldat, men jeg tror ellers at han er et godt menneske. Ved talen, som han holdt i går, sagde han, at han ville hjælpe enhver, især af de ældre som hav-

de familie, til at få orlov. Det var noget, som gjorde indtryk på os. Havde jeg nu ikke været tildelt transporten, kunne jeg måske være kommet hjem til jer en lille tid, du kan jo godt gøre et forsøg derpå, kære Inger. Det koster jo ikke noget. I formiddag spurgte han enhver af os, hvor vi var fra, samt hvor gamle vi var, og han sagde, at det ikke nyttede stort at sende de ældste af os til fronten, for vi kunne alligevel ikke holde det ud. Så det kan jo være, vi slipper lettere derfra, end vi tror. Da vi så kom hjem i middags, sagde løjtnanten, at vi havde fri hele eftermiddagen. Plants stod ved siden af. Det har nok ikke passet ham, den herre...

Ved parolen i går aftes blev det oplæst for os, at det var umilitærisk at sende vore koner ned at spørge os fri. Så nu ved vi, hvad vi har at rette os efter for fremtiden, men det har vi ikke behov at bryde os stort om. Har han måske fået cigarerne som vi talte om?

Fjelstrup, fredag d. 5. nov.

Kære Jørgen!

Du skal rigtignok have mange tak for dit brev, jeg blev helt godt i humør ved at læse det. Det var som dukkede der et lille håb op om, at det måske kunne gå bedre, end vi har tænkt os det...

- Nu er det jo først, man blir klog på, hvordan de herrer skal omgås. Jeg morede mig over, at han havde sagt det om konerne ved parolen. Han tør ikke sige det til os, og så får I det bagefter, det er heller ikke nogen heltegerning. Jeg gad vide, om han har fået de cigarer. Det var skam nogle fine med mavebælte på. Vi havde så travlt, da vi købte dem, så vi tog lige for hånden, og betalte dem vist dyrt, 30 pf pr. styk, der var 25 i kassen. Nej, det skulle vi vist hellere have ladet være, og den soldat skulle nu heller ikke have set det. Det var ham, som talte til os, da vi ordnede din kuffert inde i salen...

Fjelstrup, d. 8. nov. 1915

... Karlene tager roer op om dagen. Hans har i dag fået russeren sat i gang med det. Maskinen lavede noget slemt griseri, så den kørte de med igen. Russeren er vant til bondearbejde, så karlene mener, at han kan nok gøre gavn. Jeg har givet ham dine træsko. Han havde nogle usle støvler på med hul i, han blev glad da han fik tøjet, en trøje og vest af dit og et par strømper og så de træsko. Han havde noget tyndt tøj på, så han frøs jo, den stakkel. Han ser lidt ked ud, men det kommer jo nok, karlene er flinke ved ham...

Husum d. 24. novbr. 1915

Kære Inger og små piger!

Tak for jeres sidste besøg, børnene taler vist derom endnu. Jeg håber da, at I er kommen godt hjem, og at der ikke har været noget i vejen derhjemme. Det er godt, at bedstemor kan være hos jer. Jeg vil håbe, at vi bliver her så længe, at du kan besøge mig igen og, hvis det er muligt, tage lille Agnete med herop. Alt er roligt her endnu og går i den gamle gænge. Plants er ikke kommen hertil endnu, og vi længes heller ikke efter ham...

Nu da vi har fået underofficer Hagge, som du jo nok kender, kan det sagtens gå an at være her, før var det en slem tid. Hvorfor den slyngel, jeg mener min forrige underofficer, således ville plage mig, det forstår jeg ikke, men han havde ikke været ved fronten før. Hagge derimod har været der, så han forstår bedre, hvad det er at være soldat. Det er ikke hans ønske, at vi skal plagges. Havde vi haft fred, så kunne vi nu have sunget, ind under jul, hvor er det trist, og alle de mange andre gode sange ved vore møder i gymnastikhuset, men nu er det kommet helt anderledes, og så er det godt at have alle de gode minder at leve på, fra en svunden tid.

Den tid, som vi nu oplever, skulle gerne sætte sit præg på os for livet senere.

Fjelstrup, d. 8. dec. 1915.

Kære Jørgen!

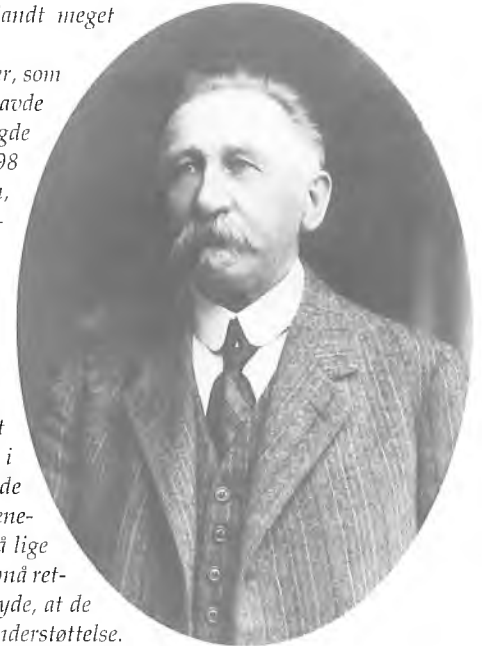
... Jeg var hos Jep Hansens i går aftes, vi havde det rigtig så hyggeligt. Bothilde spillede for os, også nogle julesalmer; men det var helt vemodigt, der manglede jo så mange, som plejer at sidde om klaveret. Jeg læste et brev fra Jes derhenne, han er ked af det og har det heller ikke godt. Han har ikke en gang fået noget rigtig varmt tøj med sig, hans skindvest var der ingen ærmer i, og det er lidt vanskelig at sende ham en, den kan jo let blive borte. En af hans kammerater er allerede faldet, ved en minesprængning, og en gang er der sprunget en mine så tæt ved Jes, at de blev oversprøjtet med jord, og Jes mistede sin hue. Blot Vorherre da vil holde sin hånd over ham, det ville være så tungt, hvis han ikke kom hjem mere, både for Anne og for hans forældre...

Rigsdagsmand H. P. Hanssen tog blandt meget andet også de hjemløses sag på sig.

Under betegnelsen hjemløse gik personer, som var født i Tyskland før 1898 og som havde danske forældre. Da man i Tyskland lagde afstamningen og i Danmark før 1898 fødestedet til grund for indfødsretten, havde disse mennesker hverken indfødsret i Tyskland eller Danmark. I Nord-slesvig alene var der henved 3000 hjemløse.

I 1913 blev det i Tyskland vedtaget ved lov, at statsløse med varigt ophold på tysk område kunne pålægges værnepligt. Og under krigen blev der gjort brug af denne lov. Over for regeringen i Berlin krævede H. P. Hanssen, at de hjemløse enten blev fritaget for krigstjeneste eller naturaliserede. Kæmpede de på lige fod med tyske soldater, måtte de også opnå rettigheder som tyskere. Det ville bl.a. betyde, at de blev sikret en evt. invalide- eller enkeunderstøttelse.

Hos den tyske regering opnåede H. P. Hanssen ret hurtigt løfte om, at hvis de hjemløse ansøgte om og bevisligt havde udsigt til dansk indfødsret, så ville de også blive hjemsendt fra den tyske hær. Der gik imidlertid det meste af et år, inden der i Danmark blev vedtaget en lov, som gav de hjemløse dansk statsborgerskab. Imens formulerede H. P. Hanssen ansøgninger for de enkelte hjemløse, talte deres sag over for de tyske myndigheder og reddede mange ud af tysk militærtrøje. I marts 1917 var alle statsløse af dansk afstamning hjemsendt fra fronten. Foto i Institut for sønderjysk Lokallhistorie.

Fjelstrup, onsdag d. 15.12.15.

...Nu skal de hjemløse også melde sig. Anne i Stubbom havde været så meget ked af det forleden søndag i Hauge. Nu er hun jo bange for, at Niels også skal komme med. Det kan såmænd også gerne gå så galt. Det ser ud, som om de samler sammen på folk for at have dem parat til foråret. Man skal vist ikke glæde sig til den tid, sådan som man ellers altid længes efter foråret. Det vil vist blive en slem tid. Nu er der temmelig roligt allevegne, og der falder da vist heller ikke så mange. En af bagerens sønner er blevet såret i hånden, Frederik er det, og det er vist temmeligt slemt, den anden er også på lazaret. Hans far sagde, at det var nærmest af utøj, at han var syg. De to yngste var på session sidste torsdag, den ene blev taget og den anden sat 3 måneder tilbage...

Januar, februar, marts, april 1916.

Efter en kort juleorlov kommer Jørgen Friis tilbage til Husum. Der synes at være større forståelse for, at fædreland og militær ikke kun har brug for soldater, og Inger Friis går til majoren for at få Jørgen Friis »sat tilbage«. Men nu kaster Verdun lange skygger, og en kammerat sendes til fronten. »Orlov, det er det, man kæmper for«

Husum d. 1. januar 1916

Min kære Inger!

... Nu har vi så fejret nytårsaften hver for sig denne gang, og vi vil håbe, at vi næste gang kan være sammen og fejre nytårsaften i fred og ro, hjemme i Fjelstrup. I går aftes var vi alle kommanderet til kirke, hele kirken var fuld af militær. Der havde først været gudstjeneste for civile, så denne gang kom vi til at sidde ned i kirken. Prædikenen, som blev holdt, var ellers ikke så rar at høre på for nordslesvigere. Det hele var kun lov og pris for alle de sejre, som tyskerne mener at have vundet, og det skurrer jo i vore ører. Der var flerstemmig sang, og det lød meget smukt. Bataljonsmusikken var også mødt og spillede sammen med orglet, men det lød ikke godt, syntes jeg, for det var alt for stærkt....

Husum 10. januar 1916

I eftermiddag har vi fri for tjeneste på grund af, at Gallipoli er rømmet af englænderne, og nu flager de her i Husum af bare glæde. Sejren er vist ikke så stor som der bliver fortalt. Th. Ellegaard er omme hos Fru Petersen og har lige fået kaffen sammen med Hans og Bertha. Det er godt, vi har det sted at søge hen til, for i Hensens Have er det ikke rart at være lige for tiden, der synger og spiller de i højen sky. Det er fordi, vi har fået fri.

Husum d. 22.1.1916

...Jeg er blevet så glad ved at høre, at vi der er over 30 år gamle, ikke kommer bort lige straks, det er god udsigt til at vi får orlov. Alle, som ikke er 30 år gamle, kan derimod ikke komme hjem, det sagde overløjtnanten i går. Nu er alle de unge i rekrutdepotet jo også uddannede, så jeg tænker nok de kommer bort før os...

Fjelstrup, søndag d. 23. jan. 16

Min kære Jørgen!

Hvor jeg dog blev glad ved dit brev i formiddag, du er rigtignok også flink til at skrive. Mon det da virkelig skulle blive sådan, at I der er lidt ældre kan få lov at blive her hjemad? Sikken glæde det ville være. Nu har det stået så truende for os hele vinteren, det at komme til fronten, så det er jo næsten ikke rigtig at fatte, om det skulle være sådan, at du blev skånet for det. Men blir det sådan, så skal vi rigtig huske at takke Vorherre derfor. Å, det er så trygt at lægge alt i hans hånd og ikke tage selv. Det synes jeg får øjnene op for, mere og mere. Jeg er næsten også helt vis på, at I får orlov, for der er nu noget i gære, de har nok kaldt alt for mange af de gamle ind; folk, som kunne gøre mere gavn ved at være hjemme og passe deres bedrift, end ved at skrælle kartofler og lave parademarch et eller andet sted langt hjemmefra. Peter Refshauge talte om det i går, han havde det fra Hans P. Hanssen, det var nok bleven påtalt i Rigsdagen og klaget over, at militæret var så eneherkende og upraktisk. Han mente nu, at der var ingen fare for, at Eriksen f.eks. kom ind, for han er jo da uundværlig herhjemme, og så kan Fedder måske også hytte sig.

— Ja, vi var jo til fødselsdag i går, mor og jeg. Børnene blev jo så hjemme, Marie nævnte da heller slet ikke at de skulle komme med, så jeg tænkte nok, at der kom vist mange fremmede. P. Refshauges, Nis Thuesens, Eriksens, og så jo de sædvanlige. Ja, de Kjestruper og de Stubommer ikke, de skulle vente til en anden dag, og de Vindrupper heller ikke, de har mund og klovsyge blandt ungkvæget, og de venter Nis hjem i næste uge. Marie talte om, hvis du nu også kunne komme, mens han var hjemme, så skulle vi jo komme hen ad Hauge på en gang. Det kunne også være rart, stakkels Nis, han har nok alligevel lidt meget og tit været i fare. Hans gevær er en gang blevet skudt ud af hånden på ham. Jeg skulle hilse dig fra Gunder Refshauge. Dinne spillede lidt for os, men jeg tror vi manglede dig til at synge for, for der var ingen rigtig klem i det.

I dag har vi haft besøg af Katrine Ravn fra Christiansfeld, hun er jo altid så flink til at ordne mine hatte og vil jo næsten ingen ting have for det, så syntes jeg hun skulle over, mens mor var her. Hun har lavet mig en pæn pelshue af mors gamle krave, og du kan da heller ikke tænke, hvor pæn den er. Hele historien kostede 3,50, så det er en billig hue, og så har hun siddet i eftermiddag

og kruset min fjer igen, så nu er det ikke at se på den, at den blev våd i Husum. – Jeg sender dig en halv rullepølse i denne uge, og et stykke godt ost, jeg har det netop nu, og en kage kan du jo vist også have længere hen i ugen. Agnete snakker stadigvæk om far, hun siger det tit »far kommer« nu ser det jo også ud som om det kunne passe for hende, lille stump.

Husum d. 17.2.1916

Min kære gode hustru og små piger!

Gudskelov at jeg kom hjem til jer de 14 dage. Det har sikkert reddet mig fra at komme til fronten, og lige straks kommer der vist ingen bort. Det mener de da ikke på skriverstuen. Hans C. rejser på orlov en af dagene. Nu er det tomt i salen, for der er ikke kommet erstatning for dem, der rejste. De stakler, som sådan skulle bort, det gør mig så ondt for alle mine gode kammerater. Mange af dem havde været meget bedrøvede.

Mit tornyster og alt mit tøj er borte, men det gør ikke noget. Mit gevær er også kommet med, det er jeg glad ved. Vil du ikke sende mig et pd. smør en af dagene, for Delfs ville gerne købe noget. Jeg tror, det kan være til gavn for mig. Skrивeren sagde til mig, at du skulle bare søge om at få mig hjem igen om fjorten dage, for det skulle nok lykkes. Til sædetiden. I morgen får du et brev, kære Inger.

Fjelstrup, d. 18. febr. 1916

Min egen kære Jørgen!

Dit kort har jeg fået, jeg hentede det selv på posthuset, da jeg gik fra kirken, og jeg blev rigtignok glad ved det. Jeg synes næsten ikke, man kan rigtig fatte det, at du sådan (!) har haft lykken med dig; og vi skal jo vist også være lidt varsomme med at glæde os for meget. Alting er så uberegneligt nu. Men jeg kan alligevel ikke lade være med at tro, at vi har lov til at sende en stille tak opad, for det er da som om Vorherre har holdt sin hånd over dig denne gang, og vi fik de fjorten gode dage herhjemme. Nu tror jeg, at det kan gå bedre for os begge. Nu har vi dem at mindes, og så et lille bitte håb til den næste ansøgning.

– Præsten holdt en lang tale i eftermiddag med megen salvelse, og mange gange »I elskelige« i. Til tider var det helt godt, men

summen af det hele var jo da, at det var fuldstændig i sin orden, at Johannes Nielsen havde mistet sine 3 dygtige sønner, og det skulle de jo finde dem i og takke for. Præsten mener det såmænd vist godt nok; men det er den kedelige måde han har at sige det på. Man får nu det indtryk af ham, at han slet ikke er så ked af krigen endnu. Salmerne, vi sang, var det bedste. »Hvorfor skulle jeg forsage« og »Tænk, når en gang«. De passede godt begge to. Der var mange mennesker, men allermest kvinder, kun en lille part mænd, men hvor skulle de også komme fra. Det ser så underligt ud med alle de tomme stole ved den ene side...

Husum d. 24.2.1916

Min kære gode Inger!

... I går aftes var J. Lindberg, Th. Ellegård og jeg omme hos Fru Petersen. Der fik jeg et kort, som Katrine havde skrevet til dig til fødselsdagen. Du skal få det en gang ved lejlighed. Den fødselsdag skal vi nok mindes længe. Det var godt, at du kom herop og fik talt med majoren, for nu har du da gjort, hvad der kan gøres, og så har vi ikke noget at bebrejde os bagefter. Jeg tænker også nok at det lykkes, at jeg bliver sat lidt tilbage...

Fjelstrup, d. 5. marts 16. Søndag

Min kære Jørgen!

I dag har jeg tænkt så meget på dig og længtes efter dig. Nu er det fjorten dage siden, jeg besøgte dig, og så kan vi jo snart begynde at glæde os til det næste besøg. I går talte jeg med Bertha, hun ventede næsten Hans hjem lidt igen. Hun klagede sig jo lidt, og jeg synes da ellers, hun har helt god grund til at være tilfreds. Hans, som slet ikke er tildelt transport eller sligt. Hun bad mig, om jeg ikke kunne besørge hende nogle havregryn fra Anslet Mølle, og det lovede jeg. Nu er det jo, om Hans [førstekarlen. aøs] er tilfreds, når han skal køre derop for det; men vi kan jo også lade andet male ved samme lejlighed. Det er så knapt med gryn i Haderslev, de kan kun få 2 pd. ad gangen, syntes jeg hun sagde. Og sukker blir det også knapt med. Jeg er glad ved, at jeg fik en sæk sukker bestilt hos Møllers, for nu er det vist galt nok at få en hel sæk. Ja, hvad skal det da blive til, det er ikke at forstå...

Fra venstre: Jørgen Friis, Bertha og Hans Christiansen, Inger Friis – fotograferet i Husum 1915. Foto i privateje.

Husum d. 21.3.16

Min kære Inger!

Tak for dit besøg, jeg var meget glad ved, at du kom, men det var så vemodigt, at de gode kammerater, som endnu var tilbage, skulle bort. Jeg savner H. Christiansen meget. Det var jo ham, jeg holdt mest af. Vi to har haft meget til fælles i den tid vi var sammen. Vi kunne tale sammen om alt muligt. Hvor er det da blevet tomt og fremmed, nu da de er borte. Der er næsten ingen, som kan tale dansk mere; men så må jeg da få det tyske rigtig lært. Jeg har endnu ikke hørt noget til ansøgningen, og det kan gerne vare lidt endnu. Det gør heller ikke noget, når det bare giver orlov. I dag har vi været ude at skyde igen, det er et farligt skyderi, så lidt som det går løs. Ved samme lejlighed tænkte jeg også meget på Hans og Bojsen, for vi tre har gerne fulgtes ad derud og har gået og talt om alt muligt, om jer derhjemme. I dag skal der igen komme nye folk til komp. Jeg tror, der kommer 54 mand. Det er også

fremmede. Smørret som du havde med, smager da helt udmærket. Jeg synes næsten, det er bedre end mejerismør. Dersom du ikke har sendt noget, når du får dette brev, må du gerne sende lidt pålæg med, for det begynder at svinde. Der går mere til, nu da kosten er dårligere. Der kom i dag et helt læs kålrabi til køkkenet, så nu skal vi måske have kålrabisuppe hver dag. Det bliver tyndt, det får vi også uden kartofler nu, og kød er heller ikke let at opdagge. Så du forstår nok, at det er en sløj kost. I går var jeg på posthuset med Hans' sager, og jeg skrev også et brev til Bertha. Det er en sørgelig tid nu for hende, den stakket. Det må være værst i begyndelsen, indtil hun får at vide, hvor han er, og hvordan han har det. De er temmelig sikkert kommet til Frankrig.

Fjelstrup, tirsdag aften 21.3.1916

Min kære Jørgen!

... Hvor har jeg dog tænkt meget på Hans Chr. i dag. Hvor mon de nu er? Der var slet ikke noget militær at se på banegården, da vi kom derned mandag morgen, så de har jo været væk. Sæt nu, at du skulle have været med også, det ville alligevel have været en sørgelig søndag for os begge. Ved du, hvad jeg tænkte på, da jeg smurte mad til Hans. Hvem skal nu smøre mad til Jørgen, når det går ham på? Ja, det er jo tidlig nok at sørge for det, og det er jo da også en småting. Jeg har i mit inderste altid håbet på, at der kunne ske et eller andet, våbenstilstand eller noget lignende, så at I der i Husum kunne blive fri for at komme til fronten; men den dag måtte jeg til at tro på, at I også kunne komme med...

Husum d. 24.3.16

Min kære Inger og småpiger!

... Det var kedeligt nok med det afslag på ansøgningen, men jeg tænker, at der må komme orlov fra brigaden til såtiden. Det er vist ikke værd at søge nu, men skulle der komme afslag fra brigaden også, så må du hellere søge med det samme til generalkommandoen. Det er jo ikke afgjort, at jeg får orlov, men der må da være lidt om det, ellers var jeg temmelig sikkert kommet med denne gang. Nu vil vi håbe at det lykkes...

Nygård har fået orlov i 14 dage, han rejste i morges. Orlov, det er det man kæmper for.

Husum d. 26.3.16

Efter at jeg havde skrevet brevet, har jeg talt med skriveren og han fortalte da, at der også var kommet afslag fra brigaden. Vil du nu ikke få Møller til at skrive en ny ansøgning og få Thaysen og landråden til at anbefale den godt. Så skal den sendes til batt. Skriv både om klovsygen og såtiden. Se og få Møller til at skrive den så indtrængende som muligt, og så sæt kun 3 uger. Nu vil vi så håbe, at det lykkes, alle gode gange er tre.

Fjelstrup, tirsdag, d. 28.3.16

Min kære Jørgen!

Nu har jeg set afslaget igennem igen, og der står jo ganske rigtig »Ihre Gesuche«, altså flertal. Så det er jo svar på dem begge. Det har jeg slet ikke tænkt på. Jeg fik både dit brev og dit kort i går aftes, og brev i formiddag igen, som du rigtig nok skal have tak for. Ja, nu skal kammeraterne ikke optage dig mere, for jeg kan forstå, de er væk de allerfleste. Men hvornår er Jesper Kongsted og Jens Fredsted da kommet afsted? Er der kommet en transport væk igen. Jeg er så bange for, at de skal sende dig væk en dag, inden vi tænker på det, for hvorfor må du ellers ikke få orlov. Jeg begriber slet ikke noget af det hele, og er heller slet ikke rigtig tryk ved det. Man ved knap, om det er ondt eller godt. Men i hvert fald er det da bedre lige i øjeblikket at være i Husum, end at være i nærheden af Verdun. De stakler, at de dog skulle derhen. Nu blir Bertha da helt ulykkelig, og det har hun da også grund til. Hendes søster fortalte i går, at Hans havde skrevet hjem, at de var kommet til en nedskudt by. Ja, det var godt, du ikke kom med dengang, men det er mig en stor skuffelse, at du ikke kan få orlov, og jeg synes, jeg har helt ondt af det for dig deroppe. Det er alt så fremmed for dig. Det har jo været meget rart for dig at besøge Svenssons, men han er jo nu alligevel en sær prås. Han kunne gerne gøre lidt mere for sine kammerater, nu trænger I mere til det end før, og da var han jo ellers altid på færde med at virke for de unge; men da kom det jo også i avisen. Du kan ellers tro, jeg havde lyst til at rejse op til dig på lørdag; men jeg skal være fornuftig denne gang og vente en uge længere. Det er alene for børnenes skyld, konfirmationen er det såmænd det samme med, når du ikke kan komme med. Men mor rejser i dag, og så synes jeg ikke så godt jeg kan, især da vi også har kærningen...

Jeg ville hellere have haft en ansøgning fra Lützen. Der var ingen rigtig klem i den sidste, Møller skrev, så jeg tænkte det næsten, at det ikke lykkedes. Så skulle det da hjælpe, det Thaysen og landråden bemærkede. Men på fredag skal jeg til Haderslev igen. Jeg skal prøve, og det er også Sofies fødselsdag, og så går jeg med det samme ind til landråden. – Jeg har ikke leveret vort kobbertøj af endnu. Gruen kan vi få henstand med, og kedlen kan vi vist få frigivet, Lund fra museet stempler meget. Han har været i Hauge og hos Jep Hansens en dag i sidste uge, og så var der flere, som gik derhen med deres kobber, kaffekedler og hvad de ellers nødigt ville af med, og fik det stemplet. Det var lige den dag, jeg var i Rørkær; men vi har jo nu heller ikke noget videre end gruen og kedlen. Lund har fået lov til at se alle de mange kobbersager igennem, som kommer ind, og så køber han det bedste til museet. Han har nok købt for 3000 M...

Locksted d.3.4.16

Min kære Inger!

Du skal have et par ord fra mig, nu da jeg er kommet herop. Vi måtte op kl. 3 i dag, da vi skulle afsted med toget kl. 5. Det var unødvendigt, at jage os så tidligt op, for vi stod længe og ventede, inden toget gik, men sådan er det altid her, vi skal altid være tidlig på vej.

Jeg har lige hørt, at der skal en del bort herfra, i alt 60 mand af vi ældre, så nu er der vist ikke meget håb for mig mere.

Nu må du ikke blive alt for bedrøvet, kære Inger, for det kan jo gå bedre, end vi tror. Jeg skriver det for at du ikke skal blive overrasket, når det er tilfældet, at jeg skal afsted. Der er endnu ingen blevet udtaget til transporten. Det er noget, jeg har fra skriveren. Det er kedeligt, at jeg ingen danske kammerater har her mere, når jeg skal afsted. Jeg håber, at du og vore små piger har det godt, Å, hvor jeg længes efter jer alle fire.

Locksted d. 4.4.16

Kære kære Inger!

Jeg har nok gjort dig bange i går med mit brevkort her fra lejren. Vi var knap kommet hertil, så kom der en og fortalte, at nu skulle der en stor transport inddeles, og først og fremmest skulle de

ældre med. Han fortalte endda, at vi måske skulle afsted til Husum med det samme for at blive indklædt. Jeg blev jo meget urolig derved, for man kan jo aldrig vide, når det bliver alvor. Det var imidlertid ikke så slemt: Det var kun vore adr., vi skulle give op, for at der kunne laves mærker til os. Det var ikke blot vi ældre, men det er hele komp. Du har god tro til, at jeg kommer hjem til jer, kære Inger, og det er godt, for jeg ville da så gerne hjem en gang endnu, men jeg er ikke helt sikker på at det lykkes...

Fjelstrup d. 5. april 1916

Min egen kære Jørgen!

Tak for dit kort fra Locksted, som jeg fik i formiddags. Det beroligede mig lidt igen, for jeg blev ked af det i går, da først dit brev kom om formiddagen, og så dit kort om eftermiddagen. Jeg har da hele tiden håbet på en orlov. Blot det da kunne lykkes, når du kommer tilbage til Husum. Jeg rejser i hvert fald til Husum enten lørdag efterm. eller søndag morgen. Nu skriver du jo nok lidt besked fra Locksted en af dagene. Jeg kan slet ikke begribe, hvorfor du blev fri den gang for tre uger siden, når det ellers ikke er meningen, at du skulle have orlov. Det er trist for dig, at du ingen danske kammerater har, så er det ikke så let at holde humøret oppe. Jeg har jo nok syntes hele tiden, at de gerne kunne narre os endnu engang, for det militærvæsen er slet ikke til at stole på. Men det kan jo også gå bedre, end vi tænker os, som du skriver. Der er jo ikke andet at gøre end tålmodig at vente og se, hvad tiden bringer. Der er mange herhjemme, som synes, at nu må det vist snart give fred. Jeg ved ikke, om det er fordi, vi har fået det dejlige forår, at folk ser mere lyst på tingene, eller om der virkelig er fredstegn at spore. Alle mennesker ønsker det så inderligt. Der har været en vis uro blandt militæret her, og i går blev der fortalt, at Danmark gik med i krigen. Eickemejer havde endda fortalt Hans, at det var blevet telegraferet til ham, men det har da nok ikke passet, for man har ikke hørt noget i dag...

Husum d. 10.4.1916

Min kære Inger!

Mange tak fordi du er så flittig til at skrive til mig. Du sørger for føde til mig, både til sjæl og legeme. Det er lige så rart at få brev

Soldater, som er i færd med at pudse geværer. Jørgen Friis er angivet med »far«. Fra den militære øvelseslejr Lockstedter Lager i april 1916. Foto i privateje.

som en pakke. Føden kan man jo endda købe sig til, om det skal være. Der er uro heroppe, men jeg kan ikke forstå, hvad det skal betyde. Vi har fået ordre til, at vi skal være færdige til at rejse herfra, så snart der kommer bud. Vort tornyster skal være pakket, så vi lige kan tage det på. Vort søndagstøj har vi fået udleveret. Det skal vi så have på. Det er hele bataljonen, som bliver mobiliseret, selv de garnisonstjenestdygtige skal med. Der må jo være noget i gære, men jeg tænker nok, at det skal trække sig til rette. Sådan som sagerne står lige for tiden, er der vist ikke tale om, at jeg kan få orlov. Der er slet ingen, som kan få det. Alle de, som var på orlov, er blevet kaldt tilbage. Selv Hans Petersen, som skulle være fri, er kommet igen. Han er så ked som katten af sennep.

Fjelstrup, tirsdag middag [11.4.1916]

Kære Jørgen!

Tak for dit brev, som jeg fik nu i formiddag, og for dit kort med soldaterne på, det kom i går aftes. Børnene kunne nok finde dig, de var jo meget glade ved det. Fotografiet er godt; men der er kun en eneste, som jeg kender, nemlig dig. Det er jo det kedelige ved det, at du savner dine gode kammerater. Nu er der altså alarm hos jer. Her er folk ved at tro, at det hele er en prøve for at se, hvor rask det hele kan gå, i fald de skulle rykke ud. Soldaterne her rejser på orlov nu, så her er ingenting i vejen mere. I Stubbom blev der blæst alarm, og så måtte soldaterne afsted over hals og hoved til Aller Mølle, hvor de har tøjkammer, og fik fuldstændig nyt tøj, akkurat som I får det, når der er nogen rejst til fronten. Og soldaterne tog afsked, endda med tårer i øjnene. De var så kede af det – og lige så glade, da de kom igen den næste dag. I dag sår karlene havre i Kragelund. Fedder har lige været her, han var omme og se til dem, for Hans vidste jo ikke rigtig, hvordan maskinen skulle stilles; men det gik ellers godt nok. Det regner lidt af og til, men de er da blevet på marken. Børnene er ved at få sig en pandekage ude ved deres lille bord. Nu løber dine tænder måske i vand. Mon jeg skal besøge dig på søndag?

Husum d. 18.4.1916

Min kære Inger!

Rigtig mange tak fordi du kom op og besøgte mig. Det er jo de bedste dage, man har her i Husum. Nu lige Kl. 12 er den transport, hvortil Nygård hørte, rejst bort. Det er så vemodigt at se dem drage afsted. Da Nygård sagde farvel, var det ikke så let at holde sig, men ellers var der ingen der græd. De fleste af dem var unge og nogle gik frivillig med. De fleste havde en buket enten i hjelmen eller på brystet, men der var også nogle, som ikke var smykkede, og dem regner jeg ikke for de dårligste. Det er et gode for dem, at de ikke rejser lige til fronten. Det kan jo da være, at de kan blive en tid der i Belgien. Der er jo en transport mere, som står rede til at rejse. Det er allesammen unge, for der er ingen flere af vi ældre som er duelige...

Fjelstrup, tirsdag d. 18. april 1916

Min kære Jørgen!

... Denne gang faldt det mig meget lettere at komme hjem og i gang. Det er alligevel en lettelse at vide, at de ikke kan sende dig væk nu i de 6 uger. For det gør de da ikke nu, når dine tænder er under behandling... – Nu er jeg spændt på at høre fra dig, om I da ikke hører noget til påskeorlov og sædorlov. Her er da ingen afslag kommen endnu...

Maj, juni 1916

Jørgens dårlige tænder behandles i Slesvig, og i den tid hænger der ingen transport over hovedet på ham. I Fjelstrup mister man en god arbejdskraft i den russiske krigsfange.

Modersmålet, den 16. maj 1916

Undvegne russere. To russiske krigsfanger, som var sysselsatte hos en gårdejer i *Knud* i Fjelstrup sogn, er undvegne natten til i går. De boede om natten i et loftskammer, havde fået fat på et tov og havde hejst sig ned i dette. Da der blev kaldt på dem i går morges, var fangerne borte.

Fjelstrup, d. 16 maj 1916

Min kære Jørgen!

...Søbergs russere er flygtet forleden nat, og nu i morges blev alle russere her fra byen afhentet, og hvor de skulle hen vides ikke. Men vi håber da, at de kommer igen. Thaysen mente, om de skulle i forhør, angående branden. Nu får vi jo se, om Daniel kommer igen. De rejste med 7-toget til Haderslev...

Fjelstrup d. 17. maj 16

...Tænk dig, alle russere er virkelig taget fra os her i Fjelstrup, vi ser dem nok ikke mere. Der er almindelig sorg og ærgrelse over det. Somme steder er de da meget forlegne for karle nu, som nu hos Jes Hansens, nu har Andreas det helt selv, og gården ligger i ruiner. De fleste mener, at der er gjort ondt for dem, de har haft det for godt her. Nu skal de nok tage uret fra Daniel. Jeg er vis på, at han er meget ked af at komme væk. Stakkels fyr, han var en god tro sjæl...

Fjelstrup, lørdag d. 20 maj

...Jens Friis var lige, da posten kom, så fik han med det samme at vide, hvordan det stod til i Husum. Han passede køerne i dag, og

Modersmålet, den 20. maj 1916

For hvem der har russerfanger

(...) I et bilag sender inspektionen [for krigsfangelejren i Altona] en beretning om den sidste flugt af fanger fra *Fjelstrup* med den meddelelse, at 24. Bataillon herfra har fået anvisning til at trække alle for tiden endnu i Fjelstrup kommune værende fanger tilbage. Af hensyn til, at arbejdsgiverne ikke har forstået at forhindre fangernes søndags-sammenkomster, er denne forholdsregel blevet nødvendig.

så gik han herved ind imellem flytningerne. De savner Johan meget, da de holdt så meget af ham. Jens syntes, jeg kunne godt prøve at gå ud på »Gefangenkommando«et, og spørge om vi ikke kunne få Daniel igen. Måske gik det lettere her, hvor manden er indkaldt. Han mente ikke, han kunne få deres russer igen. – Mor og jeg var jo så til Felt i går, jeg var inde hos Thuesens lidt, det var helt rart at tale med dem, og jeg skulle hilse fra dem. Det er strengt arbejde der på værftet; men hellere det end i Husum, sagde Thuesen alligevel. Hans orlov er udløbet den 28 maj. Det værste var næsten at få noget at spise i Kiel. Så man kan forstå, det er ens over det hele. Der stod noget i »Natt.« om at v. Bylow skulle løse den nuværende udenrigsminister af. Jeg blev helt glad ved at læse det, for man kunne tænke sig, at han skulle være med til at slutte fred. Han er da nok den betydeligste mand, tyskerne har. Jeg ved ikke, hvordan det kan være; men de fleste har på fornemmelsen, at freden nærmer sig. Blot vi nu ikke må blive skuffede...

Slesvig d. 2.6.1916.

Min kære Inger!

... I dag er der kommet en soldat fra Husum, han er fra 3. komp., men jeg kender ham slet ikke. Han fortalte, at i går, Kristi Himmelfartsdag, var transporten gået bort, så nu er Svensson altså undervejs til fronten. Det er sørgeligt både for ham og hans hustru. Deres børn er jo ikke så store endnu, at de har forstand derpå, og det er jo også godt. Der skal inddeles en ny transport, så det er ikke godt at vide om de er i Husum, når jeg kommer der.

Jeg længes efter at komme hjem til jer, kære Inger. Nu skal vi se, om det vil lykkes. Jeg har ikke hørt noget til ansøgningen, men den kan vel heller ikke være så vidt endnu...

Rendsborg d. 27. juni 1916

... Hertil kom vi ved middagstid, og efter at have ventet en tid på kasernepladsen blev vi ført til vort massekvarter, en teatersal, knap så stor som i Husum, men sengene eller stråsekkene ligger ganske tæt ved siden af hinanden, så man kan kun komme i sengen fra enden. Det er en mærkelig måde at gå i seng på, men man kan jo vænne sig til alting. Straks i går blev der udtaget en transport, men jeg slap endnu denne gang. Dog er det ikke godt at vide hvor længe, for i dag har vi været til undersøgelse, og jeg blev igen felttjenestdygtig. Så man må belave sig på det værste. Jeg har været klar over, at så snart jeg igen blev undersøgt, blev jeg straks felttjenestdygtig. Det var slet ingen overraskelse for mig, for jeg var belavet derpå. Det er ikke sagt, at jeg derfor snart skal afsted...

Hejde d. 5. juli 1916

Mange tak for brevet og aviserne. Nu er transporten borte, så jeg slap endnu denne gang. Det var da en lykke, at jeg kom til at slå græs. Og så har jeg en glædelig meddelelse til dig. Der blev bekendtgjort i parolen i aften, at fra den 8. til den 28. juli fik jeg orlov. Nu vil vi håbe, at det lykkes denne gang, men du må alligevel ikke vente mig, før du ser mig. Vi så, hvordan det gik sidste gang. Vort kompagni er meget lille, der var kun 24 mand til tjeneste idag. Det er noget andet at gå og slå græs end at gå der og springe omkring som en nar. I morgen skal jeg ud på skydebanen og slå græs, det er godt at være lidt af vejen...

Morgen-Udgeve. — 18 Sider.

Sendt den 2. juli 1916.

Editor: H. J. Jensen.
Redaktion: H. J. Jensen.
Kontor: H. J. Jensen.

Nationaltidende

Nr. 14,100.

Englenderne og Franskmand gaar med Hver Mile Front ind over de tyske Linier.

Tyskerne har hidtil kun gjort en Modstand. — Tyskerne har efter Angreb paa begge Maaskebræder generobret Thiaumont.

(Udtrykk af vore Telegrammer foretaget)

Fransk Jabel.

Franskmanden har vist, at de ikke er tvivlsomme. — Privattelegram —

Paris, 2. juli. — Kampen ved Thiaumont (fronten) af den tyske Front med store franske og engelske tropper. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de franske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de franske tropper har vist sig at være meget stærke.

Kampen paa den russiske Front.

Stærke angreb paa den russiske Front. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Stærke angreb paa den russiske Front. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke.

Tysk Syn paa Krigens Status.

De Allierede har forstaaet den amerikanske Krigsførelse. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — De Allierede har forstaaet den amerikanske Krigsførelse. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke.

Tysk Rapport.

Færdig indlæg. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Færdig indlæg. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke.

Italienerne Front.

Italienerne har vist, at de ikke er tvivlsomme. — Privattelegram —

Rom, 2. juli. — Italienerne har vist, at de ikke er tvivlsomme. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de italienske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de italienske tropper har vist sig at være meget stærke.

Ogden Saleniki-Hæren vil tage fat.

Vorherkeglerne afgjort. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Ogden Saleniki-Hæren vil tage fat. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke.

Tysk Syn paa Krigens Status.

De Allierede har forstaaet den amerikanske Krigsførelse. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — De Allierede har forstaaet den amerikanske Krigsførelse. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke.

Tysk Rapport.

Færdig indlæg. — Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Færdig indlæg. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de amerikanske tropper har vist sig at være meget stærke.

Kristen-Massakrer i Syrien.

Mange franske soldater. — Privattelegram —

Paris, 2. juli. — Kristen-Massakrer i Syrien. Mange franske soldater. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de franske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de franske tropper har vist sig at være meget stærke.

Nye engelske-italienske udfærdigelsesforhold.

Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Nye engelske-italienske udfærdigelsesforhold. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de engelske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de engelske tropper har vist sig at være meget stærke.

De Neutralis Landes Udfærdigelse i Tyrkland.

Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — De Neutralis Landes Udfærdigelse i Tyrkland. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de tyrkiske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de tyrkiske tropper har vist sig at være meget stærke.

Norsk-engliske Forhandlinger angaaende Rhodanus.

Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Norsk-engliske Forhandlinger angaaende Rhodanus. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de norske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de norske tropper har vist sig at være meget stærke.

Stærke angreb paa den russiske Front.

Privattelegram —

St. Petersburg, 2. juli. — Stærke angreb paa den russiske Front. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke. De tyske tropper har vist sig at være meget stærke, og de russiske tropper har vist sig at være meget stærke.

Nationaltidende d. 2. juli 1916.

Juli, august 1916

Orloven får brat ende. Jørgen Friis tildeles i Frankrig et regiment, der kommer lige fra kampene ved Somme. Efter 14 dage i ro må soldaterne afsted igen.

Hejde d. 14. juli 1916

Min kære, kære Inger !

Å, hvor er det dog tungt at komme til Hejde igen. Det kom så hurtigt, vi var jo slet ikke færdige til at skilles, men det bliver vi jo aldrig, min kære gode hustru. Og vore små piger, men de sørger vel ikke så meget for far, og det er jo også godt. Det vil vist blive en urolig nat for dig, kære. Jeg er ikke den eneste, som er kaldt tilbage. Det er overalt, at det er sket. Der var mange soldater med toget, og alle var de kaldt tilbage før tiden.

Jeg har ikke fået noget at vide endnu, men det kan komme tidligt nok. Feldweblen sagde blot, at jeg skulle få at vide, hvad vi skulle bestille i morgen. Der er gået en transport til Locksted i dag, og jeg er bange, at jeg snart følger efter.

Hejde d. 15. juli 1916

Jeg holder så meget af jer mine kære, men jeg synes ikke rigtig, jeg har bevist det i de dage, da vi var sammen... Forleden dag bad lille Louise mig, om jeg ikke ville lære hende nogle af de sange, jeg før havde lært hende, men jeg sagde, at det skulle vente til en anden dag. Og nu kan jeg ikke. Vil du nu ikke lære hende at synge igen, den lille stakkel. Å, det gør mig så ondt, jeg synes, at jeg kunne have været helt anderledes imod jer. Sikken en opvågnen i morges, i stedet for at blive vækket af dig og de to små piger, kom der en underofficer og råbte »aufstehen«. Jeg var forresten vågen, før han kom, det var jo ikke min egen gode seng, jeg lå i.

Jeg kan ikke forstå, at jeg skulle kaldes tilbage, for endnu er der ingen transport inddelt, men det kan jo komme, før vi aner det. Det er ikke blot her, at vi er blevet kaldt tilbage, men overalt. I går i toget var der nogle med, som var kommet hjem aftenen i forvejen, og så kom telegrammet om straks at vende tilbage til garnisonen. Der må vist stå noget for, siden de kalder os alle tilbage...

Fjelstrup, d. 17 juli 1916. Mandag

Min egen kære Jørgen!

Tak for både kort og brev. Det er svært for dig at få begyndt. Du kan tro, jeg føler med dig, og jeg synes, at man kan blive helt bitter over det. Hvorfor kunne de da ikke lade dig blive her, indtil de virkelig skulle bruge dig, at du nu blot skal gå der og eksercere ligesom før. Men nu må du rigtignok ikke gå med samvittighedsnag og synes, at du ikke var, som du skulle være, da du var hjemme. Blot det, at du var her, så er vi jo så glade, børnene og jeg. Dagene herhjemme har et helt andet præg. Det er, som det er helt blevet gråvej, siden du rejste. Hvad det jo da også er ude. Jeg går og tænker på dig hele tiden, og synes ligesom dig, at vi ikke fik nok ud af de par dage. Vi syntes jo hele tiden, at vi havde tiden for os. Ja, hvor vi dog savner dig. Børnene taler ikke så meget om dig, de glemmer så hurtigt, især de to små. Du kan sådan hjælpe mig og tage dig af børnene. Jeg taber selv så let tålmodigheden, og børnene er ikke rigtig glade ved pigerne. Derfor hænger de også så meget på mig. Og så tænker jeg på, at det er et stort ansvar at drage børn op, de husker godt alt, hvad de hører. Men jeg har tit bedt Vorherre om at hjælpe mig, der skulle mere mildhed og kærlighed til. Jeg skal nok synge for Louise. Hun var så kærlig mod mig den dag, du skulle rejse, og græd også meget, men du måtte ikke rigtig se det, så klog var hun...

Hejde d. 17. juli 1916

Min kære kære Inger!

I dag har jeg ikke hørt fra dig, men så kommer der nok brev i morgen. Jeg kan nok tænke, at du har skrevet i går, søndag. Nu i dag har jeg hørt min dom, idet jeg er blevet inddelt i en transport til Locksted. Vi er 10 mand fra vort kompagni og deriblandt er grejter Buck, et rart menneske, en rolig og besindig mand, som jeg er glad ved at få med. Desuden er her en dansker på vor stue, han hedder Povlsen. Han var her inde på stuen, dengang, du var her, kære Inger.

Jeg blev slet ikke urolig, da jeg fik at vide, at vi skulle bort, for jeg har ventet det længe. Der er ingen vej udenom. Det skal så være, inden jeg kan komme hjem. Og det er mit håb og trøst, at Vorherre nok skal stå mig bi. Lad der så komme, hvad der vil. Når vi kun beder ham om at hjælpe, så skal vi nok holde det ud, både

du og jeg. Jeg kan forstå af dit brev, at du og Marie Petersen har grædt med hinanden den aften, du var deromme. Ja, det er heller ikke let for hende, den stakkel, hun sidder der med en stor familie og får ingen understøttelse herefter. Hjælp hende så godt du kan, kære Inger, for det er der også velsignelse ved...

Hejde d. 20 juli 1916

... I formiddag Kl. 10¹/₂ skal vi være færdige til at tage afsted, og jeg ved ikke hvor det går hen. Jeg tror ikke, vi kommer til Locksted. På skriverstuen ved de ikke, hvor vi skal hen, og ellers plejer de at fortælle det, når transporten skal til Locksted. Nå, det kan vel også være det samme, om vi ikke kom derop, for det havde vel højst været et par dage. Der er heller ikke mange soldater i Locksted, nu har de nok brug for deres folk overalt. Her i kaserne er der kun helt få tilbage, der er næsten ikke nok til vagten...

Nu begynder der altså et nyt afsnit for os, kære Inger, og jeg vil bede dig om ikke at sørge for meget. Lad os holde os til Vorherre, så vil han heller ikke forlade os, ihvordan det går.

Går sorgen på,
din sjæls attrå
er altid at husvale.
Hvad nød er der,
hvor du er nær, o Herre kær!
Dig mon jeg mig befale.

Da ved jeg vist, o Jesu Krist
du vil mig ej forlade.
Du siger så:
kald du mig på,
hjælp skal du få
og intet skal dig skade.

Der er så mange gode salmevers, som man rigtig kan blive trøstet ved at læse. Jeg tager det nu helt med ro. Vel ved jeg, at det også vil blive svært for mig siden, og især når jeg ikke kan få brev fra dig, min kære gode hustru. Men så har jeg jo minderne at tære af fra den tid, vi har levet sammen, i fred og ro sammen med vore små piger.

Ja, der er næsten ikke mere at skrive om, for ellers bliver det vel til gengivelser.

Hermed de kærligste hilsner til dig, lille Louise, Kirstine og Agnete

fra far!

Vorherre bevare jer, mine kære.

I.

Fjelstrup, d. 20 juli 1916. Torsdag aften!

Min kære Jørgen!

Nu er alle tre børn kommet i seng, og der er helt stille derinde. Så jeg tænker, de sover, og så synes jeg, jeg kan ikke andet end sætte mig til at skrive til dig. Jeg kan jo altid sende det afsted, når jeg får din adresse. Det har været en sørgelig dag for os begge, en af dem vi husker længe. Alle mine tanker har været hos dig, og du kan tro, jeg har ønsket mig til Heide. Nu kan jeg godt forstå, at Bertha var ked af, at hun ikke var kommet til Husum, dengang Hans rejste derfra. Men det havde vel ellers kun gjort det sværere for os begge og især for dig. Jeg har haft gode deltagende gæster i dag. Skau har været her, og Stine og Bothilde, Anne fra Anslet og Karen Marie. De kom af sig selv, og jeg skulle hilse dig så mange, mange gange. At det gjorde dem meget ondt for dig, kan du tænke dig, kære. De gik alle tidligt hjem, og så gik børnene og jeg hen på marken for at se, hvordan vore hvidkål står. De trænger til at hyppes, det plejede du jo altid at besørge for os før. Bagefter satte vi os i »vedkastet«. Der ligger tromlen, og der er sådan et ypperligt sted at sidde, og læ var der også, og det kan du tro var noget for de små, de legede og klatrede på vasstakken. Så der kan du tænke dig os om aftenen, når vejret er fint. Vi mangler kun dig, lille far...

Nu slutter jeg her, og fortsætter måske i morgen aften. Godnat, min kære, kære Jørgen.

II.

Fredag aften

Nu er den dag også slidt, den har været lang og trang. Jeg tænker hele tiden på dig. Å, hvor er det svært, jeg ved jo ikke engang, hvor du nu færdes... I det brev, som jeg skrev torsdag formiddag, skrev jeg netop det samme vers, som du skriver til mig i dag »Går sorgen på«. Jeg sad her ved skrivebordet og skrev den formiddag,

og da har du siddet i Heide og skrevet måske til samme tid, og så har vi tænkt på det samme vers. Lad os tage det som et godt varsel. – I dag er det sidste hø kommet ind, nu er vejret fint. Vi har også rullet, så jeg har haft travlt; men så går tiden bedst. Børnene har leget ude hele tiden, de ved ikke af, at det er så alvorlige dage for os. De har det så dejligt i baggården og i vedkastet. Jeg må jo med ud og se undertiden. Siden skal vi også til at synge, nu kan jeg ikke...

III *Mandag morgen*
... Når du nu er kommen lidt i ro, vil du så ikke i dine breve fortælle om, hvordan det ser ud, der hvor du er, og hvordan dagene går. Fortæl blot alting, jeg vil helst i tankerne dele både ondt og godt med dig, og jeg kan godt tåle at høre det, selv om det ikke er godt. Du ved jo, jeg er stærk. Jeg skulle hilse dig fra dem alle i Hauge. Nu slutter jeg her. Blot du da må få dette brev snart, du trænger til at høre fra os.
Din egen Inger.

Ham i Frankrig d. 22.7.16

Min kære Inger!
Nu er jeg endelig kommet til mit bestemmelsested. Det er vistnok kun en lille by, men der er stor færdsel her. Det er til Sommedistriktet vi er kommet, men foreløbig bliver vi vel nok i rekrutdepotet. Jeg kan ikke skrive min adresse endnu, da jeg ikke ved til hvilken troppe-afdeling, jeg kommer. Har lige været henne og få mig lidt kaffe. Det fås her i ølglas med sukker i, men uden fløde. Man kan da smage, at det er kaffe.

Vi har rejst i to døgn og man er jo lidt træt og søvnig, men har ellers set meget på rejsen, især var det en smuk tur gennem Belgien.

Søndag i Frankrig d. 23.7.16

... Jeg har samtidig skrevet et kort på tysk, og så vil du nok lade mig vide, om du har fået dem begge. Nu har du vist et brev færdig til mig, når du får dette kort, for her har du min adresse. Du gør dig slet ingen forestilling om sådan færdsel, der er ude ved fronten, og de skyder også temmelig meget med kanonerne, men her hvor vi er, er der ingen fare. Jeg håber, at du og vore små piger har det godt.

Frankrig d. 30. juli 1916

Det er søndag henimod aften og jeg synes, jeg vil skrive så ofte jeg har lejlighed dertil. Byen, hvori vi ligger i kvarter, hedder Le Nouvion. Den er omtrent på størrelse som Haderslev, og når du så tænker husene i Nørregade fra kasernen og op til Frue Kirke afbrændt, så har du en lille forestilling om, hvordan det ser ud her. Det er sørgeligt at gå igennem gaden, overalt ruiner, og der er også ruiner i adskillige andre gader, men det er kun enkelte huse. Det stakkels folk, som har lidt så meget. Mange er måske dræbt under kampen, eller i det mindste er de da jaget fra hus og hjem. Når man ser sådant, og det er vel kun småting ved siden af al den anden elendighed, så skulle man synes, at det kunne være nok, og at Vorherre måtte sætte en stopper for alt det skrækkelige, som krigen fører med. Men som du skrev fornylig: Vorherres tanker er ikke vore tanker. Vi skal blot bede til ham, og så vil han også nok hjælpe, når hans tid kommer. Vi var til feltgudstjeneste i formiddag ude på en græsmark, men det fik jeg ikke meget ud af. Det kan du nok forstå, min kære Inger. Præsten udtalte tilsidst, at kompagniet havde udstået store kampe, men alligevel mente han, at de værste kampe kom vi måske til at bestå her i den tid, da vi var i ro. Han mente med hensyn til de franske kvinder. Nå, hvis det var det værste, så skal jeg nok komme uskadt hjem...

Frankrig d. 1. august 1916

Hjertelig tak for alle dine gode breve. Jeg fik et kort, to breve og så det store med de mange ark. Du har rigtignok været meget flitig til at skrive, min kære gode hustru, jeg blev så glad ved at læse brevene, så jeg næsten kom til at græde, men det var glædesårer...

I eftermiddag har vi appel med tøjet vi har på og så jernportionen. Det er nogle fødevarer, som vi altid skal være i besiddelse af og kun må bruge, når vi kommer i nød. Den appel var det, at vi havde så stor respekt for i Husum husker du nok, du har endda syet på mine gamle pjalter nogle gange. Hernede går det ikke så strengt til, hverken i den ene eller anden retning. Det er en himmelvid forskel og vore foresatte er også mere flinke. Vore officerer er meget unge mænd, vi har tre løjtnanter og de er ca. 20 år allesammen.

Mandskabet består af halvdelen ældre og den anden halvdel 18 eller 19 års. Det første vi gør, når vi kommer i hus, er at kaste

frakken, og de som har været længe i kompagniet knapper straks skjorten op i halsen, og så går det løs med at søge efter de små grå væsner. I førstningen faldt det en lidt for brystet, men nu er man vant til det. Hidtil har jeg ikke mærket noget til utøj. Jeg har bragt mit tøj hen til en vaskekone, men hun havde ingen sæbe, så det nytter vel ikke meget, men når hun endda koger det, så kan det også gøre det...

Fjelstrup, d. 2 august. Onsdag

Min kæreste Jørgen!

I går og i dag har jeg ikke hørt fra dig, men så håber jeg, der er et par breve eller kort til mig i morgen, og hvor det så ville glæde mig, hvis du havde hørt fra os herhjemme. Jeg har skrevet mange breve, du skulle gerne snart have godt af dem, og ligeledes pakkerne. Jeg ved næsten ikke, hvad jeg skal sende dig, for det forðæves vist let i denne varme. Men spegepølse og skinke kan jo da holde sig, og måske kunne stegt flæsk med fedt og løg også være godt. I dag vil jeg sende dig et stykke sirupskage, det kan også holde sig. – Dine breve er så frejdige, og jeg er så glad ved dem. Fedder var herude mandag aften, og han var også glad ved at læse dem. Vi syntes jo, at det var godt, I var på tilbagetur fra Somme, men hvor godt det er, ved vi jo alligevel aldrig, for hvis I nu skulle komme hen et sted, hvor der var ligeså uroligt som ved Somme.

I går, tirsdag, var Jørgen From her og spørge til dig, jeg skulle jo da hilse dig fra ham, og lidt efter kom præsten. Han havde jo også hørt, at du var kommen til fronten. Han spurgte, om du vil sætte pris på at få Sædekornet tilsendt, og så fik han din adresse. Du skal jo nok være glad ved det. Men ellers er man ikke så glad ved ham, som når før Pastor Fischer kom. Det er jo altid det, at han er så tysk, det mærkes hele tiden. Han talte også med Isak, han gik i abildgården og slog græs. Til ham sagde han, at han skulle komme i kirke. Det sagde han da ikke til mig, for jeg er der heller aldrig. Jeg kan ikke få mig selv til at gå hen. Selv om det ikke bliver så tit, jeg kommer i Kristuskirken, så har jeg så meget ud af det, så det kan let opveje det andet...

Fjelstrup d. 5. aug. 1916

...Det er rart, at dine foresatte er flinke, jeg ville gerne ofre et pd.

smør e.l. på din feldwebel, hvis det kunne nytte dig noget, så du kunne få en eller anden bestilling, hvor det ikke var så farlig. Det er så morsomt at læse dine breve, når du sådan fortæller lidt om, hvordan du har det, og hvad du bestiller. Jeg får næsten lyst til at rejse op til dig (!!). Nu behøver du ikke at gå og spørge fri hos Plants. Hvor mon han er? Ja, det er næsten det værste – den længsel, der undertiden kommer over mig efter at se og tale med dig. Før gik vi jo alligevel altid og håbede på den næste orlov; men jeg har da også en ansøgning skreven, som jeg skal over til Thaysen med. Så får vi jo se, hvordan det går...

Fjelstrup, d. 7. aug. 1916, mandag

... Hvor jeg dog savner dig, min egen kære ven. Alting går jo ellers godt nok herhjemme, og vi er raske allesammen, det må vi da ikke glemme at takke for, men det er så tungt at vide dig deroppe nu. Vi ved jo aldrig, hvor længe du har det godt. I formiddag var jeg hos Thaysen med en ansøgning. Du skrev jo ellers, at det nyttede sagtens ikke, men da havde Møller den skrevet, og så syntes jeg alligevel, at den skulle afsted. Og Thaysen syntes da også, at vi skulle forsøge det. Han ville gøre, hvad han formåede. Jeg skulle hilse dig fra ham. Jeg var jo cyklende derover, men nu hører det nok snart op, vi skal jo levere gummi og dæk af, menes der. Ja, det er rigtignok ærgerligt, så kan jeg ikke engang cykle ned og se til kreaturerne i Bøjskov. Og vor grukedel skal vist også afsted nu. Der er nok ikke andet at gøre, ellers får vi en mulkt, siges der. Pigerne og børnene plukker ribs. Jeg tænker, vi koger det hen uden sukker, for vi kan ingen sukkerkort få. Det var da så meget dumt, at vi fik de 150 pd. meldt an den gang; og det svinder jo alligevel på det, vi har. Jeg skal nok sende dig noget, for så meget har vi da, og saft kan godt holde sig uden sukker, så ser vi om vi får noget siden...

Frankrig, d. 9. august 1916.

Onsdag eftermiddag

Min egen kære Inger!

... Du skriver, at du har en ansøgning liggende, ja, du kan jo godt prøve om du kan få Thaysen til at anbefale den. Det var rart at komme lidt hjem i høsten, men stort håb har jeg ikke. Det eneste skulle være, at det er i den travle høsttid, og det kunne også godt

føjes til, at jeg havde orlov i tre uger men blev kaldt tilbage efter 5 dages forløb. Det sagde Bahrt, du kunne skrive.

Ja, dine pakker får jeg regelmæssigt. I går kom sirupskagen, og den smager meget godt til kaffen, sådan en må du gerne sende en gang imellem. Det kan også godt gå an at sende stegt skinke, og pølserne fejler ikke det mindste. Smør derimod skal du ikke sende endnu, skønt det holder sig meget godt i papdåsen, men jeg kan købe det billigere her. Jeg skal nok skrive, når jeg ønsker smør igen. Nej, du skal ikke sende feldwebelen noget smør, for det er ingen nytte til...

I formiddag har generalen inspiceret regimentet og holdt en lille tale til os, hvori han sagde, at de gamle, som var tilbage, havde kæmpet til hans fulde tilfredshed, og samtidig beklagede han tabene, vi havde haft. Hvis det skulle ske, at vi igen skulle komme med, håbede han, at de ny, som var kommet til, skulle kæmpe lige så godt, som de gamle havde gjort. Vi måtte gå i over en time for at komme til revuepladsen, og så stod vi og ventede i mindst et par timer, inden generalen kom. Det var en blandet fornøjelse. Det eneste der interesserede mig var, at der gik en hel del køer på marken ved siden af, og så kom pigerne og et par drenge og malkede til middag. Der var over 30 køer. Det er store røde køer, de har her på egnen. Det er da godt, at kornet og roerne står godt, men det bliver jo en sildig høst i år.

I går aftes var jeg og fire andre nordslesvigere kaldt hen til kompagniføreren, og han forbød os for det første at skrive, hvor vi var, samt hvis vi hørte et rygte om, at vi skulle der eller der hen, så måtte vi heller ikke omtale det. Og med hensyn til orlov, da skulle vi have et bevis fra landråden, men det er kun når vi selv søger. Når du søger, så går det jo den rigtige vej. Ellers sagde han, at vi skulle skrive flittigt hjem. I går og i dag har jeg været ved at stoppe strømper, og det gik helt udmærket. Når de bliver for simple, sender jeg dem hjem. Jeg fik lidt garn i en fransk butik, men nu sender du nok lidt til mig.

Frankrig søndag efterm. 13.8.16

... I dag har vi været til kirke igen, du ser at vi er flittige til at gå i kirke og præsten har da også altid fuldt hus, eller rettere mange tilhørere, for det er jo ude på marken, gudstjenesten afholdes. Du ved jo nok hvordan det går til, vi bliver kommanderet til kirke.

I går aftes blev der afholdt en fest, som de kalder kompagni-

fest. Den bestod i, at enhver omtrent kunne få så meget øl, som han ville drikke, og så blev der holdt taler og sunget, og musikken spillede. Jeg var ikke med til »festen«, da jeg hellere ville blive hjemme. Fra vor gruppe var der mødt 5 mand og de fik ialt 14 l. øl, så de har fået deres part. Kompagniføreren fortalte dem så, at »vor general« Excellence von Quast havde fået ordenen Pour le Merite. Sikken ære for ham, og så vore døde og sårede kammerater. Den hest som fortjener havren, får den ikke. Og nu kommer det bedste – der skal snart være kejserparade inden for 18. Division. Ja, sikken ære man kan opleve på sine gamle dage. Da vore kammerater var kommet hjem fra festen, vel stemt, kom der bud, at fire af dem straks skulle møde på skriverstuen, og kl. var 12, inden de kom tilbage. Så måtte de straks til at pakke ranslen og så afsted et andet sted hen, dog ikke til fronten, men til et andet korps. Gefrejer Buck var også med, der var ialt 31 mand. At sådant skal ske om natten, det er uforståeligt, men det er der så meget der er. F.eks. at vi hver morgen skal gå 14-15 km. blot os, som er kommet sidst i kompagniet. De gamle eller dem, som før var i kompagniet, kommer siden hen på formiddagen og gør en lille øvelse sammen med os til kl. 11., så er man også godt trætt. Det øger fædrelandskærligheden, var der en kammerat, som nylig sagde til mig, når der sådan gøres forskel...

Frankrig d. 14. aug. 1916

... Nu er vor ro nok forbi her, i morgen skal vi på marchtur igen, og feldwebelen mente at vi skulle samme sted hen, hvorfra vi kom...

F.t. Roost d. 16. aug. 1916

Min kære Jørgen!

...I dag står der i Modersmålet, at Knud Eriksen er falden. Hvor er det dog tungt for din tante og onkel. Han har ikke været meget hjemme hos dem, siden han er blevet voksen, og de har kun den ene søn, så er savnet så meget større. Hvad skal det dog ende med, den ene falder efter den anden. Der kan ligefrem komme en angst over en somme tider, fremtiden er så uvis...

Fjelstrup d. 19 august, lørdag middag

...Jeg længtes så meget efter at komme hjem og læse dine breve;

men det sidste kort blev jeg ikke glad ved. Jeg tænkte, du var blevet noget længere i Le Nouvion. Hvor mon du nu er kommet hen, vel sagtens til Somme igen. Efter »Nationaltidende« kniber det for T. der. Jeg ser hver dag på det kort, jeg har, om jeg kan finde de bynavne, som blir nævnt, og for det meste er de der. Det er så underligt at sidde og kigge på kortet og så tænke sig, at der færdes du. Det er, som man ikke rigtig kan få fat på det, og blive fortrolig med det. Bare du dog havde været herhjemme hos os, min kære kære Jørgen, det er så tungt at tænke på, at du nu vist er der ved Somme, og så den uvished. Jeg ved jo aldrig, hvor længe du har det godt. Nu er jeg så spændt på om der er et brev fra dig om dagen. Men vi skal jo se at holde modet oppe, og være tålmodige...

Fjelstrup d. 22. aug 1916. Tirsdag.

Å, hvor jeg dog længes efter at høre fra dig. Nu har jeg ikke haft brev siden lørdag, og det er mig virkelig et savn, for jeg var jo vant til at høre hver dag. Jeg kan slet ikke lade være med at tænke på, hvor du da mon er kommet hen. Jeg er så bange for, at du er ved Somme igen.

Du kan godt skrive, hvor du er, for dine breve blir ikke efterset, og så kan jeg bedre følge med, synes jeg. Endskønt det hjælper jo ikke meget, enten jeg ved det bynavn eller ej...

Officiel tysk beretning, 22. august 1916

Kampene nord for Somme har antaget større udstrækning. Gentagne engelske angreb mod vor mellem Thiepval og Pozieres fremadbøjede linje blev afviste. Et fremspringende hjørne er gået tabt nordøst for Pozieres, og ved Foureauxskoven brød de fjendtlige stormkolonner gennem vor ild. Forbitrede kampe udspandt sig om besiddelsen af landsbyen Guillemont, som modstanderne forbigående trængte ind i. Det württembergske infanteriregiment »Kæiser Vilhelm« har sejrrikt afværget alle angreb og har byen fast i sin hånd. Flere franske delforetagender mellem Maurepas og Cléry uden resultat. Syd for Somme angreb friske franske styrker i afsnittet Estrees-Soyecourt. Mistede grave er tagne igen i modstød. En officer og 80 mand forblev fangne i vor hånd.

Frankrig d. 22. aug. 1916

Min egen kære Inger!

Jeg har ikke hørt fra dig i tre dage, men i dag er der kommet post til kompagniet, men det er ikke uddelt endnu. Som du vel nok kan tænke dig, er jeg nu havnet i skyttegravene, og her er ikke rart at være. Jeg var ved at skrive et kort til dig i går, det blev jeg ikke færdig med, for der kom bud, at franskmændene gjorde angreb, og så måtte vi alle med. Det er noget slemt noget at være med til. Jeg bad til Vorherre, at han ville være mig nær i faren, og jeg er også sluppet uskadt derfra. Jeg har også takket for frelsen, og du vil jo også nok bede for mig, og takke for alt det gode vi har haft og for vore små piger. De små stakler, å hvor det er godt at de ikke er større, for de mærker jo ikke noget videre til krigen. Jeg ville da så gerne hjem til jer igen, min kære gode hustru.

Der falder jo heller ikke en spurv til jorden uden at det er Vorherres vilje, og vi er meget mere end en spurv. Jeg har den tillid til Gud, at han let kan fri mig fra al fare. Så vil vi kun overlade det helt i hans hånd, han fører alt til det bedste for os. I dag er det helt roligt her, og nu tænker jeg også, at vi slipper en tid, inden det bliver galt igen. Jeg så slet ikke franskmændene, for jeg søgte at dække mig, så godt jeg kunne. I det stykke er jeg ikke nysgerrig. Jeg har lige været henne at hente vand, det er langt at hente det og besværligt at få, men man regner ingen besvær, når man kan få lidt at drikke og få sig vasket. Det er nær ved at gå af mode hos os. Den lille sang du skrev om, du sang for børnene Nu Mørket bryder på, står også i min sangbog. Jeg vil gerne læse, hvad du skriver, enten i Testamentet eller sangbogen.

Frankrig d. 23. aug. 1916

... 1. og 4. komp. havde stormet og taget et lille stykke skyttegrav, som franskmændene først havde taget fra tyskerne. Hen på aftenen blev så en del af vort kompagni ordret hen at stå vagt ved det tagne stykke. Jeg kom til at stå, hvor der havde været lavet en dækning og endnu var en lille hule. Lidt efter kom der en anden soldat hen og stod ved siden af mig, og det var jeg glad ved, for det er rart at have selskab, især om natten. Han spurgte mig, om jeg havde set efter om der lå døde franskmænd i hullet, og da jeg så rev en tændstik og så efter, sprang der en levende franskmænd op og råbte, kammerat, kammerat, pardon. Han greb min hånd og trykkede den og tog mig om halsen og var da så meget glad,

at jeg ikke gjorde ham fortræd. Nå, det var da det sidste, jeg skulle gøre imod en sådan stakkel. Jeg skyndte mig at føre ham hen til løjtnanten, for så slap jeg for at stå vagt og det var rart, for det er ikke ufarligt. Jeg transporterede ham derfra til Hauptmanden og fra ham til 3. bataljon. Der fik jeg at vide, at fangen skulle hen til en by, som hedder Croix-Moligneaux, udt. Croar Moli, det fortalte fangen mig, da vi kørte forbi en vejviser. Jeg fik ham så afleveret, og han lo over hele ansigtet, for han kom sammen med 9 andre kammerater. Nu har de deres del af krigen overstået. Jeg ville ønske, at jeg var lige så vidt, for det er ikke rart at være her. Men vi skal have tålmodighed, så får det hele nok en god ende. Nu er jeg på hjemvejen og sidder på en grøftekant og skriver til dig. Du kan nok se, at det er ikke så godt skrevet, for jeg mangler et bord. Det er rart at komme ud af krigen tummel en dag. Der ser man ikke andet end ødelagte træer og marker fulde af ukrudt, de har ikke været tilsået i to år. Det er ødelæggelse i højeste grad.

Mandag aften d. 28.8.16

Min kære Jørgen!

Tak for dit brev fra den 23. Jeg fik det i går formiddag, og egentlig skulle jeg have svaret på det med det samme, men vi var jo til fødselsdag i Hauge i går, og så har jeg nu ventet med at skrive til i aften. Nu er der lidt mere ro. Ja, børnene er da ellers ikke i seng endnu, de leger lidt inde i deres lille kammer med dukkerne. Det er jo så vådt ude igen. Her har det regnet af og til i de sidste tre dage, det er ikke godt for kornet. Der er vel ikke høstet så meget rundt omkring, men det, der står på roden, vil vist lægge sig, for bygerne er temmelig slemme. Det var en hel oplevelse for dig med den franskmænd, lidt afveksling. Ja, de vil også gerne i fangenskab, kan man forstå, så er livet jo da reddet. Jeg ville ikke have været ked af det, hvis det havde været omvendt, og det kan jeg forstå, du har også tænkt, for det andet er jo forfærdeligt, kan jeg tænke mig. Du skriver jo ikke så meget om det... I eftermiddag har vi været lidt til fødselsdag hos Marie Gellert. Jeg tog en kage med derhen, for det er knap nu med sukker og med mel. Her i byen er stor opstandelse over, at de i denne måned kun har fået 1/4 pd. sukker til mands, og i andre kommuner får de mere. Der har været en »deputation« hos Eickemejer, og han sendte dem så til landråden. Det er såmænd heller ingen skade til, at de klager.

Line Zilke førte nok ordet, hun har det jo i sin magt, især når hun blir lidt gal i hovedet!...

På lørdag skal der være sørgegudstjeneste i Hoptrup kirke over Knud Eriksen. Jeg skal jo vist også med, eller mon jeg kunne blive hjemme? I dag står der i avisen om to ny krigserklæringer, fra Rumænien og Italien til Østrig og Tyskland. Man tager det med ro nu, for det er ikke noget nyt længere, og man har jo heller ikke meget håb om, at det vil give forandring. Det har vi troet så tit, når der kom flere med i det. Nej, jeg tror ikke mere på, at menneskemagt kan hidføre en afslutning, det er forvirringen blevet for stor til...

Frankrig d. 27. aug. 1916, søndag

Min kære gode hustru!

... Du skriver om, hvor jeg ligger om natten. Ja, det er helt forskelligt, her hvor jeg f.t. er, i Pargny, ligger jeg på jorden i træuld. Det kan sagtens gå an, men ude i stillingen ligger vi for det meste på brædder, og man er glad, når man bare må være der. Ved den fægtning vi havde, mistede vort kompagni henimod halvdelen af mandskabet, deriblandt var de fleste sårede. Det er i nærheden af Estrées, jeg har været. Er H. Fink kommet til Galizien? Du skal ikke bryde dig om, at du ikke kender så meget til gårdens drift, for det skal nok gå, du har nok at sørge for endda.

Frankrig d. 29. aug. 1916

... Med hensyn til kammeraterne, da har jeg næsten ingen. Der er jo nok nogle som jeg omgås, men det er ikke sådan her som i garnisonen. Jeg er heller ikke rigtig kendt med dem endnu, der skiftes så ofte. Jeg var godt kendt med dem, jeg omtalte, da vi var i Le Nouvion, men vi er fuldstændig skilt ad, og jeg har været i tre grupper siden. Efter det sidste slag, har vi igen fået forstærkning. Det er helt unge mennesker, dem vil det vist knibe for. Så længe vi er her i Pargny, er jeg sammen med Jørgensen hver dag. Han er en god kammerat, men han er jo ved et andet kompagni. Der er Hække fra Frørup og Kaufmann fra Hjerndrup også. De er også meget kede af krigen, skønt de har da lidt at slås for, skulle man synes. Med renligheden går det ellers godt nok, jeg mærker ikke til utøj. I dag har jeg »Bettruhe«, det er maven som er i uorden, det lider vi næsten alle af.

Det er næsten ikke til at holde ud at ligge derinde i teltet om dagen, for det er varmt og så de forskrækkelige fluer, de er også en følge af krigen...

Tirsdag d. 29 aug. 1916

Min egen kære Jørgen!

... Der må da også komme små pakker til dig nu. Jeg sendte skinke dagen før, Jørgensen rejste (d. 21). Det må snart være der, hvis der ellers ikke er andre undervejs, som er bleven i lyst for en bid stegt skinke, for den slags er der sagtens smalhans med længere sydpå. Jeg har solgt en flæskeside i aften, 17 pd. til 2 M. pr pd. Det er Sine Skrøder, som fik den til sin søster i Hamborg. De sulter jo deroppe, kan hverken få kød, flæsk eller smør, så det var jo en hel ynk, hvad de skrev om det. Vort fede flæsk er blevet drøj for os, svinene var gode sidste år. Sine har selv været her i aften efter flæsket, hun er jo morsom at høre på, som hun kan fortælle...

Nu er det da begyndt med godt vejr igen, så i dag har maskinerne været i gang igen. Hans er ved at høste byg herude i Rønkjær, og så kommer turen nok til havren i Kragelund og Nørretoft. Det vil blive et travlt efterår i år, da det hele blir så sent. Jeg vil også til at reklamere på kraft for at få dig hjem, for der er såmænd nok at gøre...

Frankrig 1. sept. 1916

Min kære trofaste hustru!

... I går aftes blev vi alarmeret kl. 7, og så måtte vi afsted gennem løbegraven, nogle steder stod støvlerne fulde af vand. Vi kom ikke med i kamp, gudskelov, men så lå vi hele natten på den bare jord i skyttegraven, kun med det tøj vi havde på. Kan det gå godt, så er der mere, som kan gå godt. Om dagen kan vi slet ikke vise os udenfor, for flyverne kredser hele tiden over graven, de tyske ser vi ikke herude...

Skyttegraven d. 2. sept. 1916

Mange tak for brevet fra den 28., jeg fik det nu imorges. Du vil gerne vide, hvordan vi lever herude i graven. Om natten er vi næsten aldrig hjemme, men så sover vi lidt om dagen, hvis vi da kan, for graven her bliver også beskudt, og vi har slet ingen

Fra slagmarken i Frankrig. Postkort i privateje.

dækning. Du kan tænke dig en almindelig drænggrøft lidt bredere og lidt dybere, hvor der hist og her er lagt brædder og lidt jord ovenpå, og så ligger vi der på bunden og sover på fjæle eller et par planker. Vi trækker mantelen på og feltlærredet over os, og så sover vi. Varm mad får vi kun en gang om dagen og kaffe ligeledes kun en gang, feltflasken fuld, den skal så slå til til en hel dag. Det er det værste med tørsten. Det hjælper, at det ikke er så varmt. Jeg tænker, at vi snart kommer herfra, for her kan man ikke være længe ad gangen. I går aftes havde vi igen en lille kamp. Franskmanden skulle kastes ud af et lille gravstykke, han havde taget for et par dage siden. Kampen varede ikke længe og var heller ikke hård. Det var værre første gang. Jeg slap godt derfra og har ikke glemt at takke derfor. Jeg har heller ingen fortræd gjort nogen, jeg dækker mig så godt jeg kan...

Nu får jeg alle dine pakker og har fuldt op af alle slags. Jeg spiser ikke så meget, da maven er i uorden endnu, en sygdom vi alle har lidt af. Vi er magre og ser dårlige ud allesammen. Nogle stakels lidende mennesker. Det skal du ikke være ked af, kære Inger, for kunne man komme på et lazaret, så! Men det går vel ikke så let...

Mandag d. 4. sept. 1916

Min kære Jørgen!

Tak for de to brevkort, jeg fik i dag, fra den 31. aug. og 1 sept. Det lettede, da jeg læste, at du var kommet godt over det, som der stod om i avisen for den 1. sept. Jeg regner jo ud på det hver dag, hvordan mon du nu kan have det, så jeg syntes jo nok, at du kunne være i skyttegravene ved den tid. Men hvor må det være slemt for dig, når I blir kommanderet ud. Hvornår kan det dog få ende, al den elendighed, det er så svært at tænke på vinteren, og nu venner man sig næsten til den tanke, at det skal vare ved i vinter også...

Jeg har talt både med Stine og Fedder og sagt dem tak for pakkerne, de er jo glade ved at høre, at du får dem. Fedder spørger hver dag post Gellert, om der er brev fra dig, og når der så er et, ringer han straks op, og hører hvad du har skrevet. De tager så hjertelig del med os, og det liver også meget op på mig...

Tirsdag d. 5. sept. 1916

I går fik jeg to kort fra dig, begge to fra skyttegravene. Bare det dog ikke har været slemme dage for dig. Jeg synes, beretningerne i aviserne skriver så meget om heftig artillerikamp syd for Somme, og i dag står det i Nationaltidende om, at det har været så galt ved Clery og le Forest. Franskmændene har taget 2000 fanger og 12 kanoner. Nu længes jeg meget efter at høre fra dig, om I også har mærket noget til uroen, der hvor du er. Disse byer, jeg der nævnte, ligger nok nord for Estrées, kan jeg se på kortet. Bare du dog snart kunne komme tilbage i reserve, helst helt langt tilbage, ligesom da I var i Le Nouvion, så fik du måske også orlov. Det kunne være godt for dig at komme hjem i ro ...

Onsdag, d. 6. sept. 16

Tak for dit brevkort, som jeg fik i formiddag. Det er fra den 2. sept. Jeg er glad ved at høre fra dig, selv om dine breve ikke er så gladelige. Du har det ondt, og du er ikke rask. Jeg kan se i aviserne, at kampen er hård ved Somme, men måske det gamle ord kan gå i opfyldelse »Når nøden er størst, er hjælpen nærmest«, og jeg beder så meget om, at Vorherre vil holde sin hånd over dig og være dig nær, når det kniber for dig. Og det har vi også lov til at tro, at han er. Hvor skulle ellers de gode vers og tanker komme fra, som er både dig og mig til stor trøst...

September, oktober 1916

På Genesungsheim i Spa. Mens Jørgen Friis ligger dér, haster det ikke med at få orlov!

I Fjelstrup bakser Inger Friis med folkeholdet.

Fredag d. 8. sept. 1916

Kæreste Jørgen!

Du kan ellers tro, jeg blev glad og taknemlig i går, da jeg fik dine to kort, hvor du skrev, at du var kommen fra skyttegravene og var på vej til et lazaret. Jeg græd af glæde, det havde været en slem spænding at gå i. De beretninger, der stod i Nationaltidende var rigtig til at blive urolige over, og på kortet kunne jeg se, at det var på din egn, det var rigtig galt. Franskmændene har erobret en hel del landsbyer. Å, I stakler hvor har det været slemt for jer i de usle skyttegrave. Hvordan mon det er gået Jørgensen fra »Nord«, har han været med? Nu vil jeg gerne høre lidt om, hvordan jeg skal med pakker til dig, lidt smør og lidt kage kan du vist nok have...

Spa. d. 6. september 1916. Onsdag

Min egen kære Inger!

Nu er jeg endelig kommet i ro, og jeg er så glad og taknemlig, at jeg er sluppet ud af farerne. Som du vil have set af mit kort, som jeg skrev i går, er jeg i Belgien. Her er hverken kanontorden eller det mindste at mærke til krigen.

Jeg har i længere tid lidt af diarré, og for nogen tid meldte jeg mig syg og var også fri et par dage. Men da vi så skulle ud i grave og igen, så måtte jeg med, omend det ikke var bedre. Den 30. aug. løste vi af, og den 3. sept. meldte jeg mig syg. Jeg var først hos sanitetsunderofficeren, men han ville ikke vide noget af at sige, at jeg var syg. Han viste mig hen til kompagniføreren, men han sov, og så gik jeg hen til stabslægen. Der tog de temperaturen, men jeg havde ingen feber, og så tænkte jeg, ja, så hjælper det jo ikke noget, så må du jo blive her. Jeg var så træt og mat, så jeg næsten ikke kunne stå op. Lægen var en fornuftig mand. Så snart han så min tunge, tog han en seddel og skrev, at jeg skulle til sygesamlestedet i Pargny, og så kan du tro at jeg var glad. Man kan da

Postkort i privateje.

vist også være syg, uden at man behøver at have feber. Jeg gik så tilbage og meldte mig hos kompagniføreren, og så havde han ikke noget at sige mere. I en fart fik jeg mine sager pakket sammen og skulle så afsted, men franskmændene skød så voldsomt den gang, så jeg måtte vente lidt. Da blev kompagniet alarmeret, at det straks skulle være færdigt til at rykke ud. Du forstår nok min glæde, at jeg ikke skulle med. Da skydningen var sagtnet lidt, listede jeg af efter Pargny, og jeg var ikke den eneste. Men det varede ikke længe, inden jeg var ene, for der faldt af og til en granat hist og her, og så krøb nogle i skjul, og vi skiltes ad. Jeg gik tværs over markerne, gennem kornmarker, som ikke bliver høstede, for franskmændene kommer stadig nærmere. Omsider nåede jeg en vogn og kom op at køre resten af vejen. I Pargny troede jeg, at jeg skulle blive nogle dage og så igen ud i gravene, men det kom anderledes. Efter at have ventet lidt ved samlestedet, blev vi puttede i en bil og kørt til næste krigslazaret, men der var heldigvis ingen plads. Så kørte de os til St. Quentin til en samleplads der. Der var vi et døgn og havde det meget godt. Den 4. om aftenen

blev vi ført til toget og kom ind i 2. classes vogne, og så kørte vi hele natten, til næste morgen kl. 9. Da var vi her i Spa.

Det er en dejlig belgisk stad, med elektriske sporvogne og store hoteller. Jeg bor også på et hotel og har det meget godt. Der er kun 7-8 km. til den tyske grænse. Nu får jeg nok lov til at blive her i 4 uger og måske længere. Det er ikke værd at søge om at få mig hjem, så længe jeg er her, for her får ingen orlov, da vi er mistænkte for at lide af blodgang eller sådant. Tarmkatar kaldte lægen det. Selvfølgelig ville jeg gerne hjem til jer, min kære, men det må hellere vente, til jeg er udskrivet her, for her lider jeg ingen nød, tværtimod. Jeg tror, at Vorherre har hørt vore bønner. Derfor har han ført mig hertil. Det skal vi aldrig glemme, kære Inger. Du skal ingenting sende mig, inden jeg skriver derom. Du vil nok meddele familien min adresse.

Spa, d. 7. september 1916

Hvor er jeg glad, når jeg vågner om morgenen og så mærker, at jeg er her på hotellet i fred og ro og ikke ude i skyttegravene.

Gud ske Tak og Lov
vi så dejlig sov...

Det er først, når man kommer i nød, man forstår, hvor uendelig godt, man har haft det. Jeg tror, når jeg slipper godt fra dette her, hvad jeg håber, at man da vil blive rigtig tilfreds og taknemlig, så længe man lever. Jeg kan slet ikke tænke mig, at denne tunge tid skulle have været forgæves for os... Det var på høje tid, at jeg kom bort fra Somme, for der har nok været kæmpet meget siden den tid, og T. er nok ved at gå tilbage. Alle soldaterne er nu klar over, at vi ikke kan sejre. Nu begynder vognen at hælde, og det varer vel ikke længe, inden den vælter, og så kommer freden...

Spa, d. 17.9. søndag form. 1916

... Nu må du ikke blive ved at sørge for, at jeg skal komme for hurtigt bort. Jeg skal ikke gøre mig bedre end jeg er, kan du nok forstå. Kuren her plejer at vare 6 uger, før er der endnu ingen kommen bort, og så bliver de alle sendt til Beverloo, hvor de efter et par dages forløb får orlov i 8-10 dage.

Jeg ville ikke have fortalt dig det, for hvis det skulle slå fejl for mig, da jeg er deroppe fra den urolige egn, så giver det jo en skuffelse...

Far og søn. Inger Friis' bror, Andreas Krogh og nevøen Hans Jacob. Postkort i privateje.

Tirsdag d. 19 sept. 1916

Min egen kære Jørgen!

... Det dårlige høstvejr tror jeg slet ikke, folk tager sig så nær, ikke i den grad som før. Så jamrede man anderledes, når det så besværligt ud. I går, mandag, var det et rigtig dårligt vejr med regn her, så da kunne der ikke køres ind. Men nu har de begyndt straks i middags at køre havre ind fra Kragelund, og så er det nok meningen, at de vil blive ved til sent i aften. Så de skal have melmad midt på eftermiddagen. Det var rigtig godt, at vi fik så meget ind søndag eftermiddag, som vi gjorde. Der siges ellers, at kornet giver dårligt af sig i år, negene er så lette. Høsten er ikke så god her på egnen, som det så ud til en gang. Om det så er kartoflerne, er der for lidt ved dem, og de samme er små. Det er vel også den våde sommer med så lidt sol.

Jeg var i Haderslev i går eftermiddag. Børnenes fodtøj var helt gået i stykker for os, både træsko og støvler. Jeg får træsko til dem hos Grøn i Vestergade, han har dem altid i alle størrelser, og det er gode træsko. Her i byen er de næsten ikke at få, og dem de har er dårlige. Jeg traf Jens Dinsen derude. Han har tre ugers orlov, og nu prøver han på at få 8 dage til, så de måske kunne få tærsket. Jeg skulle hilse dig fra ham. Hans Jacob Krog er på vej til Frankrig nu, men de vidste jo ikke bestemt hvorhen. Men i denne tid går de vist det samme sted hen alle. O, hvor er det godt, at du kom derfra dengang... Jeg var ude på kredshuset og spørge efter, om vi kunne få en russer til vinter, for Jacob blir ikke længere end til 1. okt. Jeg spurgte Thaysen ad en dag, men da vidste han slet ingen besked, og så syntes jeg, det var bedst at gå derud selv. Men bestemt fik jeg det ikke at vide, om vi kan få en til vinter. Jeg ved ikke, hvad vi skal med en røgter ellers. Sidste år gik det nu så meget godt med Daniel. Det er nok ikke let at komme til at fæste en her fra egnen til at passe kreaturerne. De er da så højt oppe i løn. Nå, jeg skulle da ellers ikke bebyrde dig med alt dette, for du kan ikke hjælpe mig alligevel; men det trykker mig lidt. Man er ikke vant til at have med sådant at gøre, og nu har alle folk så travlt, så jeg ser slet ikke til hverken Jens eller nogen, som jeg kan tale med det om...

Spa, d. 22. septemb. 1916

Min egen kære Inger!

Tak for brevet fra den 19. Det tager kun to dage for brevene at nå

hertil. Og så håber jeg da også, at mit brev til Jep Hansen er kommet tidligt nok til den 20. Det kan du da lade mig vide. Du sørger lidt for, hvordan vi skal få kreaturerne passet i vinter. Ja, det er heller ikke så let. Jeg tænkte, at vi kunne beholde russeren, men når han skal bort til 1. oktbr., så er det ikke så let. Jeg vil prøve at skrive til Thaysen, om vi ikke kan få lov at beholde ham. Nej, at leje en karl til røgter, det er vist umuligt. Han er jo ikke til at veje op med penge. Og der er vel heller ingen hjemme, for nu skal de sidste også indkaldes, de uundværlige. Fedder kan vel også vente at komme med, skrev Anna i går, men han har da udsættelse til 15. november. Der er ellers mange faldne og sårede i Modersmålet i denne tid. I går læste jeg, at der skal være mindegudstjeneste for Anton Kjergård fra Rangstrup i Agerskov kirke på søndag. Han var ved samme komp. som jeg. Den dag, jeg tror nok det var den 21. aug. samme dag som jeg første gang var med i kamp, var han og Jens Michelsen fra Klinting løbere. Det vil sige, de skulle bringe meldinger fra bataljonen til kompagniet og omvendt. Det er en slem bestilling, for de skal afsted, hvor meget der så end bliver skudt. Under dette arbejde er Kjergård så faldet om eftermiddagen, og Michelsen, som jeg holdt meget af, blev såret og kom på et lazaret i Vestphalen. Han er kun let såret. Trommehinden er sprunget i det ene øre.

Dagen efter slaget skulle jeg og nogle flere bære en del håndgranater ud i stillingen, og når vi gik tilbage, skulle vi tage de døde med. På den måde fik vi Kjergårds lig bjerget. Det blev bundet i et telt, og så stak vi en stang gennem teltet og to mand bar ham så tilbage. Vi lagde ham oven for skyttegravnen et sted, men om dagen kunne vi ikke begrave ham. Hvor han er begravet, ved jeg ikke, for om aftenen måtte vi afsted igen. Gud ske lov, at det er overstået. Jeg tænker ikke gerne på de dage...

Tirsdag, d. 26 sept. 1916

Kæreste Jørgen!

Til min store overraskelse var der brev fra dig i aften igen. Det er fra den 22 sept., så det har måske ligget over her på posthuset. I går var der nemlig ingen fra dig. Du fortæller der om Kjergårds død, og jeg kan godt forstå, at det har været meget svært for dig. Alene det, at du først fortæller mig det nu, en hel måned efter. Det går os vist tit sådan, at det, der har været allersværest for en, det

holder man ikke af at tale om. Det er ligesom, man helst vil gemme det længst inde. Det er først nu bagefter, og lidt på lang, at jeg rigtig kan forstå, hvor stor fare du har været i, og hvor meget vi har at takke for. Det er jo næsten sådan, at jeg kan blive helt forfærdet og bange, når jeg rigtig tænker til bunds i det...

Fredag d. 29 sept. 1916

...Nu får vi nok indkvartering, en vicefeldwebel. Han kommer i eftermiddag. Vi blir nødt til at sætte en seng ind i den store stue, og så kommer han til at tage det som det er. Gæstekammeret er helt ubeboeligt, og gulvet i stuen er jo også meget dårligt. Jeg har været hos Eickemejer for at blive fri for ham, men E. er ikke sådan at komme afsted med. Men han lovede da, at om en måned skulle vi blive fri, så skal han flytte op til præstens. Jeg er så ked af det, jeg synes næsten, jeg har nok i vort daglige arbejde. Det er nok en professor, vi får, men derfor kan han vel være flink nok. Jeg vil ikke holde mere snak med ham end nødvendigt, Bachmann sinkede mig tit så meget...

Lørdag d. 30 sept. 16

Nu er der ro i lejren. Børnene sover, og folkene er også i seng. Og så vil jeg se at få skrevet til dig. Det brev jeg skrev i går, var vist et rigtig kedeligt og dårligt et, med ingen indhold i. Jeg var virkelig helt »skidt tilpas« ved tanken om den feldwebel, som vi nu igen skulle have i kvarter. Han er såmænd ellers så flink, som han kan være. Jeg har ikke talt meget med ham. Men lidt bøvl er der ved det. Han hedder Düre, og er fra Baden-Baden. I eftermiddag har jeg være cyklende på Christiansfeld for at få lidt kød og flere andre ting, som jeg manglede, en vandkaraffel og en pletmenage og en lille terrin. Vi sørger jo for at have det så praktisk som vi kan. Ellers tager det os for lang tid med opvartningen. Jeg fik da også lidt kød hos slagteren. Fra i morgen af får vi kun 6 pd. ad gangen, men når vi endda kan få det i hver uge, så er det jo endda godt. Det bruger vi jo heller ikke da... I går aftes fæstede jeg en andenkarl for 800 M for et år. Det kan være, det er for meget; men han ville nu ikke for mindre, og jeg var ked af alt det bøvl. Når jeg blev vågen om natten, begyndte jeg med at spekulere på, hvordan vi da skulle få det ordnet til vinter med karlene, og så gik tankerne altimens til dig, og hvordan det skulle gå dig. Og så så det hele så sort og vidtløftig ud, så jeg kunne ikke falde i søvn igen. Nu tog

jeg det så lige over tvært og fik den karl fæstet, så er det da til en side. Vi vil ingen russer have så, Isak skal passe køerne, og den nye karl er lejet sådan, at han også skal hjælpe i kostalden ved det, som Isak ikke selv kan overkomme. Karlen hedder Theodor Holm, det er hjulerens søn fra Stubbom. – I dag har Jens Have igen været på session, han blev »k for infanteri«. Så han ventede snart at få ordre igen. Jeg talte med ham, da han kom fra Haderslev, da kom jeg lige fra Feld. Og den 7. okt. skal Hans Krog og Rilve på Frej o.a. til session. Men Fedder har da ikke hørt noget endnu...

Spa d. 28. sept. 1916

Kære, kære Inger!

... Nu må du gerne få en ansøgning skrevet, og den kan stiles til lægen her på station Europa. An den Hern Artzt, Station Europa. Ikke til cheflægen, for det tager kun længere tid. Så sender han den først herhen, og så skal den igen tilbage til cheflægen. Jeg får imidlertid ikke orlov her fra Spa, men så sendes ansøgningen med til Beverloo, og derfra giver det så nok orlov. Det vil vi håbe. Der er jo grunde nok. For det første med hvedesåning og tærskning samt kartoffel og roeoptagning, samt ordning af pengesager ved november. Nå, nu kan du jo høre, hvad Møller mener, hvis du får ham til at skrive ansøgningen. Hvis Thaysen og landråden så vil anbefale den, så går det nok. Du kan godt andrage på 5-6 uger, de skal nok selv skære af, hvis de synes pølsen er for lang...

Tirsdag d. 10. okt. 1916

Kæreste Jørgen!

...Post Gellert kom med penge til mig i dag, eller rettere til dig. Jeg lægger den seddel ved. Jeg kunne slet ikke forstå, hvor de 14 M. kom fra. Men så viste jeg feldweblen sedlen, og så forklarede han, at det var en sum, som beboerne, hvor dit kompagni har været, har måttet betale på grund af opsætsighed eller modstand, eller hvad det nu kunne være. Og de penge bliver så fordelt mellem officerer og mandskab. Officererne fik tit store summer på den måde. Måske ved du slet ikke noget om alt dette, det ser ud, som det er sket den 1. sept., Det må jo være din feldwebel, som har sendt pengene. De 14 M. burde næsten anvendes til noget godt, så at de kunne komme til at gøre gavn herhjemme et eller andet

sted. Jeg synes de er kommen på en ikke helt rigtig måde. – Nu rejser Marie Petersen alligevel over til Andreas, så nu står vi og har ingen til at malke. Jeg ved ikke, hvad vi nu skal. Bare du dog kunne komme hjem og hjælpe mig lidt nu snart. Det er næsten ved at blive mig for meget. Hans taler om, at han ved en karl, som vi måske kunne få til at malke og røgte; men nu har jeg lejet en dyr andenkarl, og når Isak så også blir, så er de da næsten for mange. Det blir jo fire igen. Jeg kan nok mærke, at Hans gerne vil have mange folk, men jeg mener, at jeg er nødt til at holde lidt igen der. Det er jo da os, som skal betale, og så skal vi også regne med kosten nu. Det blir mere og mere besværligt at få noget, der er næsten ingenting at købe i butikkerne mere. I morges rejste russeren. Ham var der nu heller ikke meget ved, og vagtmanden var jeg særlig ked af. Han kom nu i formiddag og lavede en masse vrøvl; men jeg tror nok, han var fuld, og det har han vist været så tit, for han var altid så ubehagelig, når han kom...

Spa, d. 14. oktober 1916.

Min egen kære Inger!

... Det er da slemt, at Marie Petersen rejser, men det kan man ikke fortænke hende i, at hun hellere vil over til Andreas. Nu har de været skilt fra hinanden i over to år, så man kan godt forstå, at de længes efter hinanden. Jeg ved da ikke, hvad råd jeg skal give dig med hensyn til at få køerne malkede, men vil du ikke tale med Jens om det. Der er vist ikke andet at gøre, end at vi skal have en malkerøgter, for jeg kan ikke tænke mig nogen, som vil påtage sig at malke. Jeg kan godt forstå, at du længes efter at jeg skal komme hjem og hjælpe dig, men i de første 14 dage må du ikke vente mig, thi før næste lørdag kommer jeg ikke herfra vistnok da, og så går der vel 8 dage hen i Beverloo inden jeg der får orlov. Og så har vi november. Det var mærkeligt med de 14 Mark fra mit kompagni. Nej, de penge havde jeg ingen anelse om, at jeg havde tjent. Dem må du gerne anvende til et eller andet godt formål, for dem har jeg ikke ønsket at få. Det må vist være beboerne i Pargny som har betalt pengene, for der var kompagniet den 1. sept. Skønt jeg kan ikke tænke mig det, da de har lidt nok under krigen, det er jo tæt ved fronten...

Beverloo d. 24.10.1916

Jeg kommer altså snart hjem, men ved endnu ikke bestemt, når jeg kan rejse herfra. I går var jeg hos kompagniføreren, og han forhørte mig angående et og andet om ansøgningen. Det var meningen, at jeg kunne have rejst i morgen, onsdag. Men da det drejer sig en længere orlov, skal kommandaturet også give sit samtykke dertil, og derfor går der et par dage længere hen. Men så har vi det jo til gode siden. I dag er der brev til mig, det fortalte en af dem, jeg var sammen med i Spa. Ellers skal du ikke skrive til mig, for brevene får jeg jo ikke, når jeg rejser hjem. Vi arbejder fra om morgenen kl. 7^{1/2}-10^{1/2} og fra 2-6 så her er ikke megen fritid, men ellers har jeg det godt, men ville hellere være blevet i Spa. Håber at I har det godt, mine kære, og mange kærlige hilsner og på snarlig gensyn fra din egen Jørgen.

November, december 1916

Opsamlingslejren i Beverloo

Beverloo d. 27.11.1916

Min egen kære Inger!

Allerførst skal du have mange tak for de gode dage, vi tilbragte sammen. Det er noget, vi har erfaret så ofte, at dagene går for hurtigt, og så er det tungere at få begyndt, og det er det vist også for dig, min kære gode hustru. Jeg synes ellers, at det var værre for mig sidste gang, da jeg måtte så hurtigt bort fra jer. Rigtignok længes jeg meget efter jer alle fire, men det var lettere at tage afsked med børnene, da de havde noget andet at tænke på. Jeg tænker tit på lille Agnete, hun ville så gerne have, at jeg skulle »tæl en større«. Jeg kan ikke sige, hvem jeg længes mest efter, for I er mig lige kære alle fire. Det gør mig ondt for dig, at du er falmet så meget, for du lider meget i det stille, min egen kære Inger. Kan du ikke sørge lidt mindre, for jeg skal jo nok komme hjem igen.

Mandag aften d. 27.11.16

Min kære Jørgen!

...I aften har jeg været hos postens. Det er så trist om aftenen her i dagligstuen, så savner jeg dig meget mere; og går jeg tidligt i seng, kan jeg ikke sove hele natten. Det er også så rart at sidde og få en lille samtale med Marie og Gellert. Svinet vejede 346 pd., nu tager Gellert vejesejden med og viser N. Thuesen den. Jeg har ikke fået tilladelsen endnu, men den kommer vel nok. I dag har her været det dejligste vejr med blå himmel og solskin. Det er godt for Jep Hansens, hvis det vil give bedre vejr herefter, de har fået maskinen i dag. Jep og Vilhelm var her i formiddag efter vandtønden, og så fik han 7 nøgler garn med, de vejede nok 20 pd. Vi skal vaske i morgen og på onsdag, så jeg vil også være glad ved lidt solskin og blæst. Margrete Skrøder kommer på onsdag. Hun mener næsten, at Johannes kommer hjem igen, men meget skriver han ikke, for det skal være på tysk...

Jeg er så glad ved dit billede. Sådan et kabinetsbillede er alligevel meget mere levende end et mindre, og du ser helt glad og godt tilfreds ud. Det kommer vel nok af, at vi begge kom til at le,

men den dag var det jo da også lidt at glæde sig over og lidt at håbe på.

Hvordan går det med tænderne, er de under behandling igen, eller tygger du endnu uden. Agnete har et par gange spurgt efter dig, og de andre da også, men de tænker alligevel ikke så meget over det. Vi har været ved at friske historien om de tre møllersvende og den lille kat op, og Kirstine og Louise kan den meget bedre end jeg kan, især Louise husker den helt rigtig.

Beverloo d. 29.11.1916, onsdag aften

Min egen kære Inger!

... Det var dumt af mig, at jeg ikke fik skrevet op og sagt dig besked om, hvor meget korn vi havde tærsket, for vi skal jo betale for tærskningen. Der må være et kort i den indvendige lomme i det sæt tøj, hvortil vesten mangler. På det kort har jeg skrevet op, hvor mange sække det er ialt. Jeg tror, det er 361 à 200 pund. Vil du prøve og se om du kan finde kortet. I samme lomme er den liste også, som vi fik fra kommuneforstanderen. Men den behøver du vist ikke at fylde ud. Nu har I jo vel også fået svinet oppe fra N. Thuesens. Vil du fortælle, hvor meget det vejede. Så kan jeg regne ud, hvad det skal koste.

I dag har jeg været ved at skære roer i stykker. De bruges til at koge kaffe af. Roerne skæres i flade skiver på en brødmaskine, og så sidder vi og skærer dem i små terninger. Disse bliver derpå tørrede i bageriet og bagefter brændt ligesom kaffebønner. Jeg måtte også trække kaffebrænderen en lille tid. Der blev brændt byg, for bønner har de nok ikke flere af. Du kan nok forstå at det kan give noget velsmagende kaffe. Det er en stor kaffebrænder. Den kan tage 40 pund ad gangen, og det tager 3 kvarter for at brænde en sådan portion...

Jeg har truffet et ungt menneske fra Christiansfeld. Det er en søn af Missionær Petersen. Nu bor de i Flensborg. Han og jeg er i aften oppe i soldaterhjemmet. Jeg skal nok selv bestille Modersmålet. På lørdag er det min fødselsdag, så det ville ikke være rart, hvis jeg netop skulle flytte denne dag.

Tirsdag d. 5.12.1916

...Jeg kan da trøste dig med, at jeg endnu er her i lejren, men jeg ved rigtignok ikke hvor længe, men før på lørdag kommer jeg

ikke bort. Der går transporter bort hver onsdag og lørdag. Jeg har ventet at komme bort både sidste lørdag og nu i morgen. Men det er godt, at jeg kan slippe så længe som muligt. I går fortalte vor kompagnifører os, at »vi« havde vundet en stor sejr over rumænerne og taget 45000 mand til fange. Det vakte slet ingen begejstring imellem soldaterne, og nu i dag er antallet på fangerne svundet ind til 7000. Det er endda en lille forskel. Nej, her længes de allesammen efter fred.

Søndag aften d. 17.12.16

Min kæreste Jørgen!

Nu er der ro i huset. Mor og børnene er i seng, og så kan jeg så dejligt få skrevet til dig. Du har jo ellers sagt, at jeg ikke må sidde oppe om aftenen for at skrive. Men det er nu mine bedste timer, når jeg sidder helt alene ved et brev til dig. Så kan jeg bedst holde tankerne samlede. Skjold holder mig ved selskab, han ligger foran kakkelovnen og snorker. Jeg morer mig tit over ham, når han skal ud i køkkenet, for så er han så stivbenet, så han kan næsten ikke gå. Han vil jo ikke fra kakkelovnen... I dag har børnene sendt dig en pakke med kage til jul, jeg lagde et lommeterklæde ved, for kassen var knap helt fuld. Det med at få fred nu kan vi vist godt lade være med at tænke på foreløbig. Tilbudet har ingen god modtagelse fået i de andre lande. Man kunne næsten tænke det, men når de blot kunne få begyndt med at forhandle, eller endda tænke på det, det var da altid noget. I torsdags stemtes der i Danmark om de vestindiske øers salg. Der står i de danske aviser, at 64 pct. stemte ja og 36 pct. nej. Men ellers var deltagelsen nok ikke særlig stor. Man forstår det ikke, men der er så meget, vi ikke forstår i denne onde tid, og det er som om man taber kærligheden og agtelsen for dette folk; de er småtskårne i mange retninger. -

1. Juledag 1916

Min egen kære Inger!

Der kom en pakke i dag, som du havde afsendt den 12. Men hvad der er i den, ved jeg ikke endnu, for det var lige, da vi skulle på vagt, at jeg fik den. Jeg er på vagt i lazarettet og står og passer på den gamle belgier, som jeg skrev om sidst. Han er ellers helt

gemytlig og vil meget gerne fortælle, men jeg kan ikke godt forstå ham. Han fortæller, at han havde ikke opgivet sit kartoffelforråd rigtigt, og da der så kom en soldat og skulle se efter, smækkede belgieren døren i for ham og gik ind i stalden, hvor han tog en kniv og ville til at skære roer til sin ko. Da soldaten så kom derind, troede han, at han ville stikke ham med kniven og skød ham derfor en kugle i benet. Om det nu passer, ved jeg ikke, men hvis det er sandt, så skulle vedkommende rigtignok hjælpes. Den gamle mand havde besøg af sin datter i formiddags, og hun havde en pibe og tobak med til ham, så nu får han sig en pibe tobak i sengen. Han er ikke tilfreds med kosten, og det kan jeg godt forstå. Han får ellers samme kost som de andre patienter. Nu skal du høre, hvordan jeg fejrede juleaften.

Kl. 5 begyndte festen i gymnastikhuset. Det var pyntet med grønt og flag, og der stod 4 lange borde, som var dækkede med lagener istedet for duge, og hele traktementet, vi fik, var øl. Så blev der sunget nogle flerstemmige sange og løjtnanten holdt en tale eller rettere læste den op. Siden blev der uddelt nogle gaver, jeg fik en lille chagpipe og lidt tobak, og andre fik skrivepapir eller lommeknive og forskellige andre ting. Jeg var der ikke længe, for jeg syntes ikke om at holde jul på denne måde. Og så gik jeg op på stuen og tændte det lille juletræ, du og børnene havde sendt. Jeg tænkte på, at det var vist ved den tid, I var oppe ved juletræet hjemme. Ja, det havde været noget andet, om jeg kunne have fejret jul sammen med Jer, mine kære. Petersen og jeg gik derpå hen på soldaterhjemmet og fik os lidt kaffe med en honningkage til. Det var da lidt mere hjemligt end at sidde og drikke øl. Hjemme får vi da også kaffe på juleaften...

2. Juledag 1916

... I går har I altså været i Skovbølling. Jeg tænkte meget på jer, da jeg var på vagt. Sådan at stå i ensomhed i to timer ad gangen kan nok give tankerne noget at sysle med. Og så kom jeg også til at tænke på, hvordan det vil komme til at se ud i Fjelstrup, når krigen er endt, og vi som endnu er bleven bevarede kommer hjem. Så vil der savnes en hel del unge mænd, både på gårdene og i husene. Hvem skal fylde hullerne, når de som endnu sidder på gårdene ikke kan længere. Og vi vil få to nye naboer. Nå, det er jo kun tanker. Vi vil håbe, at det kan gå meget bedre. I går sendte jeg en del af dine breve hjem. Jeg kan ikke nænne at brænde dem, for du

er så flittig til at skrive og opmuntre mig, og det kunne jo også tænkes, at vore små piger engang nok vil læse brevene. Det er et sørgmodigt brev, kære Inger, men du vil nok bære over med mig. Det lille juletræ, du sendte mig, har vi stående på et lille bord i stuen. Det står i et blækhus, det var en af kammeraterne, som kom på den tanke. Vi tænder lysene lidt om aftenen, det minder lidt om julen hjemme...

Nytårsaftensdag 1916

Min egen kære Jørgen!

... Agnete fik en lille »belle« i går ved juletræet, hun var så glad ved den. Jens og Marie og børnene var der også. De havde fået brev fra dig, som var skrevet juledag, så Marie kunne fortælle mig lidt om, hvordan din juleaften havde været. Det har nok ikke været rosværdigt. Nej, det forstår de folk nok ikke, at fejre jul på kristelig måde. Jeg fik lige brev fra Hans Jacob. Han er kommet bort fra Somme nu og ligger i en god stilling vest for Soissons. Franskmand og tyskere ligger på hver sin side Aisne, men det går meget fredeligt til. De hilser til hinanden i stedet for at skyde...

2. nytårsdag 1917

I dag kom der fire breve og et kort fra dig, fra 1. juledag og så hver dag indtil den 30. dec. Å, hvor det lettede. Jeg var ved at blive bange for, at du var kommen fra B., da jeg i 3 dage ikke havde hørt fra dig...

Fredag d. 5. Jan. 1917

...Jeg er ellers så urolig på dine vegne, kære, så der er ikke så megen glæde ved at have fremmede; men tiden skal gå med noget, og den går næsten bedst, når jeg har rigtig travlt. I eftermiddag har jeg hængt nye gardiner op her i dagligstuen. Jeg fik dem købt i går i Haderslev, både stænger og gardiner. Det ser pænt ud, og det hele blev slet ikke så galt, et par og fyrre Mark. Snedkersvenden var her og sætte stængene op, så nu er det solidt. Det er næsten synd at fortælle dig sådan noget. Du synes måske, at det er noget unyttigt pilleri, men du skal jo da også følge lidt med herhjemme, ellers kunne det næsten blive fremmed for dig. Nej, det er der vel ellers ingen fare for, for jeg ved, du tænker os mange gange om dagen, og det går mig ligeså...

Der er kommet 10 sække klid mere til os. Det står på stationen, og Mathias Johansen var i dag efter lidt penge for tærskningen. Han ville have 200 M., så blir det hele ordnet, når vi tærsker igen. Det er rigtig godt, at have en sådan flink formand, for ellers var det ikke altid så let for vi koner, som jo ikke altid er så praktiske »landmænd«. Smedens søn, Peter, ham vi talte med en dag i Haderslev, er savnet nu, der menes at hele hans batteri er kommet i fangenskab. De lå ved Verdun. Hans mor tar sig det så nært. Nu kærlig hilsen fra børnene og din Inger.

Tirsdag d. 2.1.1917

Min egen kære Inger!

Vi har altså begyndt på det nye år. Jeg har da ellers slet intet bestilt i dag. I formiddag var jeg til undersøgelse, og på lørdag kommer jeg uden tvivl bort. Nu har jeg jo også været her siden den 21. oktober. Det er jo ganske godt, der er ikke mange som holder stillingen så længe. I eftermiddag havde jeg ikke lyst til at arbejde, og så gik jeg, Petersen og Povlsen hen på soldaterhjemmet og læste lidt i bladene og fik os noget kaffe. Det er Petersens fødselsdag, og han gav kaffe og honningkage i den anledning. Her fås udmærket honningkage, men et stykke koster også 45 Pg.

I morgen skal Povlsen afsted. Det er han ikke glad ved, men vi kan jo ikke vente at blive her, til krigen får ende. Der fortælles i dag, at fredstilbudet fuldstændig er blevet afslået. Så ser det ellers ikke godt ud for os, for så vil det nok komme til at gå forfærdeligt til. Nå, det kan gå meget bedre end man tror, og vi behøver da heller ikke at opgive håbet om, at det alligevel kan komme til fredsforhandlinger. Vorherre får råde, for selv kan vi ingen udvej se...

Januar, februar, marts 1917

Ved fronten igen. Her er den store gevinst at blive taget til fange. Samtidig betyder en stigende faneflugt, at den tyske krigsmagt en tid ikke giver orlov til soldater, som bor for tæt ved den danske grænse. I stedet håber Inger og Jørgen Friis på 3 måneders tilbagesættelse.

Fredag d. 12.1.1917

Min egen kære Inger!

I går skrev jeg et kort, hvori jeg fortalte dig, at jeg nu var kommet nærmere til fronten. Vi ligger ca. 20 mand i en by, som hedder Achiet le Petit og bringer hver morgen kl. 6 middagsmad og forplejning ud til komp., som ligger i stilling i en by som hedder Grancourt. Den er fuldstændig nedskudt, så man næsten ikke kan se, hvor husene har stået. For at komme derud, må vi gå et stykke vej omtrent så langt som fra Fjelstrup til Feld og det er en meget dårlig vej – opkørt og pløret. Vi binder noget tøj om benene fra støvleskafterne og op til knæet. Det hjælper en hel del for det værste smadder. Da vi i morges var derude for første gang, i det mindste jeg, var det så roligt, så man næsten ikke kunne forstå, at det var krig. Jo, det tyske artilleri skød lidt. Ude i stillingen var de godt tilfredse. De bor i temmelig gode dækninger og »Tommy«, som de kalder englænderne, skyder slet ikke på dem, selv om de går oven for graven. Der er gensidig forståelse. I den tid komp. har været der, er der kun blevet såret 3 mand af granaterne, og det var af vore egne. Graven bliver ikke beskudt af det engelske artilleri...

Søndag d. 14. januar 1917

I dag slap jeg for at bære middagsmad ud til komp., men så skal jeg til gengæld hen at grave skyttegrave i eftermiddag fra 2-4. Her ved fronten er søndag ikke hviledag, den ene dag er som den anden. Det er nu omtrent middag hos os, men vor middagsmad spiste vi, da vi stod op. Den får vi jo, når køkkenet kommer med maden til de andre. De to sidste dage har det givet kold mad, da vi først spiser efter at vi har bragt maden ud til komp. Du husker nok, at Hans Fink har fortalt om da han var ved køkkenet, skulle

de bære maden langt frem. Det er nu et lignende arbejde, jeg har fået. Vi har spande lignende vore mejerispande, og så bærer to mand en sådan spand på en stang på skuldrene. Du må huske på, at det er en meget dårlig vej vi færdes på, så man kan nok blive træt af turen. I går da vi gik hjem, mødte vi en beruset soldat, som kom sejlende igennem pløret med en spade på nakken. Det var morsomt at se på, for han gik ikke af vejen for det værste mudder, skidtet sprøjtede ham om ørerne, men det brød han sig ikke om. I den tilstand han var, kunne han nok se sit udkomme. Jeg kan godt forstå, at hvis der var spiritus nok at få, var der mange som ville drikke sig fra sans og samling over al den elendighed her er.

Ellers er det meget roligt i disse dage, men det er vel på grund af årstiden. Når foråret kommer, bliver det nok anderledes. Stærerne fløjter hernede som hjemme hos os om foråret. Selv ude i stillingen, hvor der står et enkelt træ, kan man træffe stærerne. Hvor det ser forfærdeligt ud derude. Du kan slet ingen forestilling gøre dig derom. Avlsredskaber og ituskudte vogne træffer man overalt på. Om det så er et lokomobil, står det ene og forladt derude. Folkene har måske været i færd med at tærskes, da krigen har overrasket dem, og så er gården bleven fuldstændig nedskudt. Ja, sådan er det derude, murbrokker og bjælker og tagsten ligger og flyder overalt, og jorden oprodet hvor man ser. Der ligger en stor granat ude i skyttegraven, den er tykkere end jeg er. Det er en af englændernes, som ikke er eksploderet. En sådan fyr gør hul, hvor den slår ned...

Mandag d. 15.1.1917

Nu har jeg for tredje gang været ude i stillingen med middagsmad og er gudskelov kommet godt tilbage igen. Det er jo ikke så farligt at gå derud nu i denne tid, da det er roligt, men rigtig glad er man da ikke, før man er vendt tilbage. I morgen bliver vi så afløste og kommer lidt tilbage i ro. Først blev der sagt, at vi skulle tilbage i 12 dage. Men nu tales der om, at det kun bliver 6 dage. Nu får vi se, hvordan det går...

Frankrig d. 17.1.1917

Nu er det ellers længe siden, jeg har hørt fra dig. Det sidste brev, jeg fik i Beverloo, har du skrevet nytårsaften, og idag er det den 17...

Der er faldet sne hernede i nat, men i dag er det tøvejr, så det

bliver ikke liggende ret længe. Hjemme har I jo også haft sne og storm har jeg læst i aviserne. Det sker, at jeg får fat i en eller anden avis, hvori der står lidt hjemmefra. Vi bor i nogle træbarakker, og det er just ikke hyggeligt, for da der nu er faldet sne, drypper det næsten overalt herinde. Så du forstår nok, at der er søle på gulvet. Vi slæber jo også sne med ude fra, men det er da bedre at være her end i skyttegraven. Hvor mange dage, vi bliver her, er meget ubestemt, da vi ligger i alarm...

Fredag aften d. 12. jan. 17

Min kære, kære Jørgen!

I går fik jeg dit brev fra søndag eftermiddag. I dag har der ingenting været fra dig, ellers har jeg næsten haft brev eller kort fra dig hver dag i denne uge. Bare du også kunne få et lille livstegn fra mig eller her hjemmefra, men den opmuntring har du jo heller ikke på turen. Det er nu anden gang, du rejser til fronten, det gør os alle så ondt for dig, kære. Nu er du så ene igen, og nu var det vel først, at du rigtig havde dig nogle venner i Beverloo...

I går aftes fik vi igen en stor rød kalv. Nu er der ikke plads til flere derude, men i svinestalden kan der jo være mange. Endnu har vi ikke mærket til kreaturhandlere, men det er vist også tidlig nok endnu. Der har ellers været røre blandt folk i de sidste dage, der er bleven udskrevet en hel del heste. Her fra kommunen skulle der stilles 7. De blev så enige om at trække lod, for der er jo egentlig ingen, som har for mange heste. Loddet traf så Jens Friis, Jep Hansen, Kr. Vildfang, Jes Hansen, Peter Ravn, Hans From og os. Vi var tvivlrådige, om det skulle være Prins eller Lise. Men da kommunerådet så dem, mente de, at det helst måtte være Prins. Den blev takseret til 4000. Og det var så ordnet på den måde, at de, der var fri for at stille med heste, skulle erstatte vi andre det, som militæret gir mindre. Prins blir imidlertid for ung, og de tog heller ingen af de andre, jo, en hoppe hos Simon Froms, og i stedet for blev Fjelstrup ordret til at stille med alle heste mellem 5 og 15 år i dag. Det var et held for os, da vi så helt slap. I dag ville de nemlig ingen hopper se. Men ellers er det jo slemt for mange. Du kan tro, jeg var glad, da Prins kom igen. Det var synd, om den skulle ha' været afsted, og vi kan heller ikke undvære den...

Frankrig d. 18.1.1917

Min kære, kære Inger!

Idag fik jeg en hel del breve fra dig... Du kan tro, jeg blev glad ved at høre hjemmefra. Å, hvor det glæder mig, at I alle har det godt. Hvor har vi da meget at takke for. I går skrev jeg et brev til dig, som var lidt sørgmodigt. Vi havde nemlig kort før fået ordre til at holde os parat til at rykke ud med kort varsel. Gudskelov blev det ikke til noget. Kompagniføreren meddelte os kort efter, at alarmen var ophævet, og vi kunne tage det med ro. Hvor blev jeg da glad, for det er ikke rart at skulle afsted over hals og hoved, for så er der gerne noget på færde.

Jeg var i går henne at spørge efter Jørgensen i 4. komp., og da fortalte hans kammerater, at han var savnet. Han var blevet syg ude i stillingen og skulle tilbage, og siden havde ingen set ham. Men de troede helt bestemt, at han var gået fejl vej og havnet hos englænderne. Det kunne meget let lade sig gøre, sagde de, for det var en ny og ukendt stilling, de lå i. Hvis Jørgensen er kommet godt over, så er det rigtignok glædeligt...

Mandag d. 22.1.1917

I dag er det sidste dag, vi er her i ro, vi har været her i 6 dage. Derfor skal du ikke være urolig for mig, for Vorherre vil nok bevare mig også der, og vi skal heller ikke ud i første linje. Jeg ved ikke, om jeg kan få lejlighed til at skrive breve til dig derfra, men så får du nøjes med kort. Skulle der også skride en dag over, behøver du ikke at ængstes...

Jeg finder kun enkelte af de grå. Det var dagen efter, at vi var bleven rensat, at L. sådan havde taget overhånd. Dem har jeg nok hentet i anstalten. Badeanstalten var indrettet i en klædefabrik, der stod en hel mængde vævestole og andre redskaber. Det er et slemt tab for ejeren, at en sådan stor fabrik må stå stille, men sådan går det jo så mange. Der fortælles nu lige, at orloven her er standset indtil den 3. febr. Det er fordi, at vi skal afløses og et andet sted hen. Nu håber jeg, at du har fået mine breve, hvori jeg bad dig om at sende en ansøgning...

Fredag, d. 2.2. 1917

I dag fik jeg pakke No 31 fra dig, hvorfor jeg siger mange tak. Endvidere fik jeg to pakker fra søster Stine, en med frikadeller og en dåse med pebernødder. Det er alt meget velkommen, hvad I

Jørgen Friis har skrevet »Mellem Grancourt og Miraumont« på postkortet. I privateje.

sender mig. I sørger godt for, at jeg ingen sult lider. Din pakke indeholdt stegt skinke og pølse. Der er kun få, der får så mange pakker som jeg, og jeg kan nok hjælpe de andre kammerater med lidt mad. De fleste har det jo meget småt, da der ikke er mange, som får noget sendt. Der er smalhans i Tyskland. For nogen tid siden skrev du, at du havde sendt en pakke med fedt, men den har jeg ikke fået endnu, og det er vel også vanskeligt, at jeg får den nu. Nogle pakker bliver der nok borte undervejs. Til jul skrev Andreas fra Skovbølling, at han havde sendt cigarer til mig i Beverloo, men dem har jeg aldrig modtaget. De er nok røget af en anden.

Nu skal du høre lidt om, hvordan jeg lever her i hulen. Det er en temmelig stor hule, som har 5 eller 6 udgange, så hvis den ene skulle blive skudt sammen, kan vi komme ud af de andre. Det er en dårlig ræv, som kun har en udgang fra hulen. Da vi kom hertil, var der ikke det mindste at ligge på, så da måtte vi ligge på jorden. Men så lavede jeg en køje af mit telt, og det er helt udmærket, i det mindste bedre end at ligge på jorden. En lille kakkelovn

har vi også, som nok kan varme lejigheden op. Vi er 10 mand i et rum, og megen plads er der ikke. Mørkt er der også hernede, så vi må brænde lys hele dagen. Du kan nok se på skriften, at jeg ikke sidder ved et bord, samt at det er lidt mørkt hernede. Vor middagsmad bliver bragt ud til os om natten Kl. 2 eller 3., og da får vi også brød og kaffebønner udleveret samt et lille bitte stykke pølse eller ost. Det er småt for hvem, der ikke får andet. Vand henter vi i et granathul i nærheden, og så bliver der kogt kaffe 2 eller 3 gange om dagen enten på kakkelovnen eller på nogle små spritapparater, som vi får leverede. Det er sprit i fast tilstand, en rød masse. Vi 10 mand har ikke andet at bestille end at stå vagt ved kompagniføreren som alarmpost, men der er vi heller ingen fare i, da vi står inde i hulen. Vi er kun på vagt en gang i døgnet, et meget let arbejde. Vi ligger ikke i forreste grav, men er dog ikke langt borte fra »Tommy«. Vi taler om, at hvis han skulle komme og sige, om vi nu ville følge med, så skulle vi snart gøre os færdige til at gå med ham. Forleden dag er der en soldat fra 8. komp. løbet over til englænderne. Det var en nordslesviger, som hedder Jensen, men jeg kendte ham ikke, da han kun havde været her i nogle få dage. Det var en ung mand. Hvor mange dage vi bliver herude i stillingen, ved jeg ikke, men nu er det tredje dag, så jeg tænker vi har været den halve tid her. Så kommer vi igen 6 dage tilbage i ro...

Søndag form. 4. febr. 1917

Min egen kære Jørgen!

... Jeg er bange for, at der er lidt uroligt der, hvor du er. I den engelske beretning fra fredag, står der om tyske angreb ved Gran-court. Bare dit kompagni da ikke har været med der. Ja, nu må jeg ikke klage eller bebyrde dig med mine sorger, for det er der ingen opmuntring i for dig. Når det er noget af det bedste for dig at læse mine breve, så må jeg jo se at skrive sådan, at der virkelig kan være nogen opmuntring i dem...

I går aftes kom Katrine Thomsen og sagde, at nu kunne hun ikke malke mere. Hendes hænder og arme gør altid så ondt. Det er noget bøvl med den malkning, jeg kunne mest have lyst til at gøre det selv. Der er 11 køer at malke nu, så de 50 M. var såmænd nemt tjent. Vi får nok malket, for Jens Staubs ældste datter, Anne, går hjemme og har ingen plads. Og hun kan nok malke, siger

Isak, da hun har malket der, hvor hun sidst tjente. Vi må jo vist hellere se at få os en malkerøgter til forår, for det er alligevel skidt med de malkekoner. Og så alle de børn, der følger med. Men måske du kan komme hjem på orlov, så kan der jo meget lade sig ordne...

Mandag d. 5.2.1917

Kære Inger!

Når du får dette kort, har du vel ikke hørt fra mig i flere dage. Men nu er jeg kommet under roligere forhold igen og skriver et brev i morgen...

Frankrig, d. 6.2.1917

... Jeg siger hjertelig tak for dit kære brev og alle pakkerne. Du vil nok sige alle dem tak, som har sendt pakker til mig. Jeg troede, at jeg selv kunne have fået lejlighed til at skrive til dem, da vi i går kom tilbage fra stillingen. Men det varede kun så kort, for i morgenstunden fik vi ordre til, at vi skulle ud i stillingen igen. Nu sidder jeg i en hule og skriver til dig, men jeg kan ikke overkomme at få skrevet til de andre. Sig dem, at jeg vil skrive senere, når der bliver mere ro. Vi har haft strenge dage derude, og nu havde vi håbet at komme i ro, og så skal vi igen derud. Å, hvor er det strengt, kære Inger. Når jeg da bare snart kunne komme lidt hjem til jer, for dette her er næsten ikke til at holde ud. Jeg ved det nok, at jeg ikke skulle klage for ikke at bedrøve dig, min kære gode hustru, men de kan da også forlange for meget af vi stakkels mennesker. Når skal det da blive bedre...

Torsdag d. 8.2.1917

... For 3 dage siden, jeg tror det var tirsdag morgen, blev hele bataljonen afløst eller rettere, vi rømmede stillingen. Du har måske læst i avisen, at vi har trukket vor linje lidt tilbage. Det var meget nødvendigt, for ellers havde »Tommy« nok taget os allesammen. Komp. rykkede bort kl. 4, men min gruppe og en til skulle først drage bort kl. 6 om morgenen. Vi ventede helt bestemt, at englænderne skulle have hentet os, men de kom desværre ikke, og så listede vi stiltiende af. Der var ingen, som vidste rigtig vej, og så blev det en forfærdelig tur gennem granathuller og mellem murrester og tømmer. Pludselig skete der nogle for-

færdelige sprængninger lige i nærheden, hvor vi gik. Det var pionerer, som sprængte »Understanden«, for at englænderne ikke skulle benytte den siden. Det gav en ordentlig forskrækkelse, men ellers skete der ingen uheld, og »Tommy« gav os heller ingen granater med på rejsen. Kl. 10 var vi i kvarter i Biencourt, og så kan du tro, at vi hvilede os ud, men megen ro gir det ikke her. Nu kan det være nok om det, jeg gider ikke tænke derpå...

Din moder er altså rejst igen. Hun har travlt med at spinde, ja, de gamles arbejde kommer til ære igen. Det er godt, der er nogen som kan spinde endnu. Jeg så i Modersmålet, at Peter Hollesen var kommen i fransk fangenskab, og du skriver, at Jørgensen også har været så heldig. Det er godt for dem. Jeg skal ingen misunde, hvem der kan have det held. Du skriver om at sende nogle lys, ja, det må du meget gerne, for det er næsten det, jeg trænger mest til...

Tirsdag aften, d. 13. febr. 1917

Min egen kære Jørgen!

Det har jo været nogle bevægede og farefulde dage for dig de sidste, kan jeg forstå på dit brev fra den 8. februar. Det fik jeg i dag. Jeg siger dig rigtig mange tak for alle dine gode lange breve. Det er næsten ikke til at forstå, at du i al den tummel og fare, du er i, kan få så megen ro, at du kan skrive så meget til mig. Men du kan tro, jeg skønner også på det. Det har været strengt for dig og dine kammerater, den tur tilbage, som du beskriver, og skuffede har I også været. Det er jeg næsten med!... Efter de officielle beretninger, slås de jo endnu på din egn; men nu håber jeg da, at du er lidt tilbage i ro. Det kunne komp. trænge til, skulle man synes...

Så var jeg hos landråden med en ansøgning igen, til Generalkommandoet om at få dig fri i en 3 måneder. Nu skal vi se om det hjælper. Han var flink, som han plejer, spurgte, hvor du var og mente jo, at det måske kunne hjælpe med den reklamation. Så spurgte jeg også om en russer. Vi er virkelig i forlegenhed for en til at passe kreaturerne. Ja, dem var det knap på, sagde han, men så skrev han det op. Så har vi også fået en skatteerklæring igen, som gives af til den 17. februar. Det er da næsten noget af det værste med det. Jens rådede mig til at tage det med ud til skatteopkræveren og der få det fyldt ud. Han var ikke hjemme, og det var Egede Jensen heller ikke, men der får de mig det vist i orden

alligevel. Jeg skal have nogle bestemte oplysninger om gæld, livsforsikring o.s.v. sendt derud. Det gælder en ny krigsskat nu...

Lørdag d. 17.2.1917

Min egen kære Inger!

...Der har vist også været dage, hvor du ikke har hørt fra mig, da vi i de sidste dage har været på rejse. Nu har jeg endelig nået målet, og det er godt, for det er strengt at flytte med hele sin ejendom på ryggen. Ligesom sneglen, som også har sit hus med. Vi er nu i nærheden af Cambrai, i en landsby, hvor man slet ikke mærker til krigen. Du kan tro, det er rart at komme bort fra krigens larm og se andre mennesker end soldater. Her er også små børn, men når jeg ser dem, så kommer jeg til at længes endnu mere efter dig og vore små piger...

Carnieres, søndag d. 18.2.1917

... Jeg sidder og skriver i soldaterhjemmet. I kvarteret er der næsten ikke lejlighed til at skrive, da det er så overfyldt, så vi langtfra kan sidde allesammen (16 mand).

Nu har jeg talt med kompagniføreren om orlov, og han lovede at tale med feldweblen i morgen. Samtidig var jeg hos feldweblen for at tale med ham om sagen, og han var meget imødekommende, men hvis det ikke er tilladt at lade os få orlov der oppe fra Nordslesvig, så kan de heller ikke lade mig rejse. Nu skal vi så se, hvad det bliver til. Vi vil bede og håbe.

Ja, dine breve er længe om at nå hertil, det sidste har du skrevet lørdag aften d. 10. og nu har vi den 18. Det er vel censuren som gør det...

Hvor er det velgørende at være her i fred, man hører slet ikke kanonerne hertil. Den musik har jeg også fået nok af, disse hylende og hvæsende granater. Ude ved skolen i Miraumont lå der to granater, som ikke var eksploderede, en meget stor tyk en og så en lille fyr. På den store var der et vittigt hoved, der havde skrevet: »Ich habe den Krieg nicht gewollt«, og på den lille, som lå ved siden af: »Ich auch nicht«. Meningen var jo, at fordi de to fyre ikke var eksploderede, ville de ingen fortræd gøre.

Der ligger en mængde granater derude i stillingen, som ikke har gjort deres pligt og skyldighed. Sådan går det vel også med de tyske granater, som går over til englænderne. Men desværre,

Stellvertretendes
Generalkommando
IX. Armeekorps.

Nr. 116^{2a} Nr. 138988:

Altona, den 11. November 1916.

Geheim!

Beurlaubungen nach Nordfriesland.

Da sich in letzter Zeit die Fälle wieder gehäuft haben, in denen Urlauber nach Nordfriesland über die dänische Grenze desertiert sind, verbiete ich bis zu dem in Aussicht stehenden Erlaß einer kriegsministeriellen Verordnung den Truppenteilen des Korpsbereichs Beurlaubungen

in das Gebiet nördlich der Linie Flensburg — Dagebüll, die Stadt Flensburg ausgenommen (das sind die Kreise Hadersleben, Tondern, Apenrade, Sonderburg und der nördliche Teil des Landkreises Flensburg und stimmt mit dem Bereich der Landsturm-Inspektion I überein),

sowie es sich um in dem genannten Bezirk beheimatete Unteroffiziere und Mannschaften handelt.

Befonders dringliche, völlig unbedenkliche Gesuche können ausnahmsweise bewilligt werden, jedoch ist unverzüglich der Landsturm-Inspektion I, Flensburg, sowie dem zuständigen Landrat Meldung zu machen.

Der stellvertretende kommandierende General.

v. Falk

General der Infanterie.

Allerede den 11. november 1916 meddelte generalkommandoen for IX. armekorps, general von Falk, i en hemmelig kundgørelse de civile myndigheder, at der på grund af de mange desertioner ikke kunne bevilges orlov til nordfriesiske soldater. LAA, Haderslev landrådsarkiv pk. 307.

der er nok, der eksploderer og gør fortræd. Vort kompagni har ikke lidt store tab denne gang, vi havde to døde og en såret, han mistede venstre hånd. Men hvor ser det stakkels land ud, o, det er slet ikke til at beskrive. Det er som om Vorherre helt lader alt det onde råde. Der, hvor krigen raser, tror jeg aldrig, der kommer folk til at bo igen. Det er intet lille stykke af Frankrig, som kommer til at ligge øde...

Mandag d. 19.2.1917

...I dag har vi begyndt at eksercere, og du kan tro, det er noget, der er klem i. Det er fordi, vi skal længes efter skyttegraven, men så skal det ellers gå hårdt til, inden de når såvidt med os. Bataljonsføreren holdt en tale til os, at vi havde slået godt, men da vi havde været så længe i stillingen, havde vi tabt noget af vor dannel-

se. Og det skal nu indhentes i de 14 dage, vi er her. Det skal også være godt for fordøjelsen med disse øvelser, sagde han. Det giver ellers ikke så meget at leve af, så vi skal tage skade deraf...

23.2.1917. Fredag

Min kære Jørgen!

...Du kan tro, jeg blev glad ved at høre, at du var i god behold bag ved fronten. For der står jo i aviserne, at Miraumont er taget, og en hel del fanger, 286 og nogle officerer. Det har været slemt for dem, der løste jer af, men når de ellers er kommen godt i fangenskab uden at være såret, er de fri for mange strabadser, og i fare er de da heller ikke. Jeg har straks fundet byen, hvor du nu er, på kortet.

Hvor kan den ansøgning da nu være bleven af. Det er skamkelig, at den bliver liggende herhjemme, for her må skylden jo da ligge. Jeg vil tale med Thaysen om, hvordan det kan hænge sammen. I går slagtede vi det ene svin, så nu har vi rigtig noget i huset igen, og nu sender jeg jo dig lidt af alle slags. Vi leverede også kvien i går, den der var taget til militæret, men da Hans kom til Sillerup med den, der skulle de vejes, viste det sig, at den var med kalv. Så kom han jo hjem med den igen, og så fik de en anden. Måske Rasmus Jensen vil købe nogle kalvekvier her; har Jens talt om; og så vil Martens jo vist have nogle af de andre, som skal sælges, til at græsse i sommer. Nu er det, som om jeg efterhånden kommer lidt mere ind i det, men det kommer vel nok af, at man tvinges til at have interesse for det. Sofie og jeg var jo da også med ude i stalden forleden dag.

Tak for dine gode ønsker til min fødselsdag. Vi ved ikke, hvad der skal ske i det nye år. Det jeg mest ønsker er at få dig hjem, sund på legeme og sjæl, og det tror jeg da nu også nok, at du gør. Nu er du undsluppet farerne mange gange, så vi har lov til at tro, at Vorherre har holdt hånd over dig, og det skal vi jo også huske at takke for. I går var jeg lidt urolig. Jeg tænkte, at du måske alligevel ikke var blevet afløst, og når du så havde været i Miraumont, var det jo ikke godt at vide, hvordan det kunne være gået. Men nu er den sorg jo så slukket foreløbig da...

Fredag d. 23.2.1917

Min egen kære Inger!

I går skrev jeg til dig, at jeg ingen orlov kan få, men at jeg måske kan få orlov til Flensborg, og bad dig om at sende degn Paulsens adresse. Jeg har nu betænkt mig. Jeg tror, det er bedre at vente og se, hvad det bliver til med ansøgningen til generalkommandoet. Du må alligevel gerne sende Paulsens adr., for hvis denne ansøgning heller ikke frugter, så søger jeg om at få orlov til Flensborg. Det var en streg i regningen, for både du og jeg håbede, at jeg skulle komme hjem en lille tid. Der er jo imidlertid intet at gøre ved den ting, vi må håbe og have tålmodighed. Det er harmeligt, at vore foresatte ingen tillid har til os, men sådan har de jo altid vist dem over for os også i det civile liv. De får nok deres løn. Jeg kan forstå af dit brev, at du venter mig hjem, kære Inger, så er skuffelsen næsten større for dig, end for mig. Rigtignok gjorde det et slemt indtryk på mig, da feldweblen fortalte mig, at jeg ikke kunne få orlov. Det går mig nu ligesom Jes sidste vinter, han kunne heller ikke få lov at komme hjem. Man skulle ellers synes, at når amtsforstanderen og landråden begge siger god for os, så kunne der ikke være noget i vejen. Nå, nu kan det være nok om det, det nytter jo ikke at ærgre sig over det, og foreløbig har jeg det godt og er ingen fare i. I dag er vi bleven flyttede, men ikke til fronten. Vi ligger nu i en by, som hedder Fressies, den ligger østlig for Arras, måske 20-30 kilometer. Du kan vist finde den på kortet. Vi havde en spadseretur så langt som fra Fjelstrup til Hoptrup, men det er ikke så slemt nu, da det ikke er så varmt. Undervejs fik vi middagsmad fra feltkøkkenet, som koger altimens det kører. Det var kartoffelskrællesuppe med lidt kød i, en ret som vi har fået en gang før. Tyskerne er opfindsomme. Det er just ingen velsmagende middagsmad, men når man er sulten og intet andet kan få, så »æder« man det. Det er blevet forbudt at få »Fettigkeiten« hjemmefra, men det skal du ikke bryde dig om. Bliv bare ved at sende som du plejer, kære Inger, for jeg vil da ikke spise tørt brød, så længe der er noget at få hjemme hos jer. Det er næsten for meget forlangt, først at nægte os orlov, og så at sætte os på vand og brød...

Tirsdag, d. 27.2.1917

Min kære Jørgen!

Tak for de to breve, jeg fik i dag, fra den 22. og 23. Det var rigtigt nok en skuffelse, at du ikke kunne få orlov. Hvor kan det dog være, og hvor ligger skylden. Vor by her har jo sikkert et dårligt rygte på sig, og det må jo da være fulgt med ansøgningerne her hjemmefra, for det kan dine foresatte da ikke vide deroppe. Hvis det ikke skulle hjælpe med den næste ansøgning, synes jeg da også, at du skal søge orlov til Flensborg, eller måske Husum, men dertil er jo endda et stykke længere at rejse end til Flensborg. Ellers kunne det være helt hyggeligt at bo hos fru Petersen. Og jeg skal sige dig, enten vi bor hos private eller på et hotel, skal vi selv have alle fødevarerne med hjemmefra. De har ikke noget at undvære i byerne. Det kan jeg også sagtens, når jeg retter mig ind efter det. Marie Rasmussen fra Kabdrup og flere koner har besøgt deres mænd i Altona, de havde alt muligt med selv.

Torsdag d. 1. marts 1917

... Så var Fedders og Eriksens her også, jeg skulle jo hilse dig fra dem alle. Fra Henriette Thomsens skal jeg også hilse dig, jeg var der inde en lille tid i formiddag. Jeg var ude på kredshuset alligevel for at tale med Bonnichsen om at få en russer. Nu har jeg været tre steder, så skulle man tro, det kunne hjælpe. Mathias Knudsen måtte med denne gang, han er nok kommet til Rendsborg, og Jens Krog til Schwerin, og Hans Bang til Elsass, degn Klausen til Posen...

Vil du ikke hellere søge om orlov til Flensborg straks, det synes de alle herhjemme var det rigtige. Så får du nok orlov helt hjem, som du jo også skriver om. Jeg rejser i hvert fald til Flensborg og tager imod dig, hvis jeg tidnok får det at vide. Den anden ansøgning har jeg ikke megen tillid til, da du jo er K[krigsduelig]...

Tirsdag d. 6. marts 1917

Min kære, kære Inger!

... Nu er vor ro nok snart forbi for denne gang, for i morgen skal vi flytte igen, og så nærmer vi os så småt fronten. Men det var noget, vi kunne vente. Jeg ved ikke rigtig, hvor vi kommer hen, men jeg har hørt, at det skulle være lidt til højre for det sted, hvor vi var sidst. Du synes, at jeg skal søge om at få orlov til Flensborg.

Ja, det kan godt være, at det var rigtig nok, men nu vil jeg hellere vente lidt for at se, hvad det bliver til med ansøgningen, og jeg må jo også først have degn Paulsens adr., inden jeg kan spørge om at få orlov dertil. Du vil nok huske at sende den. Nu får jeg alligevel ikke orlov så længe vi er i stilling...

Hvor var det da godt, at Fedder endnu slap for at blive indkaldt. Ja, de andre stakler, for dem har det ikke været rart. Det er værst for de gamle M. Knudsen og degn Klausen. Er Hans Bang også blevet indkaldt, jeg troede da, at han var helt fri. Det ser ud, som om de ikke vil indkalde landmændene nu til såtiden, og det var da også forkert at tage de få, som endnu er hjemme...

Sidste søndag blev en engelsk flyver skudt ned, lige her i vor nærhed. Han sprang ud af maskinen højt oppe i luften og var selvfølgelig død, inden han nåede jorden. Der var mange, som var henne og se derpå, men jeg blev hjemme. Døde mennesker har jeg set nok af. De engelske flyvere er meget dristige. De kommer ofte hertil, så langt bag fronten, men de vil jo se, hvad der her foregår. Her er en hel mængde russiske fanger, som også arbejder på den nye stilling. Det er nok derfor, vi ingen kan få hjemme...

Fredag d. 9. marts 1917

Hvor er jeg da glad for de lys, du sendte mig. I dag har jeg et i brug for første gang, og det er ligefrem en fryd at have det tændt. Tænk dig at sidde nede i en hule, hvor dagslyset slet ikke kan trænge ned. Så forstår du min glæde ved dine gode lys. De har vist været meget dyre, for jeg købte et lille lys for nogen tid siden til 60 Pg. Det var ikke nær halvt så stort som disse her.

Ja, jeg er altså igen i skyttegraven og ligger foran M. Her har vi en ny stilling med gode grave og huler, og englænderne er langt herfra, da de ingen grave har. Så jeg tror, at det bliver mere roligt hos os denne gang. Nu er der vist gået nogle dage, siden du sidst har hørt fra mig. Men når vi flytter, og ligeledes når jeg er herude, så kan jeg ikke få post sendt afsted hver dag. Og så vil jeg bede dig om ikke at blive urolig for mig, kære Inger, når det ikke går så regelmæssig med skrivningen. Jeg har det jo ellers ved det gamle. Om natten står jeg på vagt hver 2 timer, fra 7-9 og 11-1 og så fremdeles. Men så kan vi også sove hele dagen, for da står vi kun hver 1½ time i det hele. Jeg står og skriver her ved min seng, om man ellers kan kalde den sådan, da det kun er 3 brædder at ligge på. Lejerne er slået op tre oven hinanden...

Mandag aften d. 12.3.17

Min kæreste Jørgen!

...Når blot jeg vidste, at du har det nogenlunde godt, kære, men nu er du jo i stillingen igen, og så kan jeg aldrig være rolig. Det eneste og bedste råd er bønner. Det ved vi så godt, og dog kniber det så tit med rigtig at bruge det. – Der var både kort og brev fra dig i dag, fra den 6. marts og fra den 8.3., ude fra stillingen vel. I morgen sender vi en ny ansøgning for dig, så du skal vist ikke spørge om orlov til Flensborg. Lad os hellere vente at se, om den sidste vil hjælpe. Nu skal »kommissionen«, Kr. Juhl, Joh. Bramsen og Eickemejer prøve at søge. Det har hjulpet flere steder, det vil sige i andre kommuner. Kr. Thuesen er kommen hjem på orlov igen. Det blev ikke denne gang, at han kom til Rumænien, heldigvis...

Modersmålet, mandag den 19. marts 1917

Den engelske beretning:

Onsdag: Nord for Ancre-dalen rykkede vi vore linjer frem over en front på halvanden mil sydvest og vest for Bapaume. Vi gjorde yderligere fremskridt over en front på over 2000 yards syd for Achiet-le-Petit og besatte 1000 yards fjendtlige grave sydvest for Essart. I løbet af dagen foretog fjenden et uventet overfald nord for Arras. Han formåede dog ikke at nå vore linjer.

Tirsdag aften d. 20.3.17.

... Jeg venter meget efter at høre fra dig nu, der har ingen brev været siden lørdag, og efter hvad der står i aviserne, har det igen været galt på den egn, hvor du er. Det er mere uroligt rundt omkring nu, som nu med revolutionen i Rusland. Når bare dette kunne være begyndelsen til enden, så vi måske kunne øjne freden. På en eller anden måde må den jo da komme...

Tirsdag d. 20.3.1917

Min egen kære Inger!

Som jeg skrev til børnene i går, skal du nu ikke gå og være urolig for mig, for nu får vi det nok godt en tid, da vi ikke er ved fron-

ten længere. Hvor jeg er, må jeg ikke skrive, men det gør jo også mindre til sagen... I dag har vi regnvej, og det er koldt, men det gør ikke så meget, da vi her har husly. Forleden nat gik vi i 7 timer. Det var strengt, men det var godt, at det gik den vej. Vi bor i et »Estaminet«, et gæstgiversted eller beværtning. Det er så fuldt, så folkene næsten ikke kan røre sig for os, men det lader til, at de finder dem helt godt deri, og der er jo heller intet andet at gøre for dem...

Fredag d. 23. marts 1917

...For tiden er vi i en kulmineby og bor hos en kone, som har 4 børn. Folkene er meget flinke og gode mod os og giver os hver dag kaffe, rigtig bønnekaffe, som de får fra Amerika. De vasker også vort tøj, hvad vi er dem meget taknemmelige for. Nu lige er konen ved at stoppe mine strømper. Hun spurgte selv om jeg havde stoppegarn, men jeg vil selvfølgelig gerne betale hende derfor. Den ældste datter hedder Martha og er 19 år, så er der en lille pige på 12, som hedder Adelaide, derpå en på 10 år, som hedder Juliette og så en lille dreng, som er 8 år og hedder Clement. Jeg synes, det kan være helt morsomt for dig at vide lidt besked om, hvad det er for folk, jeg bor hos. Vi ligger på gulvet, men vi har rigtig gode madrasser at ligge på, så det er lige så godt som en seng.

Om dagen når vi er fri, sidder vi nede i stuen og ligeledes når vi spiser. Det er det bedste kvarter, jeg endnu har haft i den tid, jeg har været soldat. Jeg må jo ikke skrive, hvor jeg er; men jeg har det godt her og er aldeles udenfor fare. Vi slap godt fra englænderne denne gang uden det ringeste tab. Det var ellers en god orlov for H.C., og jeg kan forstå, at han og Bertha er glade.

Jo, jeg tænker også nok, at jeg får orlov. Det kunne jeg forstå på feldweblen forleden dag. Det er nok den ansøgning til general-kom., som har virket. I går var alle landmændene på skriverstuen og skulle opgive, hvor meget land enhver havde, samt når vi ønskede at få orlov. Jeg ønskede at komme hjem først i april. Til den tid begynder forårstravlheden jo også...

Tirsdag, den 27. marts 17

Min egen kære Jørgen!

Det var et dejligt brev, jeg fik fra dig i dag, fra den 23. marts. Mon det da virkelig skulle give orlov. Ja, det ser jo næsten ud efter det,

Soldater renser geværer, mens nogle børn ser på. Postkort i privateje.

når den så blot ikke må blive alt for kort. Jeg tænker nok, du kan træffe H.C. herhjemme, han har vistnok orlov til tæt henimod maj. Hvor kunne det være rart for jer at se og tale med hinanden. I har jo da ikke set hinanden, siden I skiltes den aften i Husum. Da var det trist. Og et godt kvarter har du jo også nu. Det må rigtignok være en flink kone, at hun sådan vil vaske og stoppe for soldater, som hun ellers slet ikke kender. Det var vi andre næppe kommet i tanker om, hvis det var os, som skulle have huset fuld af »fjender«...

I eftermiddag får vi en russer. Hans vil nu prøve, om han kan lære ham at malke. Hvis det lykkes, skal han jo så passe kreaturerne, og så vil Hans have en daglejer foruden. Jeg synes, det er mange karle, 4, men sådan som i vinter kan det jo heller ikke gå. Så blir de bagefter med arbejdet, og det vil Hans helst ikke være. Men nu sørger jeg ikke så meget for alt det, for når du kommer hjem, kan I jo tale om det, og så får vi så meget ordnet...

Maj, juni, juli, august 1917

Den første ansøgning om hjemsendelse fra fronten bliver indgivet under en forsinket efterorlov. Tilbage igen oplever Jørgen Friis fronten under »rolige« forhold. Fødevarer-manglen i Tyskland knækker stoltheden hos de overordnede. I Fjelstrup sker der et mystisk dødsfald blandt grisene. Folkeholdet giver stadig spekulationer. Og så bliver det høsttid påny.

Mandag morgen d. 30.4.1917

Min egen kære Inger!

... Da jeg kom hertil i går aftes kl. 9 sagde skriveren, at jeg var kommet for tidligt, for der var tilstået mig en efterorlov på 8 dage, til 5. maj. Det var da meget kedeligt, at vi ikke fik telegrammet sendt afsted noget før. Men det er jo min egen skyld, for jeg troede ikke, at det kunne nytte, men nu får jeg selv lide derfor og du jo også, min kære gode Inger. Hvor ville jeg gerne have blevet hjemme hos dig og vore små piger, så kunne jeg have fulgt lille Louise til skole i morgen. Nu går du vel med hende, den lille pige. Hun er vel ikke rigtig glad for at komme i skole, men det skal nok gå for hende. Hun skal nok kunne følge med. Rejsen hertil tog lang tid for mig, for jeg kørte hele tiden med persontog, og forbindelsen var ikke så god, men jeg trøstede mig med, at jeg let kom tidligt nok. Der var heller ingen, der sagde noget, fordi jeg kom to dage for sent. Feldweblen sagde rigtignok, at han troede, jeg ikke kom mere, men det var vel fordi, jeg søgte om at få efterorlov. Samtidig spurgte han mig, om jeg ikke ville tegne et nyt krigslån, men jeg fortalte ham jo, at jeg allerede havde tegnet på sidste krigslån. Ja, når jeg kunne komme hjem til jer nu snart og blive hjemme f.eks. som opsynsmand over russerne, så var det noget andet, om det så skulle koste 2 eller 3000 M, men det er jo vist helt umuligt. Vi ligger nu i reserve i en by langt bagved fronten, men man ved jo aldrig, hvor længe det kan vare, for det går jo hårdt til hernede. Også vort komp. har mistet mange, både døde og sårede. Den gruppe, hvortil jeg hørte, har lidt særlig meget. Min underofficer Sierck og Koch, samt to mand mere, er døde, desuden mange flere af komp. Nu får vi snart forstærkning

og så går det vel snart løs igen. Dog kommer vi ikke derhen, hvor de var sidst...

Fredag, d. 4. maj 1917

Min kære Jørgen!

... De har straks sagt dig det om den efterorlov, du ikke fik, men som var dig tiltænkt; men hvorfor kunne du så ikke med det samme rejse hjem igen. Det kan jeg ikke forstå, det var da altid bedre end at være der. Ja, det kan jo nu ikke nytte at ærgre sig over det, for nu er det for sent, men det kunne ellers have været en god uge for os alle herhjemme. Men ellers må vi jo være glade ved, at du har været hjemme i den tid, dit kompagni har været for. Hvor har de dog lidt meget. At tænke sig, at halvdelen af den flok på de fotografier, du har, er borte. Og Koch, det var jo ham, du holdt mest af. Den tanke ligger jo så nær, hvordan mon det kunne være gået dig, hvis du ikke havde været hjemme, men været med de andre derude. Gud ske tak for, at du slap fri for alt dette denne gang. Måske du også herefter kan blive bevaret, det er jo da altid vor bøn. – Hans Hansen fra Stenderup er død i Vitry og ligger begravet der...

Du skriver, om Louise er lidt ked af at gå i skole. Ja, det fortalte jeg dig jo om i mit brev fra i går. Det går jo så meget godt for os, endnu da. I morges var hun lidt ked af det. Hun klagede sig, at hun havde ondt i halsen, hun ville i seng igen. Så lå hun en halv times tid længere, men så fik jeg hende snakket for, jeg kunne jo nok mærke, at det var ikke så slemt. Hun græd så lidt over, at hun ikke kunne huske, hvad dør og vindue hed på tysk. Se, det var jo nu en stor modgang for hende, lille pige, men jeg trøstede hende, og så gik vi med hende ned til kroen, Agnete, Kirstine og jeg, så ville hun selv gå resten. Det skal ellers nok gå, det er jeg ikke bange for...

Tirsdag d. 1. maj 1917

Min egen kære Inger!

Nu har jeg en rigtig glædelig meddelelse til dig, der er tilstået mig efterorlov i 14 dage fra d. 6. maj. Jeg rejser herfra den 4., men ved jo ikke, når jeg kan være i Haderslev. Jeg skal nok sende telegram enten fra Hamborg eller Flensborg...

Hjemme på orlov. Foto fra haven i Fjelstrup. Stående fra venstre de to piger i huset: Petrine Gellert, kaldet Tin, postbud Andreas Gellerts datter og Sara, som senere blev gift med forkarlen Hans Jørgensen. Dernæst med Agnete: Valborg Thuesen, en søsterdatter til Inger Friis. På bænken sidder Louise, Jørgen Friis, Inger Friis og Kirstine. Foto i privateje.

Onsdag d. 23. maj 1917

Min egen kære Inger!

Nu er jeg altså kommet ud i stillingen, men vi ligger ikke i første stilling. Og i den tid, jeg har været her, har det været meget roligt. Det værste er at få plads nede i hulen, det er overfyldt alle steder. Feldweblen kunne lige så godt have ladet mig blive der, hvor han er, for herude er der ikke meget at gøre alligevel, og komp. kommer nok tilbage om kort tid.

Jeg har lige talt med Lund, han ligger nede i hulen og sover. Han havde fået æggene, vi sendte ham, i går. Han var glad ved, at vi tænkte på ham.

Nu skal du høre, hvordan det gik med smørret, jeg havde med. Feldweblen ville intet have, og så vil jeg heller ikke prøve det det andet sted. De kunne vel ellers godt bruge lidt »Fettigkeiten«, men det må jo ikke være, og så er det en skam at nøde godt i ondt, som man siger. Det havde været bedre at være hjemme hos jer,

kære Inger. Det var gode dage, vi havde sammen, men når det endda kan blive ved at være lige så roligt, som det er her, så kan det endda gå an. Og så håber vi, at det må lykkes for mig at komme hjem til jer igen inden alt for længe, jeg tænker på ansøgningen. Fedder har jo vist været ude at tale med Thaysen, hvad mon han har sagt?...

Torsdag 31. maj

Min egen kære Jørgen!

... I dag har jeg også fået skrevet til Hans Jakob. Han har fødselsdag på mandag, d. 4. juni. Andreas ringede op i dag og fortalte, at de rejser op til ham i Trier på lørdag. Han kan ingen orlov få fra lazarettet, og han var bange for, at han skulle udskrives nu med det første. Og så ville han gerne se sin far og mor først. Det er jo en skuffelse, at han ikke får orlov, det havde de så bestemt ventet. Valborg, Marie og Christian skulle ellers have været til Roost i de dage, men nu blev det så opsat til en søndag længere hen. – Hvad tror du, vi skal gøre ved det med den malkning. Jeg er bange for, at det ikke rigtig var Saras mening, at hun ville malke, og helt alene kan jeg vist ikke. Ja, hun skal jo nok gøre det nu foreløbig, men jeg er alligevel lidt ked af det. Det nytter heller ikke meget at skrive det til dig, for du kan jo ikke hjælpe mig...

Der er kommet fire kreaturer fra Nordskov ned på engen i Billedt. Der er rigelig græs nu. Jeg har slet ikke været nede at se til dem i Bojskov. Min cykel er ikke i orden endnu. Det kan vist være slemt nok at få et nyt stykke ventilgummi. – Jeg længes meget efter dig, min kære, kære Jørgen, der er så meget der trykker...

Fredag, d. 8. juni 1917

I går morges, da jeg var ude på marken, kom jeg til at synge verset:

Jeg vil ånde luften i fulde drag,
syng Gud en sang for den lyse dag,
takke ham at morgnen mig end er sød
at mig dagen fryder trods synd og død

Det var så kønt ude i naturen, så det stemmer en til andagt, og i morges var det lige så smukt. Og så er det jo, at man kommer til

at tænke på den store modsætning med den fredelige egn herhjemme, og så krigen, som I ser og mærker den derude ved fronten. Vi undrer os så tit over, at mennesker kan finde sig i det, som de gør. Jeg tror, vi bliver mere taknemlige for de små ting og de små glæder, som Vorherre lader os blive til del. Og sådan har jeg da også følt det hver morgen, jeg nu har været så tidlig ude.

I dag er det vor bryllupsdag, kære, har du husket det. Nu er det allerede 8 år siden, og de to af dem har du været soldat. Helt spildte er de vel ikke, vil vi ikke håbe, men det var ellers ikke sådan, vi tænkte os det. Gud give, at den skilsmisssens tid snart måtte være forbi, både for os og for mange andre unge folk. Jeg lægger en lille firklover i, som jeg fandt i morges...

I går fæstede jeg en malkerøgter, men han skal have en vældig løn, så du vil vist synes, at det er altfor galt. 160 M om måneden. Jeg har været så ked af det hele bøv. Der har også været en malkekone her, med fire børn, som stillede store fordringer, men hende syntes jeg ikke rigtig om, og har da heller ikke hørt fra hende igen...

Onsdag d. 13. Juni 1917

Min egen kære Inger!

Mange tak for brevet fra årsdagen for vort bryllup. Det er en smuk morgensang, du begyndte dagen med. Takke Gud for natten, som er gået, og du kan stå op frisk og sund og gå til din gerning. Ja, man kan nok blive oplivet ved at stå tidligt op og komme ud i naturen. Sådan går det også mig, for her hvor vi f.t. er, er der også smukt. Krigen har endnu ikke hærget så slemt her, og naturen søger at bøde på skaden, så godt den kan. Det er en skovegn, vi befinder os i, men alle træerne er afhuggede. Det ville jo ikke have set godt ud om vinteren, men nu i foråret er der skudt små buske op overalt, og græsset er langt og frodigt, så det er helt kønt her endda. Der har gået en jernbane her forbi, men skinnerne er brudt op og svellerne ligeledes, så der kun er banedæmnningen tilbage. Alt det grønne gør, at man ikke ser krigens vederstyggelighed, heller ikke granathullerne. Jernbanen har gået nede i en lavning imellem to skrænter, og vor hule er lavet ind i den ene skrænt. Nej, vor bryllupsdag har jeg ikke glemt, kære Inger, jeg tror næsten vi har haft de samme tanker sidst på vor højtidssdag...

Nu har du altså fæstet en malkerøgter, og som du skriver, er det en meget stor løn, men der er jo ikke andet at gøre, vi er jo nødt til at have folk på gården, men ellers bliver det for dyrt at holde køer. Når han nu bare endda vil passe dem godt, så får det at hjælpe sig med lønnen. Hvad er det for en karl, da han sådan tager plads i utide. Han kan jo vist også hjælpe karlene ved andet arbejde...

I går og i dag har vi haft to gode dage, siden vi er kommet lidt længere tilbage, og vi har sovet hele natten. Det er noget andet end at stå på vagt i 5 timer fra det bliver mørkt og til det lysner af dag uden at blive afløst.

Der er så mange jordbær her på egnen, Lund og flere har været ude at plukke. Nogle af dem har plukket en hel »Kochgeschirr« fuld. Det er dejligt med jordbær, men det er af de små, så det er et sent arbejde.

Lørdag, d. 16 juni 1917.

Min kære Jørgen!

Nu skal jeg skynde mig at skrive til dig, inden vi skal hen at malke, for den malkerøgter, som vi fik, er rejst igen. Han var her i fem dage og 2 gange var han syg. Så syntes han selv, at han ville afsted, og det var vi såmænd heller ikke kede af. Han fik 27 M 50 for de par dage. Nu lige var der igen en fra fæstemanden; men nu er jeg så klog ikke at fæste dem med det samme. Jeg sagde, at jeg ville tale med Jens Friis om det. Alt imens kom han så til at sige, at han havde været hos Peter Ravns sidste vinter. Jeg tænker, det er ham, som kun er en lille tid og så tilsidst melder folk for et eller andet, som han mener at have opdaget. Så jeg var glad ved, at jeg ikke gik på den straks med at leje ham. I aften vil jeg spørge Kristian Juhl ad, hvad hans navn var. I formiddag har jeg været i Haderslev. Nu får jeg en ny ansøgning sendt bagefter den anden om en længere orlov. Det var Fedder, som fik mig afsted. Jeg skulle absolut have været med første tog, men skulle jo da først have malket, og en god davre kan jeg også nok have. Så cyklede jeg, og traf da også manden hjemme. Når den ene ansøgning ikke vil hjælpe, så gør no. 2 måske, vi mangler dig i hvert fald meget herhjemme. Hans har meget om ørerne, postens roer har han sået om, og i dag sår han malerens om. Det er vel tvivlsomt, at vore kan stå sig, så det hele ser vidtløftigt ud...

Søndag efterm. d. 17.6.1917

Min egen kære Inger!

I morgenstunden blev vi vækket kl. 6 og måtte straks op at pakke vore sager sammen og så afsted, men det hele var kun blind alarm. Det vidste vi nok i forvejen. Det var majoren, som er regimentskommandør, der ville fortælle os, hvordan vi skulle forholde os, hvis engelskmændene skulle bryde ind i vor stilling. Det var efter vor mening noget meningsløst, han der stod og fortalte os. Eller i hvert fald var det nok, når han havde fortalt vore officerer det. Det var meget varmt, og vi svedte, så vandet løb af os. Vi havde tornyster pakket med mantel og telt og en stor spade. Desuden havde vi hver 10 håndgranater at slæbe på. Det hele varede nu ikke så ret længe, men jeg synes da, at de gerne kunne lade os i fred så længe vi er her ude i stillingen. Men Gudskelov at det hele kun var blind alarm...

Torsdag d. 21. juni 1917

Mange tak for dit brev fra sidste lørdag d. 16. Du har altså igen gjort et forsøg på at få mig hjem, og det er jo også godt. Du plejer at hænge i, når du får begyndt. Men det kunne da være, at det kunne lykkes med den første ansøgning. Da vi i forgårs kom tilbage her til R., traf jeg straks Suhr, og han fortalte, at ansøgningen for et par dage siden var nået til kompagniet og der blevet anbefalet og sendt videre. Nu skal vi så se, hvad det kan blive til. Suhr mente, at det måske kunne lykkes, men andet ved han jo heller ikke. Ansøgningen går til bataljonsregimentet og vel også til divisionen, måske videre. Så det er en lang vej, inden den når målet. Jeg synes da, det er et godt tegn, at den er blevet anbefalet af kompagniet. Vi vil altså håbe det bedste, kære Inger. Ja, jeg kan forstå, at det er meget nødvendigt, at jeg kommer hjem, for arbejdet kan snart vokse jer over hovedet...

Onsdag d. 27. juni 1917

... I nat skal vi ud i stillingen igen. Det er jo ikke så rart som at blive afløst, men de som er derude længes jo også efter at blive afløst. Jeg har talt med nogle af dem, der har været derude, og de siger, at det er roligt derude endnu. Jeg har den tro til Vorherre, at han heller ikke vil lade mig være ene denne gang. Og så vil vi bede om, at jeg snart må komme hjem til jer og blive hjemme.

Mandag, d. 2. juli 1917

Min egen kære Jørgen!

Nu er du så igen ude i stillingen. Det var ellers ikke længe, I var i R. denne gang; og helt rolig uden skydning er der jo sagtens ikke. Men som du skriver, går du ikke ene, du tager din Gud med dig, og han vil også nok bevare dig denne gang. I dag var der ingen brev fra dig, men jeg kan jo nok mærke, at det er lidt mere uregelmæssigt, når du er der forude. Nu glæder jeg mig til at høre fra dig i morgen. Det har været det dejligste solskin og sommer i dag, og Sine Skrøder har været her helt fra i morges. Hun karter uld, mor sidder ude hos hende i haven og ripper det fra hinanden. Jeg har omtrent 9 pd. uld, så det kan da give garn til strømper. Jeg har også lovet pigerne hver et pd., for det er jo helt umulig for dem at opdrive garn til strømper, og de slider jo da hver dag. Sine kommer i morgen igen, det er helt morsomt at have hende i nogle dage, og hun vil gerne ud. Jeg er jo alligevel mere bundet nu, da jeg malker, så er det rart, når der kommer nogen. I går eftermiddag var Hans Jacob og Kristian her. De var til fødselsdag hos Joh. Bramsens. H.J. ser godt ud og var jo så glad ved at være hjemme, men frygtelig havde det jo været der ved »Chemin des Dames«. Det var jo ikke til at fortælle...

Torsdag, d. 5. juli

I dag var der endelig både brev og kort fra dig. I de tre sidste dage har jeg jo ikke hørt fra dig, så du kan nok tænke dig, at jeg blev glad ved at høre, at der ellers ikke var noget i vejen der. Jeg vidste jo nok, at du var kommen ud i stillingen... Nu har vi fået os en malkerøgte igen. Han er russisk undersåt, men kan tale dansk. Han har været hos Jens Jensens i Gammelby, så jeg ringede Magdalene J. op, inden jeg fæstede ham. Hun sagde, at han var dygtig, så for den sag kunne det godt gå, men han kunne ikke så godt komme ud af det med de andre folk der hos hende. Nu får vi jo se, hvordan det går. Nu når der blir travlt til høst, kan det jo være godt nok at have ham. Han er lejet sådan, at han også skal hjælpe ved andet. Vil han så afsted, tager Sara og jeg jo fat igen. Han skal have 150 M. om måneden, og måske kommer du hjem altimens...

Mandag d. 2. juli 1917

Min egen kære Inger!

Mange tak for dit brev fra d. 27. juni, som jeg fik i går aftes. Vi får altid posten om aftenen lidt før, vi skal på vagt eller til arbejde. Hver anden nat er vi på vagt, og den næste nat arbejder vi. Hvor er en sådan nat da lang, fra det begynder at blive mørkt, og til det begynder at blive dag igen. Fra vi går hjemmefra eller fra hulen og til vi kommer tilbage er der gået over 6 timer. Og så står man der på et sted den hele lange nat, og mørket bliver tættere og tættere indtil Kl. 3^{1/2}. Så begynder dagen igen at lyse, og lidt efter begynder fuglene at synge. Det er især lærken, som lader sig høre. Hvor glæder man sig, når afløsningen så kommer, og man kan liste af hjemad igen. Det kan jo endda sagtens gå an, når der bare er roligt derude, og det har det næsten altid været. Der er nok nogle maskingeværer, som knatrer uafsladelig næsten hele natten, og kuglerne kommer pibende hen over hovedet på os, men når man bare bliver i graven, så er faren ikke så stor. Vel hører man kuglerne slå ned i jorden med et lille klask bagved os, hvor jorden hæver sig. Der er jo ikke tale om, at der sigtes efter nogen. Maskingevæernerne sprøjter kuglerne ud på lykke og fromme, og det er vist meget sjældent, at en kugle rammer nogen. Det er for at forurolige modstanderen, at der skydes. Værre er granaterne og schrapnellerne, men i de sidste nætter er de slet ikke blevet brugt...

Onsdag d. 4. juli 1917

Vi har i dag haft et tab i kompagniet, idet vi i dag har haft en død ved at hente middagsmad. Han og to mere er gået for tidlig op af graven, og straks har englænderne skudt på dem med schrapneller, og derved blev den ene ramt i halsen og var straks død. Havde de gået lidt længere ned, kunne de uhindret være gået til køkkenet. Ja, sådan er det, af skade bliver man klog. Men det var ellers noget, vi vidste, at såsnart vi gik op af graven der, blev vi beskudt. Det har gjort indtryk på kammeraterne, for her hvor stillingen er rolig, er det jo ikke en hverdagsbegivenhed...

Søndag aften d. 8. juli

Kæreste Jørgen!

... Jeg har regnet ud på, om du ikke skulle være bleven afløst i for-

reste linie nu, for der er jo alligevel fare derude. Så jeg vil da være glad ved at høre, at du er kommet lidt tilbage. Du fortæller om ham, som blev ramt ved at bære middagsmad ud...

I formiddags kom Karen Ellegård her et lille øjeblik efter kirketid. Hun bød meget på mig og børnene, at vi skulle komme derop en dag og så med det samme ned til vandet. Hendes børn bader hver dag. Det vil vi nu også gerne da, for det kan da være en fornøjelse for børnene. Hun har også søgt om at få Thomas hjem i 3 måneder; men han mente, at det var blevet afslået ved komp. Han er jo i Galicien, og der er det jo galt nu. Kirkeklokken er taget ned nu og er slået i stykker. Nu hører vi aldrig, at Bendix ringer morgen og aften, for den lille klokke kan jo kun høres i stille vejr, og når vinden bærer med. Hvor er det underligt, som alting blir småt og fattigt...

Lørdag d. 7. juli 1917

Min egen kære Inger!

... Jeg skulle spørge dig fra Schmidt, hvis kone du har sendt smør, om du måske kunne sende hende lidt »Fettigkeiten«, flæsk eller smør eller hvadsomhelst. Han og feldweblen får orlov i slutningen af denne måned, og så ville han gerne have, om du kunne sende dem lidt. Han vil så gå hen og sælge F. noget deraf. De er begge fra Hamborg, og der er slet intet at få, siger han. Nu kan du tænke over det, kære Inger. Hvis du kan afse noget, kan du sende det, men ellers skal du ikke bekymre dig mere derfor, for jeg har ikke lovet ham noget...

Fredag morgen d. 13. juli 1917

... I de sidste nætter har vi været ude at lave pigtrådsforhindringer. Og da det har været mørkt, da månen først kommer efter at vi er gået derfra, kan du vistnok tænke dig, hvordan arbejdet bliver gjort. Det er også akkordarbejde. Hver gruppe skal trække 5 ruller pigtråd. Og du kan tro, der bliver svindlet ved arbejdet, for at blive færdige. Den første aften blev tråden klippet over og halve ruller kastet bort, men det blev vore foresatte kloge på og så må vi aflevere de tomme ruller. Så på den måde kan der ikke snydes, men så bliver det på en anden måde. Da det er mørkt, kan de ikke se, hvordan arbejdet bliver udført, og om dagen kan de ikke komme derud. Så forstår du nok, hvordan det går...

Søndag d. 15. juli 1917

... Jeg tror, at det nu endelig begynder at dages for os, jeg mener med hensyn til det, der for tiden foregår i Berlin. Nu er Bethmann Holweg gået af, og der vil nok blive flere, som får deres afsked. Når der så er gjort rent bord, kan der være tanker for, at der kan komme fredsforhandlinger i stand. Englænderne og franskmændene skal nok spekulere på, hvad det er, der går for sig i Berlin. De allierede har jo udtalt, at de kun vil forhandle med en friskindet regering. Og en sådan får vi nok herefter. Altskyerne har nok spillet deres sidste trumf ud, og det er heller ikke for tidligt, at de bliver sat fra styret. Der er et gammelt ord, der siger: Strenge herrer regerer ikke længe, og det skal nok komme til at slå til.

Jeg talte i går med Hække fra Frørup. Han mente, at der var gode udsigter for min ansøgning. Men han sagde, at der let kunne gå 4 uger hen efter, at den var anbefalet af kompagniet. Sådan var det nok gået med Kaufmann. Nu vil vi så vente og håbe og ikke glemme at bede om, at Vorherre vil lade mig komme hjem til jer.

Lørdag d. 21. juli 1917

... Den nye rigskansler, vi har fået, vil vist ikke hjælpe stort til, at vi snart får fred. Efter de indtryk, man får af aviserne, ser det ud til, at han en altskyer, værre end Bethmann Hollveg. Så kan vi sige: Det bliver jo længere jo værre. Men så tror jeg heller ikke, han kommer til at råde længe. Nu skal vi se, man kan jo også gøre et skarn fortræd. Jeg huer ham ikke, siden han i foråret gav anledning til, at kornet toges fra os, det husker du nok – at revisionen var...

Lørdag, d. 28. juli 1917

Min kære Jørgen!

... Jeg fik da de pakker sendt til Hamborg i går og en til fru Suhr; men så fik jeg ingenting skrevet til dig over det. Nu skulle du jo ellers have et brev hver dag, da du er ude i stillingen...

Endelig har vi da fået kakkelovnen sat op i den store stue. Dixen har været i formiddag. Nu skal jeg have fat i maleren, sådan at vi kan få det færdig deroppe. Jeg har tit tænkt på, hvis du nu kom, når det hele der var pænt i orden, sikken fornøjelse, det så kunne være. Fortalte jeg i mit sidste brev, at børnene i Roost har skarla-

gensfeber? De var bedt om at komme til Skovbølling på søndag, men det kan de jo ikke. Så skulle vi også have været derhen, men jeg tænker det blir opsat så, for det er ikke så længe siden, vi har været der, og jeg vil hellere blive hjemme, når vi ikke kan få dig til kusk. – Nu er syltetiden inde, ribs og solbær er modne, men vi har jo altfor lidt sukker, så saft skal vi jo da koge sur hen. Det er noget kedeligt noget med det sukker.

Mange kærlige hilsner fra os alle. Din Inger.

Smørret er fra Danmark og koster 5,40 pr pd.. – 2 x 2 pd. til Schmidt, 1½ pd. til fru Suhr.

*Torsdag d. 26. juli 1917,
skrevet på forpost i en
lille skov nede i Frankrig.*

Min egen kære Inger!

Heller ikke i går var der brev fra dig, men det skal jo nok være postvæsenets skyld. Og så skal der nok være et eller to breve til mig, når jeg i aften bliver afløst og kommer tilbage til hulen... I de sidste par dage har jeg kun skrevet et kort til dig, kære Inger, og det er fordi at jeg har været lidt træt. I forgårs, da vi igen kom herud i stillingen, måtte jeg og nogle flere straks på forpost. Og det er anstrengende en hel dag ovenpå marchturen hertil og ingen søvn om natten, da vi må gå herud i mørke. Vel kan vi sove lidt herude, men det er på den bare jord i bunden af graven. Og i går var jeg endnu træt af den forrige dags gerning, og derfor fik du også kun et kort i går. Herude i den lille skov, hvor jeg er i dag på forpost, er det mere hyggeligt. Der er lavet et lille lysthus, hvor man godt kan ligge og sove lidt, det har jeg også gjort i dag. Og så bliver man straks bedre tilpas, når man får sig en lille skraber. Da det var blevet lyst i morgenstunden, satte jeg mig til at læse alle de smukke morgensange, som står i den grønne sangbog, og hvor blev jeg da glad og opmuntret derved. Sådan trøst, som der er i at læse disse smukke sange og vide, at Gud ikke er os fjern, men gerne vil høre vor bøn og tak...

Fredag d. 3. aug. 1917

... Det er nu længe siden, at jeg har skrevet et brev til dig. Så du har måske gået og været urolig, kære Inger. Men det er jo, fordi vi har haft det så besværligt med arbejde og vagt. Vi har kun fået et

par timers søvn i døgnet, og så kan du nok forstå, at man bliver træt og sløv og ligegyldig. Jeg har ikke kunnet forstå, hvorfor vi da netop skulle have så meget at bestille, og de andre kunne nøjes med mindre. Nå, nu er det overstået, og så håber jeg, at det nu bliver bedre, da vi nu er kommet i »Bereitschaft«, som det kaldes, eller længere tilbage, og så plejer vi at have det bedre. 10 dage skal vi være forude, 10 dage her og 10 dage i R., Det er blevet lidt forandret, før var det 8 dage ad gangen. Du fortalte for et par dage siden, at H.C. var hjemme og at han ikke havde været i skyttegraven, siden han sidst var hjemme. Det er ellers godt for ham, men jeg kan ikke forstå, hvordan han kan have været så heldig at komme til den store bagage, for til den post er der gerne nok. Men han har jo været en af de heldige, og jeg kan unde ham det. Nej, så heldig kan jeg ikke sige at have været, og det ser jo ikke ud til, at det lykkes med den første ansøgning. Når jeg da bare kunne komme hjem nu til høsten. Hvis det ikke lykkes, så er det ikke din skyld, kære Inger, for du har gjort, hvad du kan for at få mig hjem. Jeg har gået og håbet og ventet, så tilsidst taber man næsten tålmodigheden og håbet, for det er noget meget kedeligt noget dette soldaterliv. Og der er desværre ingen ende at se på krigen. For os ser det ud, som om det kan vare årevis endnu.

Det er et kedeligt brev. Du kan nok se, at mit humør er dårligt. Det er ikke let at blive ved at have godt humør i sådan trængsel. Det lider stærkt mod høsten nu, og hvis jeg ikke kommer hjem og hjælper ved den, så er det den tredje høst, at jeg ikke er hjemme. Mon Fedder ikke kan tale med dem derude om, at der kan sættes lidt pres på, så der da kommer en afgørelse på ansøgningen.

Onsdag d. 1. aug. 17

Min kære Jørgen!

I dag er jeg med mor i Haderslev. Hun vil gerne et lille vend herud, når hun er hos os... Jeg lavede et par kasser i stand til dig, inden jeg tog hjemme fra, med pølser, som vi selv har lavet...

Denne gang fik vi 403 M fra mejeriet, der var ingen på hele sedlen, som fik så meget, så jeg får det endda at høre engang imellem med alle de penge. Røgteren passer nu også køerne godt, så gør det jo da knap så meget med den store løn. Rughøsten har begyndt, og det modner jo også på det andet korn. I dag er maleren ved at male loftet i gæsteværelset. Der kommer jo så en billig

tapet på, det vil blive kønt deroppe. Det trækker i langdrag med den orlov, jeg er sommetider så utålmodig, men det hjælper jo da nu slet ikke.

Mandag d. 6. aug. 1917

... Jeg læste nu lige i den engelske beretning, at der havde været angreb på den tyske skyttegrav nordøst for Gouzeaucourt. Nu er jeg så bange for, at det er på din egn. Det står fra natten til torsdag. Bare det da ikke er noget slemt, og måske det heller slet ikke er der, hvor du er. – Sidst i ugen kan vi nok begynde at høste hvede. Så det er snart på tide med den orlov, hvis det da er meningen, at du skal have den. Thomas Ellegård er kommet hjem, han er »entlassen,« og har sendt sit tøj af, men det går jo vist også lettere, når de ikke er lige i fronten...

Onsdag d. 8. aug. 1917

Tak for dine to sidste breve fra fredag og lørdag. Det gjorde mig så ondt for dig, du var meget nedtrykt, og det er jo da heller ikke så underligt. De 20 dage er lange og trange, og at I da sådan skal slide i det... Jeg tror nu også, at vi begge to ser lidt for sort på det med hensyn til den første ansøgning. Måske det netop er et godt tegn, at det tager så lang tid. Ellers havde jeg jo da haft et afslag for længe siden. Det skulle jeg da også sige til dig fra Fedder, han var her netop nu i middags. Han har været i Haderslev for at høre lidt om, hvordan det kunne være, at det tog så lang tid. Han har nu helt godt håb om, at det nok skal gå...

Jens har også været her lidt i formiddag. Han ville hen til Eickemejer at bestille bindegarn fra landbrugskammeret til 11,50 pr. kg. I Haderslev koster det 10 M. pr. pd, så det andet er jo kun godt halvt så dyrt. Hans har bestilt 100 pd. til os, men så meget får vi vist ikke. Arealet med korn skulle også gives op, så det retter de sig jo vist efter. Hans er tilfreds, når vi kan få hveden og bygget bundet, det andet mener han, at vi nok kan selv. Og til den tid skal du også nok være hjemme, så kan du jo også »slå lidt forstand i«...

Søndag d. 5. august 1917

Kæreste Inger!

Som du vil kunne se på brevkortet, har jeg nu fået en ny adresse. Og jeg skal fortælle dig, hvordan det er gået til, at jeg er kommet

her. I går var vi i færd med at lave en ny hule ude i stillingen, og for at få jorden op af hulen, brugte vi en lille vogn, som bliver trukket op med en vinde. En gang var vognen løbet fast, og jeg klatrede da op og fik den sat i gang igen, men næppe var den kommen lidt højere op, så brast tovet, og vognen gled tilbage og ramte mig i hovedet således, at jeg fik næsen slået lidt itu. Det er ikke slemt; men lægen mente, at det var bedst, at jeg blev sendt bort. Og nu er jeg altså her i Cambrai. Du skal ikke være urolig for mig, kære Inger, for det er kun ubetydeligt. Min adresse. er: San. komp. 23, Ortskrankenstube. Deutsche Feldpost 894.

Onsdag d. 8. aug. 1917

Du kan ellers tro, at jeg fik en bedre aftensmad i går, idet der kom to pakker til mig med pølse. Det var ellers udmærket. Jeg siger mange tak for pakkerne, kære Inger. Og ligeledes for dit brev fra den 1. aug., som du har skrevet på Harmonien den dag, du og din mor har været i Haderslev. Nu kan jeg forstå, hvor du har fået pølserne fra, der er nok død en gris hos jer. Det sker jo engang imellem, men oftest om vinteren...

Her uden for skolen er der en stor have, hvor franskmændene har kartofler og bønner og andre havesager. Vi må nok gå derude, men det er strengt forbudt at tage af havesagerne. Det er der flere, som ikke godt kan stå for. De er sultne, og så graver de kartofler op og koger. Det kan jo endda gå an, dersom ingen opdager det, men det går ikke altid godt, og så bliver vedkommende hårdt straffet. Det er også for galt, at soldaterne ikke kan få så meget at spise, som de kan have. Så er de jo næsten nødt til at stjæle eller tage selv. Der er også æbler og pæretræer i haven, men frugten bliver plukket af længe før, den er moden. Det er akkurat som små børn, men når folk er sultne, så spørger de ikke om forlov...

Tirsdag d. 14. august 1917

...Sikke da en lykke for Th. Ellegård og Karen. Ak, hvor må det være behageligt for Thomas at føle sig som fri mand. Bare jeg da kunne nå så vidt inden ret længe. Sikken glæde at kunne sende pjalterne bort og aldrig mere behøve at trække dem på igen. Mon det skulle lykkes for mig? Der er vel ikke mere at gøre hjemme fra i den sag? Jeg har i lang tid ikke talt med Suhr, så jeg ved ikke, hvordan sagerne står, men han lovede at skrive til mig, hvis der var noget. Nu har han nok fået orlov, så jeg får jo vente til jeg

Postkort i privateje.

kommer til komp. igen. Dog er jeg bange for, at det bliver en skuffelse for os. Når jeg så endda bare kunne få en god høstlov med det første...

Lørdag d. 18. aug. 1917

... I dag har de engelske flyvere rigtig været på »vingerne« her over byen, og de har endda lagt nogle »æg«, som bomberne kaldes, men jeg ved ellers ikke, om der er sket nogen skade. De er dristige, sådan at komme ved højlys dag. – Nu lige blev der fortalt, at der var blevet dræbt 3 af indbyggerne i byen, og at der brændte et hus som følge af bombekastningen. Det er meget sørgeligt, at det går ud over uskyldige mennesker. Ja, krigen er for skrækkelig i alle måder.

Herude i haven har folkene rigtig travlt med at få deres bønner taget op og hængt til tørring. Det er krybbønner, som rykkes op med rod, og de fleste blade pilles af, hvorefter de hænges op på en mur eller andet sted. Det var jo noget lignende, jeg anbefalede dig med vore bønner, da du skrev, at vi havde så mange. Det er et rigtig godt høstvejr, vi har her i disse dage med frisk vind og solskin, sådan som man ønsker sig det i høsten. Og så er der disse

hvide skyer på himlen, som du nok kender, det er også noget, som særligt ses i høsten, synes jeg.

Tirsdag, d. 21. aug. 17

Min kære Jørgen!

I eftermiddag har jeg været i Haderslev og fået et telegram sendt til dit kompagni om orlov nu til høsten, fra »Wirtschaftsstelle«. Jeg leverede det selv ind på posthuset, så jeg ved da, at det er sendt afsted. Nu skal vi så se, hvad der kommer ud af det. Bare det dog vil hjælpe. Jeg spurgte ham ad, feldweblen, hvad det kunne blive til med den første ansøgning. Det vidste han jo ikke, men han syntes da ellers, at den nok kunne have været her, da den jo var sendt ind i maj. Jeg tænkte da, at der måtte komme et svar. Den skal vi vist ikke vente os noget af, men kan du endda få en høstorlov, endskønt de fire uger altid har været for korte. I dag er Hans Chr. rejst med middagstoget, Bertha var på Harmonien, men jeg så hende ikke, for jeg havde min cykel på højskolehjemmet. Det var Hans's søster Marie, som jeg traf ude i Storegade, der fortalte, at Hans var borte. Jeg gik ikke om til Bertha, for jeg tænker mig, at hun kunne være så ked og så lige glad med alting, og jeg ville også skynde mig hjem. Det er jo i en travl tid, og både Sara og Tin er med på marken. Det er godt, at jeg har lov til at cykle, så er jeg ikke afhængig af toget. Nu er de ved at høste byg herude i Røn-kær, det blir også bundet med hånden, vi er så mange folk så, men så må det jo da også få ende. Jeg tror, de mangler dig til at skokke, for det meste af det ligger endnu. Jeg talte to rækker hvede i går i Lange Nordskov, der var 7 traver i en og $6\frac{1}{2}$ i den næste række, og der blir vist 8 eller 9 rækker. Havren er forholdsvis bedre der, den er slet ikke så kort.

Det var ellers en dejlig tur vi havde, børnene og jeg. Vi plukkede nødder og brombær, og satte os så oppe i marken og spiste dem. Vi kunne lige have haft dig med også. Kan du huske, vi sad deroppe i foråret. Da sagde du netop, at du kom ikke til at høste hveden. Men nu kunne du da måske komme hjem at hjælpe, når den skal køres ind. Kirstine og Agnete ville vide, hvad jeg skulle til Haderslev efter. Jeg sagde så, at jeg skulle ud og se, om jeg kunne få dig hjem. Da jeg så kom hjem nu i aften, spurgte de straks, om du ikke var med. Nej, så rask går det jo ikke, men nu vil vi have en god tro og håbe på at det vil lykkes denne gang. Vi mangler dig jo meget nu i høsten.

Oktober 1917

Under høstorloven har Inger og Jørgen Friis forberedt en ansøgning om »Zurück-stellung«. Jørgen Friis kommer til Flandern, hvor han er i bæretroppen under de hårde kampe om Houtholst-skoven. Dernæst transporteres kompagniet til Rusland.

Søndag d. 30.9.1917

Kære Inger og små piger!

I morgenstunden skrev jeg et af disse lukkede postkort og fortalte om min ankomst til kompagniet. Det var jo helt glædeligt at høre, at feldweblen vil anbefale ansøgningen, når den kommer hertil. Og så vil vi håbe, at det må lykkes, at jeg kommer hjem til jer inden ret længe. Har talt med Suhr idag, og han fortalte, at den sidste ansøgning var blevet afslået ved regimentet...

Kære Inger, hvor var det da tungt at tage afsked fra jer, mine kærester her på jorden. Og det smerter mig, at jeg har klaget så meget og gjort dig bedrøvet. Men det var så tungt for mig, og så kunne jeg ikke lade være at klage og fortælle dig, hvordan det går til hernede. Jeg beder dig om at tage det med ro, så godt du kan. Og så vil du jo nok bede for mig hver dag og for jer selv, at det må gå os vel og at vi snart må samles hjemme.

Det går ellers lettere for mig, end jeg havde troet. Det er jo altid sådan, at det er værst at tænke på det, der forestår. Det glæder mig så meget, når jeg tænker på, hvordan vore små piger tog afsked med mig: først stod de på trappen og vinkede til mig, indtil vognen var ude af gården, og så løb de ud i haven og vinkede også der farvel til os. Ja, gudskelov at vi har de tre små piger, og at de ikke er større, så de forstår, hvor alvorlig tiden er for mor og far. De er jo også til megen opmuntring for dig i denne tunge tid. Og så er det jo også godt, at du har Valborg, og at begge pigerne er så flinke. Jeg ved, at de tager alle del med dig i savnet. I disse dage er det meget roligt her, og vi vil håbe, at det vil blive ved at være roligt, så længe vi bliver her. Der tales om, at vi snart bliver afløst, men hvornår ved jeg ikke bestemt.

Mandag d. 1. oktober 1917

Nu har jeg gjort den første tur med ud med fødevarer i stillingen. Det er en lang vej, det tager 4-5 timer, inden vi igen vender tilbage, men så har vi heller intet andet at bestille den øvrige tid af dagen. Vi går derud om aftenen kl. 6 og er tilbage igen kl. 10-10¹/₂. Så lang tid tog det i hvert fald i går, søndag aften. Du kan tro, jeg tænker meget på jer, kærester Inger. Hvor kunne jeg have gået og haft det godt hjemme hos dig og vore små piger, men vi håber, at det ikke skal vare så ret længe, inden vi kommer til at leve sammen. Sig kun til Thaysen, at kompagniet her gerne vil anbefale ansøgningen, så snart den kommer. Så hvis han kan gøre noget til, at den kan nå hurtigere herved, så bed ham derom. Vil du tage over at tale med ham desangående. Feldweblen sagde, at han ville skrive, at kompagniet ønskede, at jeg skulle stilles tilbage. Så mente han nok, at det skulle hjælpe. Jeg bad forresten feldweblen i går, om han ikke kunne give mig noget at bestille bagved fronten, men det kunne han ikke, sagde han, da der var for få folk derude. Det kan måske være lidt senere, når vi får forstærkning, at der så kan blive en eller anden bestilling til mig. Man skal, som Thaysen sagde, leve i håbet. Ja, det vil vi så gøre, kære Inger, og kun sørge for en dag ad gangen. Det går bedre for mig, når jeg først kommer lidt i gang med arbejdet. Rejsen hertil var tung, kan du tro, og så hjalp det jo endda en hel del, at jeg havde rejseselskab i Nikolaj Krog. Han er munter og kan fortælle meget. Han håbede forresten også, at han snart skulle blive fri. Han er jo lidt ældre end jeg er, men er ikke gift. Mon vejret er lige så smukt hjemme som her, for her er det meget varmt om dagen. Jeg tænker, at vore små piger leger ude under hylden hver dag. Og lille Louise får vel snart ferie igen. Når du betaler regningen til dampmaskinen, skal du blot sige, at vi har tærsket 200 sække, men ellers skal vi jo betale for 263, som jeg har skrevet i bogen, det ved du nok. Skriv ikke derom i brevene til mig.

Tirsdag d. 2. oktober 1917

... Det er ellers en streng tur at bære mad derud, for det er så langt at gå, og tilsidst er der kun granathuller, man skal over. Så opredet af granater har jeg endnu aldrig set jorden. Når vi går derud, kommer vi igennem Houthoulst Skoven, den har du jo læst om i beretningerne. Vi ligger en lille smule til højre for Langemark, så ved du omtrent, hvor jeg er hernede i Flandern. Om dagen, når

Nedskudte træer. Jørgen Friis har nederst skrevet »Flandern«. Postkort i privateje.

der intet er at gøre, bor jeg i en by, som hedder Stampkot. Det er kun en lille by, som du ikke finder på kortet. Og ligeledes St. Josef, hvor skriverstuen er, er vist heller ikke på kortet. Ja, nu har jeg fortalt dig en hel del, som jeg vel ikke måtte, men jeg plejer jo da gerne at fortælle dig, hvor jeg færdes i verden. Egnen her er ellers meget forskellig fra den egn i Frankrig, hvor jeg sidst var. Her er

levende hegn om markerne og husene og gårdene ligger mere spredt i byerne, og så er der den store skov, som består af fyr, gran og egeskov. Egnen er flad, men der er dog enkelte højdedrag, hvorpå byerne ligger. Det er ikke tale om, at der kan bygges huler her, da grundvandet straks kommer, så snart der graves i jorden. Mange steder er der store sure enge og morads. Nu tænker jeg, du har en lille forestilling om, hvordan det ser ud her..

Lørdag d. 6. okt. 1917

Min kære Jørgen!

... Der kommer af og til en seddel fra Eickemejer, om tælling, så det ene og så det andet. Jeg kan ikke finde ud af det. Nu skal vi se hvordan, ellers skal Eickemejer selv hjælpe mig ved det. Og opfordring til at betale 2. rate af krigsskatten er også kommet; men det har du jo sagt besked om. I dag kom der en regning på bindegarnet, det er ialt 852,10 M.-11,20 for kg, og 76 kg ialt. Uha, den blev jeg da ked af. Det er jo fra det samme sted, som vi fik afslag om at få petroleum. I eftermiddag kommer Tinne og Hans Thomsen til mors fødselsdag, så kører Valborg og jeg med derop, når Hans Krogs vogn henter dem ved 3-toget. Børnene skal ikke med, de blir vågne, når kl. er 5^{1/2} om morgenen, så de blir jo søvnige, inden det er mørkt. Jeg har heller ikke lyst til at have Hans med som kusk en hel eftermiddag, nu har vi jo været vant til at have dig med os. Jeg skal nok tale med Thaysen. Å, gid det dog måtte lykkes med den ansøgning, så du kunne komme hjem. Her er nok at tage fat på. -

Søndag aften 7. okt. 1917

... Jeg er lidt urolig for dig; men det nytter jo ellers ikke noget, at jeg går herhjemme og er bange for, hvordan det skal gå dig. Jeg var i kirke i dag, det var jo høstprædiken... og der var også mange til kirke. Nu er der jo igen mange, som spørger til dig, og alle ved de jo også nok, at det er et slemt sted, du er. I dag er der et kort i Nationaltidende over egnen der, hvor skoven også er med på. Jeg beder hver dag, at Gud dog vil bevare dig min kære, kære Jørgen. Det er så svært for dig, at du skal blive ved med at tage afsked og rejse dertil, hvor det går hårdt til...

Torsdag d. 4.10.1917

Min egen kære Inger!

Der skydes helt forfærdeligt ved fronten i dag, det vil du nok læse i avisen, måske før du får mit brev. I går da kompagniføreren kom tilbage, var jeg henne hos ham for at melde mig tilbage fra orlov. Han var som sædvanlig meget flink og beklagede meget, at han ikke havde kunnet give mig længere orlov, for han vidste nok, at jeg kunne gøre mere nytte hjemme. Samtidig spurgte han mig, om jeg ikke havde haft en ansøgning her om at blive fri, og hvorledes det var gået med den. Jeg fortalte ham så, at den var blevet afslået, men at der snart ville komme en ny om at blive sat lidt tilbage. Den ville han gerne give sin anbefaling, for han sagde, at der var kommet så mange af de gamle bort fra kompagniet, så skulle jeg heller ikke blive gående der. Så sagde han, at jeg ikke skulle med ud i stillingen men blive ved den trop, som bærer forplejning ud til kompagniet. Det blev jeg meget glad ved, for det vil jeg hellere end altid at være derude. I morges kl. 4 blev kompagniet alarmeret, og du kan tro, kære Inger, at jeg var glad ved at blive her i Stampkot. De stakkels mennesker, bare de da kommer godt tilbage. Trommeilden er værst lidt til venstre for os, det er vist nok værst ved Langemark og længere syd på. I går talte jeg med Lund. Han er jo ved et maskingeværkompagni, som ligger i nærheden af os. Han har ingen orlov fået endnu, men nu har hans søster skrevet til kejseren for at se, om det ikke kan hjælpe. Blot vi da snart kan blive afløst og komme hen et sted, hvor det ikke går så hårdt til. Jeg tænker heller ikke, at det varer så længe, for de andre divisioner har heller ikke været her længe ad gangen...

Fredag d. 5. oktober 1917

... Hvor var det da godt, at jeg ikke behøvede at gå med i går, da kompagniet blev alarmeret. De tænkte, at de var kommet tilbage om morgenen igen, men det blev anderledes. Kl. 4^{1/2} gik kompagniet bort og kl. 5^{1/2} begyndte engelskmanden at skyde. Det var så forfærdeligt, så jeg slet ikke kunne sove længere, men måtte op og ud for at se, hvordan det stod til, men her var intet at se. Det varede ikke længe, så kom der to sårede tilbage, den ene var såret i hovedet og på halsen, men kun let, og den anden havde fået et stød i ryggen. De glædede sig, at de var sluppet sådan fra det. Lidt efter kom der flere letsårede, deriblandt Lagoni, som blevet såret lidt i det ene ben. I alt havde vi 8 eller 9 sårede og 3

døde. Iblandt de døde var der en feldwebel, som hed Max Krey. Det gjorde os alle så ondt, da vi fik at vide, at han var faldet, for det var sådan et godt menneske. Han havde jernkorset både af 2. og første klasse. Han har været ved kompagniet siden krigens begyndelse og døjet meget ondt. De andre to var unge mennesker, som var kommet i maj. Trommeilden blev ved at rase hele dagen, men det var værst lidt til venstre for os. På vort afsnit blev der ikke angrebet, heldigvis. Nå, vort kompagni var heller ikke helt forude, men lå som reserve. De faldne og sårede blev ramt af granatsplinter. Ja, sådan går det til hernede. Jeg er glad ved, at jeg ikke skal med derud. I dag er det helt roligt igen.

Modersmålet, den 10. oktober 1917

Tysk beretning, dateret 9. oktober

Artillerikampen i Flandern var til trods for det storm- og regnfulde vejr stærk. Mellem Houtholst-Skoven og Zandvoorde sammenfattede fjenden om aftenen virkningen til heftige ildstød mod enkelte afsnit. Efter en urolig nat slog artilleriets virksomhed over hele fronten til trommeild. På begge sider af banen Staden-Boesinghe og nord for vejen Menin-Ypern brød det engelske infanteri derefter frem til angreb. Kampen er i gang.

Ved de øvrige armeer kom det – bortset fra ild nordøst for Soissons, som vedvarende hele dagen – ikke til store kamphandlinger.

Onsdag, d. 10. okt.

Min kære Jørgen!

... Der var to breve fra dig i går, i dag ingen. Ja, jeg havde jo nok tænkt, at der var uro, der hvor du er, og i dag er Houtholst-Skoven igen nævnt i beretningerne. Så det har måske været slemme dage igen. Det er jo bedre for dig, at du er kommet til at bære forplejning ud, selv om det vel heller ikke er uden fare. Men i denne tid får vi lært at være glad og taknemlig ved lidt, for godt har du det ikke, det kan jeg nok forstå. Kunne I bare snart blive afløst. Det er da slemt for nerverne med den trommeild. Det er jo, som du siger, at vi herhjemme slet ikke kan forestille os det, men urolig for dig er jeg snart alle tider...

13. oktober 1917

Min egen kære Inger!

Rigtig mange tak for dine to breve fra d. 6. og 7., og pakken med stegt skinke, som jeg også fik i går. Pakkerne jeg har fået er no 1 og 2. Der har vel gået nogle dage hen, hvor du ikke har hørt fra mig, og du er måske blevet urolig af den grund. Men det er fordi, vi er på rejse, at jeg ikke har kunnet skrive. Er nu endelig blevet afløst derude, men er endnu i Belgien i en by i nærheden af Gent. Her skal vi hvile et par dage, og så ved jeg siden ikke, hvor det går hen. Men jeg tænker da ikke, at det bliver så slemt, som der hvor vi var. Du skriver, at Jepsen også har været på den egn. Men der hvor han har været, sidder engelskmanden nu. Det går stadig lidt tilbage. Den 8. og 9. var to slemme kampdage, men jeg slap jo for at komme med til det værste, da jeg ikke var derude, undtagen når vi skulle ud med mad. Jo, en af de sidste dage, det var den 10., blev bæretroppen også alarmeret, og så måtte jeg med. Der fortaltes straks, at vi skulle storme, men det viste sig heldigvis ikke at være sandt. Jeg blev da så bedrøvet, da den efterretning kom, at vi alle skulle derud. Jeg kan ikke sige dig, hvor ked jeg var, for man ved jo aldrig, hvor galt det kan gå. Da vi havde ligget nogle timer derude i skoven, blev hele bæretroppen inddelt og skulle forud. Kun jeg var den eneste, som fik lov at blive tilbage. Det var en vicefeldwebel, som bestemte, at jeg skulle blive hos ham. Og hvor blev jeg da taknemlig for at jeg slap. Hen på natten kom så afløsning, og vi to fra vort kompagni kunne gå til Stampkot, hvortil vi kom om morgenen kl. 4. Jeg takkede Vorherre, fordi han også bevarede mig denne gang. De andre derimod måtte blive derude en nat og dag længere, men de slap ellers også godt derfra allesammen. Det har været skrækkelige dage, men jeg er jo sluppet godt. Jeg kan sige, det var værre for mig sidste sommer ved Somme. Nu er jeg altså på rejse, og det går både til fods og med banen. Da vi i går morges gik fra Stampkot og var nået til St. Josef, kom der ordre til os, at vi straks skulle vende tilbage, for regimentet skulle måske sættes ind. Da vi så var nået derhen igen, fik vi igen lov til at gå, og denne gang lykkedes det for os at nå til St. Josef...

Mandag d. 15. oktober 1917

Mange tak for dit brev fra d. 10. Det går hurtigere, når jeg ikke er ude ved fronten. Jeg vil nu forsøge, om jeg kan få et brev sendt til

dig ad en anden vej, for hos kompagniet kan vi ikke afgive post længere, idet vi skal rejse videre i morgen tidlig. Og jeg ved ikke, når jeg kan få lejlighed til at skrive til dig igen, da vi måske skal til Rusland. Vi skal i det mindste være fem dage på rejsen, og så må det jo være temmelig langt, vi skal rejse. Nå, der går jo så mange rygter, så man ved ikke, hvad man skal tro. Jeg er slet ikke så begejstret for at komme derover, for man ved jo ikke, hvordan det er der. Men krigen der er vist langt fra så slem som her, så det må man jo være glad ved. Der er kun et for os at gøre, kære Inger, at slå vor lid til Vorherre og kun lade ham råde...

Du sørger meget for mig, kære Inger, og det er vel fordi, at jeg har fortalt dig så meget. Det har jeg fortrudt. Se at tage det med ro, så godt du kan. Der hvor vi kommer hen, går det vist langt fra så hårdt til, og da jeg er så gammel kunne det jo da også være, at der kunne falde en eller anden bestilling af til mig. Og så håber vi jo også, at ansøgningen skal hjælpe. I dag rejser der herfra en, som er blevet stillet tre måneder tilbage. Det er en sukkerfabrik, som har reklameret for ham. Så er det jo da heller ikke umuligt, at det kan lykkes for mig.

Tirsdag d. 23. okt. 1917

Min egen kære Jørgen!

Hvor jeg dog længes efter, at vor brevveksling skal komme rigtig i gang igen, som den var før. Det er alligevel så lidt med et kort. I dag var der da heller slet ingen ting, men det er jo meget, meget værre for dig, som vel hverken får breve eller pakker. Det er så tungt at tænke på vinteren, som står for, hvordan mon det nu vil blive for dig i Rusland, ja, når du da bare kan blive lidt bagved fronten, så kan det jo da nogenlunde gå an...

Gellert fortalte i dag, at der er kommet meddelelse om, at Troels Fogt er faldet i Flandern. Å, hvor er det dog tungt at høre. Det kan da gøre en så ondt for dem; de har haft den store sorg med Gerts Død. Hvor må vi takke for, at du slap godt derfra, men vi ved jo aldrig, hvad vi endnu kan have tilbage. Troels gik så stille med sit og fortalte jo ikke meget, men han har jo sagtens også haft mange sure timer. Gud give, at al den jammer og nød da snart kunne få ende...

Fredag d. 26. okt. 1917

... Nu nærmer 1. nov. sig. Så skal jeg til at betale alle de penge ud til folkene. Jeg gruer lidt for det. Måske Hans fra Stubbom kommer i morgen aften, så vil han regne mig det ud med sygekassen og kortene for hver enkelt. Det med Hans's løn skal jeg jo ned til Møller og have ordnet. Krigsskatten har jeg ikke betalt endnu. I går eftermiddag var Valborg og jeg i Haderslev, og da var jeg derude hos skatteopkræveren, men så var der lukket, kun åbent hver formiddag og så fra 2-4 mandag eftermiddag. Hvor blev jeg dog ærgerlig. Nu kan jeg rejse efter det igen. Men hvis Fedder vil til Haderslev på mandag, kunne jeg såmænd også godt sende det med ham. Hvad gør det, om han ser det »værdipapir«...

Mandag d. 22. oktober 1917

Min egen kære Inger!

... For tiden ligger vi i en by i nærheden af Vilna. Byen hedder Vileyka, og her bor vi på en sindssygeanstalt, en stor bygning, hvor vi alle har gode stuer at bo i. Det er næsten som på en kaserne, og det går meget strengt til her, som om vi var rekrutter, der skal uddannes. Det gør ikke noget, bare vi kan slippe for at komme ud i skyttegravene. En lille tid bliver vi vel her, og man må være glad for hver dag, der går hen i ro...

Kæreste Inger, du får mange tak for de smukke salmevers, og fordi at du og vore små piger hver aften beder for mig. Det er en stor trøst at vide, for det er så tungt så tungt, dette soldaterliv. Og man hører så megen råhed og dårlig tale. Men det må jo være Vorherres vilje, at jeg skal gå denne skole igennem. Det er da fornuftigt, at I har haft lidt fremmede. Det glæder jeg mig også over at høre. Ja, nu er Houtholtskoven glemt, men jeg skal fortælle dig derom, når jeg kommer hjem.

Rusland, tirsdag d. 23. oktober 1917

... Jo, det var nogle slemme ture, når vi skulle ud med maden. For det var også et farligt arbejde, idet englænderne holdt vejene ud til stillingen under ild; men vi kom dog godt igennem hver gang. Det så ellers forfærdeligt ud på vejene. Somme steder var granaterne slåede ned på vejene og havde lavet nogle vældige huller så store som kulen ude i den lille mark, hvor fårene gik, og så lå der ituskudte vogne, døde heste og desværre også mennesker. Man-

Ruiner, nøgne træer og soldaterkirkegård. Jørgen Friis har på billedet skrevet »Houthoulstskoven« Foto i privateje.

ge steder lugtede det så fælt, for hestene blev ikke begravede eller i det mindste ikke tilstrækkeligt. Og skoven, du skulle bare se, hvordan den så ud. Mange af træerne lå knækkede og oprevne med rod, for ikke at tale om de batterier, som havde fået fuldtræffere. Ja, hvem der ikke har set det, kan ingen forestilling gøre sig om, hvordan det ser ud. Længere ude ved fronten var der det ene granathul ved siden af det andet. Så ødelagt er jorden, så den er fuldstændig værdiløs. Derude i disse huller sidder soldaterne så og afventer, hvad der vil komme. Officererne boede i nogle små cementshuler, men de var heller ikke bombesikre. Hvis der slog en granat ned på en sådan, så var beboerne ødelagt, og det skete ofte.

Rusland. Fredag d. 26. oktober 1917

... Jeg håber da, at du nu får mine breve, skønt man kan jo ikke vide. Vi ligger endnu her i Vileyka i ro, og jeg har det godt, idet jeg er kommet til at fyre i varmeapparaterne her på anstalten. Det

er nede i kælderen. Jeg er meget glad ved, at jeg ikke behøver at gøre tjeneste med, skønt det jo heller ikke er noget tale om imod at være i skyttegravene. Her har man sin gode ro og kan ligge så roligt og sove om natten uden at behøve at være bange for at blive alarmeret. Ja, helt roligt kan man nu ellers ikke sove, for vi har mange lopper i stuen, men lus har vi da ikke. Dem havde vi mange af, da vi kom hertil, men så var vi dagen efter i Vilna at bade og vort tøj kom i ovnen. Sikken god fornemmelse det var at bade og få rent tøj på. Vilna er en stor by, i fredstid havde den 250.000 indbyggere, men ellers er det ingen smuk by. Gaderne er så ujævne som vor gårdsplads, så ved du besked. Og mange af husene er gamle og forfaldne. Ja, der gives jo også nogle store og smukke bygninger, f.eks. kirkerne, der er meget smukke. Befolkningen er vel nærmest jøder, det ser de ud til at være, og mange pjaltede folk og børn træffer man på gaden....

Vileyka. Onsdag d. 31.10.1917

... Nu har du så fået brev fra Rusland. Det er da godt, at brevene går så hurtige, men vi er jo heller ikke ude ved fronten endnu. Vi er et stykke øst for grænsen, som fra Haderslev til Hamborg. Det tager 7 timer med toget. Jeg er da meget glad ved fotografierne, nu har jeg både hjemmet og familien her, det er rart. Du skriver om den 1. november. Ja, det er ikke så let, kære Inger, men når din broder kommer over og hjælper dig lidt, så går det vel nok. Vi håber, at du herefter ikke behøver at sørge for sådanne ting...

Kompagniet er ude at skyde i formiddag, men jeg behøver jo ikke at være med dertil, da jeg skal ned i kælderen til kakkelovnen. Det er dejligt sådan at være lidt til en side, for når man først er så gammel som jeg er, så har man ikke lyst til altid at være under kommando. Der er blevet udnævnt en hel del gefrejter i de sidste dage, og mange af dem er meget glade ved forfremmelsen. Når de bare vil lade mig komme hjem, så må de gerne have hele herligheden for mig.

Jeg læste i går i Modersmålet, at T. Fogt er faldet den 9. oktober. Jeg ved jo ikke, hvor han er faldet, men det var nogle slemme dage 8., 9. og 10., i det mindste hos os. Det er igen en af kammeraterne fra Husum, som er gået bort. Nu får vi igen en ny rigskansler, så får vi se, om det hjælper.

Lørdag, d. 3. nov. 17

Min egen kære Jørgen!

Tak for dit brev fra den 31. okt. Det er nu rart, at postforbindelsen er så god... I går skrev jeg ikke til dig. Da var det, at vi var til sørgegudstjeneste for Troels Fogt. Der var mange mennesker, kirken var omtrent fuld. Pastor Dahl taler kønt ved sådan en lejlighed, især bad han så kønt for alteret, for dem, der endnu var derude. Troels var blevet sygebærer, men det har det jo ikke været bedre af...

Det er svært med alle de unge mennesker, som falder. Det var den 16. fra Aller sogn, den 5. fra Stubbom. Thomas Ellegård og Karen var der også, men jeg talte ikke med dem. De har jo også nok tænkt på dagene i Husum.- Vi var kørende med skimlerne for den store vogn. Den er alligevel meget villere at køre i, og du kan tro, folk kiggede på skimlerne. Det er jo også et par dejlige dyr, og Hans er ikke så slem til at sætte dem i fart nu, som han var før...

December 1917, januar, februar 1918

4 ugers uventet orlov kompenserer for afslag på ansøgningen om »Zurückstellung«. Kompagniføreren, løjtnant Rewe, har forinden givet Jørgen Friis et tip med hensyn til en ny ansøgning om »Entlassung«, og under orloven kommer amtsforstander Thaysen med en bemærkning, som vækker forhåbninger til foråret. Indtil da får Jørgen Friis i Mühlhausen en god bestilling ved »den store bagage«. Postspærring bringer væsentlige forstyrrelser, tyskerne liner op til den store offensiv.

Onsdag, d. 5. dec. 1917

Min kære, kære Jørgen!

Tak for de to kort fra Hamborg og Berlin, som jeg fik i dag. Jeg ser, at du rejser østpå. Der var jo heller ikke andet at gøre, for så længe det kun var rygter, at dit kompagni var kommet til Frankrig, kunne du da egentlig heller ikke godt rejse den vej. Vi ser jo da også, at det ikke passede, at de var kommet til Cambrai, heldigvis. Bare du da var blevet hjemme, til alle de kort og efterretninger var kommet, så havde vi da haft den søndag i ro. I går var der to kort, begge fra Suhr. I det ene meddeler han, at de befinder sig i Mühlhausen, »Fabrik Engel«. Det andet kort er vel egentlig fra kompagniet, der skriver han, at du er blevet tildelt jernkorset, og i dag er der kommet et indskreven brev fra Reg. 85 med et bevis for, at du har fået samme kors. Det er vist fordi, de nu afslår vore ansøgninger, at dette så skal være en erstatning. Det er i hvert fald en dårlig erstatning...

I går aftes var Valborg og jeg hos Fedders. Der var Joh. Froms, Jørgen Froms, Møllers, Rasmus Møllers, Niels Schultzes og Eriksens. Et helt stort besøg ser du. Det er muntre folk alle sammen, så bliver der ikke tænkt så meget på krigen og heller ikke talt om den. De lever ikke sådan med i det, som vi andre gør; og vi kan jo også nok sige, at der er meget andet, som er bedre at tale om, for krigen er altid det samme og altid lige håbløs og endeløs. – Våbenstilstand er der jo i Rusland, men om de kommer til at slut-

te fred, ved man ikke. Der er jo ingen, som de kan slutte fred med. Det bliver ved at være lige forvirret derovre. Når I nu bare kan blive der i Mühlhausen til jul, for der må jo da være nogenlunde. Jeg længes efter at få et rigtigt brev fra dig. Du kan tro, der var et langt brev fra »Reginenstrasse« i dag; meget tak nemlig. Begge dele var ankommet i god behold, men de ville gerne vide, hvor meget der var at betale, ellers var det hende »peinlich«. Vi glemte jo at veje de to sidste pakker. Tror du ikke, der har været 3 og 4 pd? Jeg må jo vist hellere sende en regning; ligeledes til fru Suhr. »Familien Harden« bad mig hilse dig. Hun havde skrevet det til sin søn.

Torsdag d. 6.12.1917

Min egen kære Inger!

Endelig i dag har jeg fundet kompagniet. I formiddag kl. 10 kom jeg hertil. Vi ligger i en fabrik i Mühlhausen, så ved du jo nok, hvor det er. Modtagelsen var meget god, der var ingen, som havde savnet mig endnu. Den første, jeg talte med på skriverstuen, var Suhr, og han var som sædvanlig meget flink. Han fortalte mig, at han havde skrevet til mig 3 gange og var meget forundret over, at jeg ikke havde fået brevene. Måske kunne jeg være blevet en dag længere hjemme. Det havde jo været meget rart, hvis fødselsdagen kunne have været fejret lidt mere i ro. Nå, nu er det jo overstået med at tage afsked denne gang. Og så vil vi håbe, at det ikke skal ske tiere, at jeg skal rejse fra jer, men at jeg, når jeg igen kommer hjem, kan blive hjemme altid.

Da kompagniføreren og feldwebel Harden kom tilbage fra tjenesten, blev jeg og en mere, som også var kommet fra orlov, kaldt hen på skriverstuen, og her gav kompagniføreren os begge jernkorset samt ønskede os til lykke. Hvad siger du til denne store ære, som er blevet din mand til del? Ja, du har måske fået det at vide førend jeg, da Suhr har sendt tilladelsen til at bære det hjem, og om et par dage får du også korset, som Suhr ligeledes sender.

Nu ved du så det. Jeg er såmænd ikke blevet mere stolt for det, men jeg vil da nok sige, at skulle jeg have jernkorset, så har jeg fortjent det lige så godt som alle de andre. Men det allerbedste er, at jeg håber at få en eller anden bestilling her lidt bagved fronten, det mente Suhr. Hvis det kan blive tilfældet, så var jeg da meget glad. Så længe vi ikke er i stilling, kan jeg jo sagtens holde det ud.

Hvordan har du og vore små piger det, kære Inger, jeg længes

meget efter jer, og det gør I jo også efter mig, ved jeg nok. Suhr var da meget glad og taknemlig for pakken til hans kone...

Fredag d. 7.12.1917

... Jo, jeg tror nok, at Hardens familie vil blive meget glade ved en pakke, og jeg tror også nok, at det finder bifald her. Vil du ikke nok med det første sende en pakke igen til H. familie, det kan jo kun være til gavn for mig. Prøv og spørg posten, hvordan du kan sende den, uden at den bliver stjålet. Send bare et ordentligt stykke sideflæsk på en 10-12 pund, for det har meget at sige for mig, at jeg kan få en bestilling. Men kedeligt var det, når den skulle blive stjålet, der må vistnok kunne gøres noget for, at den når målet. Jeg skal tale med Harden en af de første dage, og han er velvillig stemt for, at jeg kan blive her lidt bagved...

Fredag, den 14. dec. 1917

Min egen kære Jørgen!

I eftermiddag er jeg i Haderslev. Det er igen belysningen, det er galt med. Jeg har været hos Holm for at høre om sprit, men han havde selvfølgelig ikke noget. Det har han nu nok alligevel; men sagen er jo vist den, at penge ikke så lige kan gøre det længere. Uh, hvor bliver man da ked af al den komedie, man kan næsten slæbe hele sit spisekammer med, når man vil have noget. Og det kan man jo heller ikke blive ved med, så kommer vi jo i det mindste til at slagte en stud! Jeg tænkte, jeg ville have besøgt Andreas og Marie lidt nu, da butikkerne er lukkede. Men de er ikke hjemme, så sidder jeg nu her på Harmonien og skriver på fru Carlsens papir, hun bad mig om at hilse dig...

Tirsdag d. 11.12.1917

Min egen kære Inger!

... I dag har jeg en glædelig meddelelse til dig. Jeg kan fortælle dig, at jeg er kommet til den store bagage, og er meget glad derved. I dag er det første dag, jeg har gjort tjeneste der. Jeg har et par æsler at køre med. Det er en meget god bestilling, som jeg gerne ville beholde, men måske jeg en af dagene får et par andre heste. Det kan jo også snart være lige meget, men de små æsler er lettere at have med at gøre. I dag har jeg hentet posten inde i byen to gan-

ge, kørende selvfølgelig. Ja, du skulle bare se mig, når jeg kommer kørende med mine langørede venner. Jeg tænker på, hvilken forskel der er mellem dem og så vore skimler hjemme.

Det var forleden morgen, da spurgte kompagniføreren mig, om jeg kunne omgås et par heste. Og da jeg sagde, at jeg var vant dertil, meddelte han mig, at jeg ville blive kusk en af dagene. Jeg takkede ham derfor og sagde, at jeg nok skulle gøre mig umage for at beholde pladsen. Ja, det er jo nærmest Suhr og Harden, jeg kan takke for den bestilling. Vil du ikke nok, så snart der igen kan sendes pakker, sende deres familier hver en pakke, ligeledes Schmidts kone. Send bare en halv snes pund til hver af dem, for det er jo meget værd for mig, at jeg kan beholde pladsen, og også for at vise vor taknemlighed. Du kan jo godt sende en regning med. Kan du ikke nok sende noget sideflæsk eller lignende? Ja, du synes måske at jeg sagtens kan sidde og diktere, men det ville være mig kært, om du kan sende noget med det første...

Torsdag d. 13.12.1917

... Min bestilling er altså at passe de to æsler og køre med dem. Det kan jeg jo sagtens overkomme, men jeg er ked af, at æslerne er så magre. De stakkels dyr får alt for lidt at æde. Vi må sådan spare for at få havren, høet og halmen til at slå til. At få noget at strø med er ikke tænkeligt. Jeg tænker tit, havde jeg endda haft lidt havre af det, vi har hjemme, så skulle jeg nok få dem til at se lidt bedre ud. Det ene af dyrene er lidt dovent, men ellers går det meget godt med kørslen. Det er jo ikke noget uvant arbejde for mig. I går var jeg kørende ud til kompaniet. Det ligger lidt forude, men er ellers ikke i stilling, de skal bare være derude i 8 dage ved skansning. Jeg var derude med posten til dem. Ja, det kan sagtens gå an, når jeg kan blive her i Mühlhausen. Vi er fem eller seks kuske her, de andre er med kompagniet. Kammerunderofficeren og jeg bor alene i en lille stue, som er lavet ved siden af den sal, hvor hele komp. lå. Du ser altså, at jeg har det godt efter omstændighederne. Hver formiddag henter jeg posten på posthuset, og så er jeg spændt på, om der også er noget til mig...

Lørdag d. 15. dec. 1917

Min egen kære Jørgen!

Mange tak for dit gode brev fra den 11. Det var rigtigt nok godt at

Grænsevagternes private indkvartering kunne skabe forståelse mellem lokalbefolkningen og vagterne. Mod bestikkelse vendte vagterne undertiden det blinde øje til grænseoverløbere. Som modtræk skiftede de tyske myndigheder jævnligt vagtmandskabet ud eller kasernerede dem i barakker. Foto i Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

høre, at du har fået sådan en ansættelse. Så har du det bedre, og vi herhjemme kan være mere rolige. Det må jo være et stolt syn at se dig komme kørende med æsler. Du må se at få dig fotograferet, det kunne da more børnene meget. Nu er det ligesom, jeg kan glæde mig mere til jul. Jeg har været så bange for, at du skulle komme ud i stillingen til den tid, og så måske ingen pakker få. Så havde det rigtignok ikke været meget ved at fejre jul med juletræ, gaver og hvad der ellers hører til herhjemme. Jeg skal nok få de omtalte pakker sendt, mindre kan jo ikke gøre det. – I dag er vore soldater rejst igen, nu skal der skiftes hver 14. dag. Sikken idé, så skal der lægges rent på de senge to gange om måneden. Folk og soldater er da også meget utilfredse med det...

Lørdag aften d. 22.12.1917

Min egen kære Inger!

I de sidste dage har det været småt med posten. Det må jo være postvæsenet, som er overlæst med arbejde nu indtil jul. Men der er jo da to dage til jul endnu, og da kan der komme gang i sagerne inden den tid. Det går måske dig ligeså, at du ikke hører fra mig, men du kan være rolig, for at jeg har det godt, er endnu i Mühlhausen. Når jeg kører med æslerne hen til stalden, er der gerne nogle drenge, som kommer og spørger på deres plattysk: »Schal ick führen«, eller også er der nogle, der råber: »Iah, iah«, ligesom når æslerne skryder. Nå, det anfægter mig ikke det mindste, jeg passer min dont...

Du må forresten gerne sende min lædervest, for nu da jeg er kørende, kan jeg nok bruge den. Og ligeledes er den god, når jeg skal strigle de langørede, den tager lidt af for den uldne vest. Måske vesten er for tung af sende? Sådant som der da bliver stjålet, man må sådan passe på den lille smule foder, man har til dyrene, for ellers går det væk. Det gik sådan for mig en af de første dage, at de tog alt, hvad jeg havde, hø og halm, så jeg bare havde lidt havre tilovers. Det var slemt for æslerne i et par dage, men jeg har også fået lært at tage igen. Man må hjælpe sig som man kan. Det er ellers ikke smukt.

2. juledag 1917

Min egen kære Jørgen!

... [Børnene] har jo fået mange sager til jul, og de er jo så glade ved det alt sammen. Ellers kneb det lidt for mig juleaften, der var ingen rigtig stemning over det. Begge vore soldater spiste også med os, og når man så skal sidde og tale tysk med dem, det er vi jo ikke vant til, og den ene af dem var ikke sådan videre flink den aften. Han sad næsten, som lo han lidt af det hele. De har jo kun været i fjorten dage, så vi kender dem jo egentlig slet ikke. Du kan tro, jeg savnede dig meget, kære, kære Jørgen. Jeg er lidt bekymret for, at du ikke har fået den store pakke til jul, det var da nu kedelig, for der var jo både pebernødder og brune kager og andet...

Nytårsaften 1917

Nu er karlene og pigerne gået hen at skyde nytår ind, og børnene

er endelig kommet i seng, så her er så fredeligt og roligt, rigtig passende til at sætte sig og skrive til dig. Helt ene er jeg da nu ikke, for der er jo da en soldat i huset. Vi har ellers haft det rigtig rart i aften, folk er næsten mere muntre på nytårsaften end på juleaften. Da vi så havde drukket kaffe, fik Hans og Gustav travlt med at lave en rumlepotte, og hvor var børnene interesserede i det. De sad alle tre på bordet i borgestuen og så til. Allerbedst som de var i gang med det, begyndte en rumlepotte at tage på vej ude i gården. Det var Bothilde og Jenny, og de kunne jo synge en vise til. Så blev der ellers ståhej, kan du tænke dig. Dimitri lavede en lille indretning af et halmstrå, som kunne tage så forfærdelig på, og nu er de alle gået over til Anders Iversens med deres sager. De kunne næsten kyse livet af dem med alt det. Børnene må jo afsted i morgen hen til Marie Gellert med rumlepotten. De kender nok at bruge den. Vi har da også haft juletræet tændt i aften, og sang flere salmer ved det. Sidste år sang vi det vers, som jo desværre passer lige så godt i år:

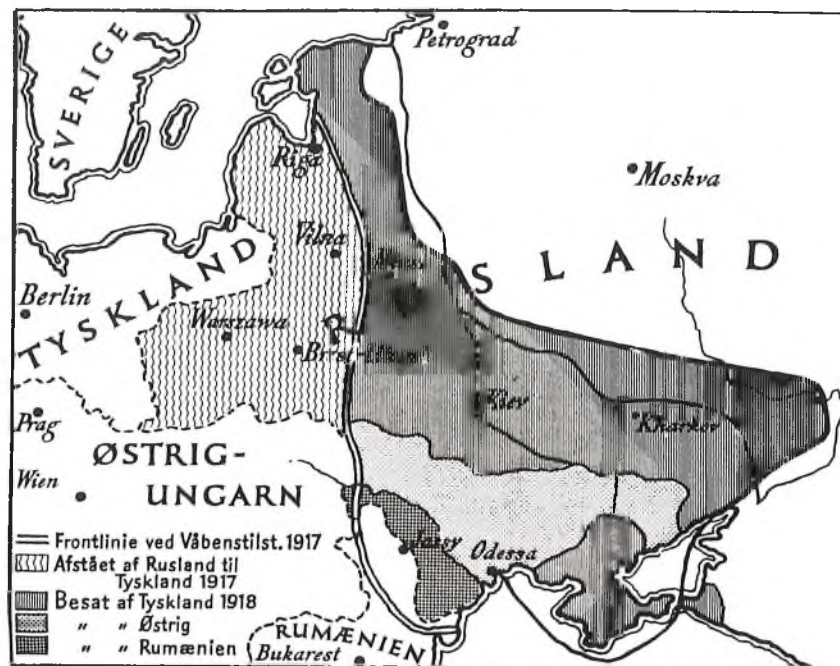
Vær velkommen Herrens år
og velkommen herhid.
Fredens Gud, den livsalige fred
du skænke vort land til at blomstres ved.

Å, gid det nye år da måtte komme med fred. Vi kan jo da ikke blive ved at holde ud det ene år efter det andet. Nu går alle og er så spændt på, hvad de allierede vil svare på den henvendelse. Jeg talte med den ene af vore soldater om det i aften. Han sagde helt bestemt, at England ikke gik ind på fred endnu. Sådant mente Peter Refshauge nu ikke i går, han troede da, at det blev til fred over det hele. Det sidste vil vi helst tro, men vi er jo så tit blevet skuffet...

Fredag aften d. 11.1.1918

Min egen kære Inger!

... Julen har været trang for dig, kære Inger, skønt vi må jo være glade og taknemlige for, at vi har det så godt, som vi har det, selv om vi ikke kan være sammen. Den tid kommer nok snart, og så bliver det meget bedre. Nu har vi snart nået midten af januar måned, og inden vi ser os om, er det forår. Nej, Nationaltidende

Freden i Brest-Litovsk 1918. Det nye bolsjevikiske styre i Rusland kom til magten bl.a. på kravet om fred. Den 8. november 1917 opfordrede regeringen pr. radio alle krigsførende lande til at føre fredsforhandlinger på grundlag af folkenes selvbestemmelsesret og til at give afkald på annektioner og skadeserstatninger. Franskmand og briter ignorerede såvel bolsjevikker som appel. USA's præsident Wilson, som selv arbejdede på et fredsgrundlag - de 14 punkter - påvirkedes derimod af den russiske udfordring. Uanset dette måtte russerne dog forhandle separat med tyskerne i Brest-Litovsk. Forhandlingerne varede frem til den 3. marts 1918. Ved freden afstod russerne store landområder til centralmagterne. Forinden havde tyskerne sluttet fred med Ukraine, som havde erklæret sin selvstændighed. Ved freden den 8. februar 1918 forpligtede Ukraine sig til at levere 1 mio. tons korn. Tyskland skulle til gengæld støtte Ukraines selvstændighed. Fra Sv. Henningsen: Det 20. århundrede, II, s. 40.

skal du ikke sende, for mine to stuekammerater er endda lidt patriotiske. Det er et par holstenere, og de har jo ingensinde haft et godt øje til danskerne. Det er morsomt, for de er næsten misundelige på mig, fordi jeg har jernkorset og de ikke. Men de har heller aldrig været med forude eller hørt kuglerne pibe. Du kan tro, jeg skønner på min gode bestilling. Jeg ved, hvad det har at betyde at stå derude i kulden og faren.

Mandag aften d. 21.1.1918

... Jeg talte i går med Harden, og han sagde, at du jo havde sendt nogle sager til hans forældre, hvad han var glad ved. Men han bad mig, om du ikke nok hver gang ville skrive, hvor meget det kostede, for det ville han helst have. Og Schmidt, som lige kom fra orlov, havde en kvart kasse cigarer med til mig. Han var jo også meget taknemlig for det, de havde fået. Han havde talt med Hardens mor, som havde været så overvældende glad for de gode sager. Men det er mærkeligt, at de sidste pakker endnu ikke har nået bestemmelsesstedet. Suhr sagde, at hans kone endnu ikke havde fået pakken, men det kommer vel nok i orden.

Mit juletræ holder længere ud end jeres, for det står endnu oppe på skabet, og jeg glæder mig over det hver gang, jeg ser det. Hernede har vi omtrent forår nu, for det er så mildt, så vi ikke behøver at fyre i kakkelovnen. Når alt går vel, kan jeg måske komme til at opleve to forår i år, først her og siden hjemme, hvor det kommer senere.

Lørdag eftermiddag 19.1.18

Kæreste Jørgen!

... I går formiddag gik jeg over til Thaysen for at tale med ham om en ansøgning. Det var en helt anstrengende tur, for der lå megen sne, og det sneede hele tiden, og meget opmuntrende var det heller ikke at tale Thaysen. At søge om at få dig »entlassen« nyttede slet ikke, sagde han, du var ikke gammel nok. Jeg blev så ked af det, nu har vi troet og håbet så bestemt, at du skulle blive fri til foråret, og så blir det igen en skuffelse. Nej, vi skal nok rette os ind efter at bie, til vi får fred. Men hvor er det svært alltsammen. Jeg længes meget efter at få dig hjem, og du er jo så led og ked af soldaterlivet og ville så gerne hjem. Det er jo en hel ulykke for hvem, det har truffet på at være indkaldt. De andre herhjemme mærker ikke til krigen. De går i deres gode hjem og nyder jo alle fordelene ved krigen, tager masser af penge ind på alle måder. Kun der, hvor manden er indkaldt, kan de fordele jo slet ikke udnyttes, og så skal I endda lide savn og døje ondt oven i købet. Jeg kan sommetider se mig lidt gal på alle de »Reklamationsfolk«. En lille forskrækkelse i form af en lille indkaldelse kunne jeg næsten unde dem. Jeg spurgte så Thaysen, om der da slet ikke kunne søges. Ja, så mente han jo da, at vi godt kunne forsøge med en »Zurück-

stellung« i længere tid; og det kunne vi begynde med straks. Jeg gik op til Fedders i går aftes for at høre hans mening, og han syntes så, at jeg skulle spørge dig først, om du vil have, at jeg søger om det sidste. Kan du ikke spørge Harden, om det er helt sikkert, at pladsen kan holdes åben til dig, når den orlov er forbi, for så kunne det jo da være godt nok at komme hjem. Se at få det at vide, for så vil vi jo straks få en ansøgning i gang. Måske jeg skulle få Thaysen til at søge, du kunne jo også selv skrive til ham og bede ham om det. – Hvorfor mon Thaysen sagde det til dig til Fin-nemanns begravelse, at det var helt sikkert til foråret? Det har holdt modet oppe hos mig helt siden. Jeg har stolet helt bestemt på det, derfor er skuffelsen jo så meget større nu. Nu gør jeg jo vist også dig ked med mit brev; men jeg er jo nødt til at skrive det som det er.

Fredag d. 25.1.1918

Kæreste Inger!

... Det er just ingen glædelige efterretninger du bringer, når Thaysen mener, at det ikke er muligt, at jeg kan blive »entlassen«, som det kaldes. Det gjorde et meget nedslående indtryk på mig, for jeg havde da bestemt ventet at blive fri til forår. Og det er jo også meget kedelig for dig, kære Inger. Dog hjalp det noget, da jeg fik dit brev fra lørdag, for det lader jo da til efter det, at Thaysen mener, at vi godt kan søge om, at jeg kan blive stillet tilbage en længere tid. Er det ikke en misforståelse imellem dig og Thaysen, for det var jo heller ikke meningen, at jeg ville være helt fri, men blot stilles tilbage, for når jeg kan nå såvidt, så er der meget vundet. Så bliver jeg ikke så let indkaldt igen. Ja, nu vil jeg prøve at tale med Suhr eller Harden om sagen, men når jeg bliver stillet tilbage og skulle blive indkaldt påny, så er det jo meget vanskeligt, at jeg kommer her til kompagniet igen, for så skal jeg stille mig i Rendsborg ved Ersats Batt. der. Men du skal ikke søge, førend jeg skriver det. Lad os tage det med ro, kære Inger. Og så tror jeg nok, det er bedst at få lærer Johansen til at skrive ansøgningen. Det kan Fedder vist let få ham til, og måske du eller Fedder kunne tage over og minde Schmidt om sit løfte til mig om at anbefale ansøgningen, og det var jo også godt at tale med Eickemejer om sagen. At blive stillet tilbage er ikke umuligt, det ved jeg, for i morgen rejser der en vagtmester fra os til Rendsborg. Han er blevet fri til 31. maj, og så kan han jo altid søge igen. Han var vagtmester ved

den store bagage, og vi er kede af, at han rejser, for han var en rar foresat. Han er en gårdmand fra Vestholsten. Vi havde forresten begge to fire ugers orlov i foråret og fulgtes hjemad. Han hedder Rathjens. Vi vil da ikke helt opgive håbet, kære Inger, for så ser det trøstesløst ud for os, for hvornår skal krigen da få ende?...

Søndag aften d. 27.1.1918

... Nu har jeg talt med Suhr om at blive stillet tilbage, men han vil le hverken råde mig til eller fra, og det kan jeg godt forstå. Han sagde, at hvis jeg blev stillet tilbage i 2 eller 3 måneder, så var det meget vanskeligt, at jeg kom her til kompagniet igen. Og hvis det skulle blive tilfældet, så var den gode plads, som jeg nu har, optaget af en anden, som de ikke kunne jage bort igen. Og det er jo meget rigtigt. Derimod sagde han, at vi godt kunne søge om orlov til såtiden, så fik jeg pladsen igen, når jeg kom. Hvis jeg blev stillet tilbage i tre måneder og så igen blev indkaldt til Ers. Batt. i Rendsborg og derfra blev sendt med en transport til et fremmed regiment – det var da noget af værste, som kunne ske, for det var som at skulle til at begynde igen. Og det var da noget af det værste, jeg kunne tænke mig. Så blev jeg anset for at være en ny mand, og de bliver ikke skånet, det kender jeg nok. Synes du ikke også det, kære Inger. Lad os bare tage sagen med ro, og overvej det, inden vi begynder at søge. Det er jo ikke sagt, at jeg blev indkaldt igen. Men man ved jo ikke, hvor stor folkemanglen kan blive, når det først går løs med krigen. For det vil vist blive forfærdeligt. Her går jeg godt i ro og har ingen grund til at klage...

Torsdag d. 24. jan. 1918

Min kære Jørgen!

I går fik jeg to breve fra dig, det ene fra den 11. jan. Det har været åbnet og er vel også læst. Der står »geprüft und zu befordern«. Mon der så er nogen, som kan læse dansk? Du skrev netop i det brev, at jeg ikke skulle sende »Nationaltidende«, for dine stue-kammerater var endda lidt politiske o.s.v. Men der er intet overstreget eller klippet ud, så det har jo da kunnet passere...

Fredag d. 1. febr. 1918

... Det var rart med den gode forklaring over, hvordan det står sig med at søge. Nu tror jeg nok, at jeg har fået »æ grev« under det;

men jeg mener nu, at vi skal til at søge straks. Det er såmænd ikke for tidligt. Thaysen sagde jo da også, at vi godt kunne begynde, og nu vil jeg i eftermiddag går op til Fedders, og få ham til at tale med Johansen om det. Fedder er nu rigtignok ikke hjemme, han er i Haderslev for at tage imod heste, de får nok 39 fra Danmark, Jørgen Lindberg, Fedder og Andreas Erlang. Jeg tager dit brev med, det fra i går, så kan Fedder selv læse det. Det er for børnenes skyld, jeg vil gå i eftermiddag, så må de gå med mig. Vejret er så strålende, og tænk, i formiddags sang lærken, rigtig højt oppe i luften, og i det samme kom der en stor flok vildgæs, 18 ialt, trækende mod øst. De fløj så lavt, så vi kunne rigtig se dem. Det er da også et forårstegn. Du skulle blot se, som børnene er glade ved solskinnet, de går og trasker rundt ude i haven, og helt rundet om gården, og så spørger de mig, om det da nu ikke er sommer...

Mandag d. 11. febr. 1918.

Der er ikke kommet brev fra dig endnu. Hvor jeg dog længes efter at høre fra dig. Jeg er egentlig ikke så urolig for dig, jeg mener jo da, at der er postspærring, og jeg derfor ikke hører fra dig. Men du kunne jo også være flyttet. Der kan være sket meget siden den 30. jan., da er dit sidste brev skrevet. Det har været en dårlig postforbindelse helt siden jul...

I dag er det fastelavnsmandag. Der skal jo nok være en hel del folk i Haderslev, hestehandlen flourer stadig. Vi fik da grønlangkål og mælk og tvebakker i går til middag, og lidt hedevinger fik vi også bagt i går, men de er jo langt fra så gode, som dem vi før fik fra bageren. Børnene havde hver et fastelavnsris, som de så var inde at banke pigerne op med. Det morede dem meget... Sådan som børnene venter efter, at du skal komme hjem. De taler om dig hver dag. Louise kom hjem og fortalte, at Folmer var kommet hjem og var fri. Så sagde Kirstine: »Havde det endda været vor far«, og sådan siger de så tit. Nå, den 4 ugers orlov skal du jo da også nok få, men det andet havde jo været bedre, om du ikke skulle have været afsted igen. Nu er der sluttet fred med Ukraine, men det gør vel hverken fra eller til. Dimitri er ikke fra Ukraine, vi så efter på kortet i går, ellers skulle han jo vist have været hjem. Han går og er så veltilfreds og passer sin stald og malkningen nok så godt. Vi har fire små kønne kalve...

Onsdag d. 6.2.1918

Min kære Inger!

Efter at jeg nu i længere tid har tænkt over den sag med at søge om at få mig stillet tilbage, er jeg kommet til det resultat, at det alligevel er det bedste at gøre alvor af sagen... Jeg har jo skrevet i mine sidste breve, at du skulle vente med at søge, men jeg synes, at nu da jeg er så gammel, er der vist ikke så stor fare for, at jeg bliver indkaldt igen. Man har jo da ingen hørt, som er blevet indkaldt af dem, der er blevet stillet tilbage. Bare det da nu må lykkes for os denne gang!... Måske det ikke er værd at skrive, at vi har Hans. Eller skulle han måske rejse bort i den tid, det står på. Det skulle han vistnok gøre, når du bad ham derom. Men så skal han jo også udmeldes hos Eickemejer, for ellers kan vi ikke stole på, at han anbefaler sagen. Ja, det er noget, jeg vil overlade til dig, kære Inger, men når der skal søges, er det jo bedst, at det bliver gjort grundigt. Kompagniføreren sagde jo i efteråret, at det var bedst, at den danske karl, vi har, helst skulle bort. Lad det så gå med gården, som det kan i den tid. Det skal vi så se at få oprettet, når jeg kommer hjem...

Fredag d. 8.2.1918

Hvor jeg da blev glad, da jeg så der var brev fra dig i dag. Jeg havde ingen breve fået i et par dage, og så begynder jeg straks at længes. Du skriver, at Fedder vil få Johansen til at skrive en ansøgning, og så vil du en af dagene gå over til Thaysen med den. Men inden det er så vidt, så har du jo vist fået mit brev, hvori jeg skriver, at du ikke skal søge endnu. Blot jeg ikke havde betænkt mig så længe, for nu går der jo en 8-10 dage hen, inden ansøgningen kommer i gang...

Det vil nok ikke vare længe, inden vi kommer bort herfra. Noget bestemt ved jeg ikke, men der yntes om, at vi snart skal på rejse. Det har jo også været en ualmindelig lang hviletid for os, men ikke for lang, for her ved man, hvordan man har det, men man ved ikke, hvordan man får det.

Lørdag aften d. 9.2.1918

... Du skriver om, at du vil søge om såorlov for mig. Men nu håber jeg, at du har fået mit brev fra d. 6, hvor jeg beder dig om at søge om at få mig stillet tilbage. Jeg håber, at ansøgningen om orlov ikke er sendt ind, når du får brevet fra d. 6. Jeg skal sige dig, jeg

vil hellere herfra jo før des bedre, for man kan jo aldrig føle sig tryk, så længe man er ved fronten... Alle de, som er 42 år hos os, bliver i disse dage sendt til Rendsborg, og måske de så bliver fri. Bare jeg havde været et par år ældre. Men der kan da være udsigt til, at jeg kan blive stillet tilbage, da der må være folk nok. Nu vil der nok gå nogle dage hen, hvor du ikke hører fra mig, da vi skal ud at rejse med toget. Men jeg ved selvfølgelig ikke, hvor vi skal hen i verden....

Onsdag d. 13.2.1918

Min egen kære Jørgen!

Der kommer bestandig ikke brev fra dig. Det er hårdt helt at være uden efterretninger fra dig, i dag er det akkurat 14 dage siden dit sidste brev er skrevet. Jeg begynder at blive lidt urolig. Hvis I nu skulle være flyttet, er det jo vanskeligt, at du får det så godt, som du har haft det hidindtil...

Jeg havde så småt håbet på at få Jenny til forår, men nu er hun lejet til Mathias Johansens igen for en vældig stor løn, 300 M for sommeren. Petrine synes, hun vil prøve det et andet sted, men Sara vil nok blive. Jeg ved ikke, hvordan jeg skal til sommer, Dimitri beholder vi jo sikkert ikke, nu da der fred med Rusland. Herhjemme venter vi ikke andet af den fred, end at den kan forlænge krigen.

Fredag d. 15. febr. 1918.

Der er endnu ingen brev kommet fra dig. Så længe har det endnu aldrig været, og du kan forstå, at jeg længes helt forfærdelig efter at høre fra dig. Efter avisen ser det ud, som der er uro i Vogeserne, så jeg kan ikke andet end være urolig for dig....

Onsdag, d. 13.2.1918

Min kære, kære Inger!

... Jeg ved ikke, hvornår du får mine breve, for jeg kan forstå på mine kammerater, at deres pårørende heller ikke hører fra dem. Der skal jo vist ske noget her ved vestfronten, og derfor er det vel, at der går så hemmelighedsfuldt til værks. Jeg vil ikke endnu skrive, hvor vi er, for jeg tænker, at brevet måske lettere når hjem, når der ikke står noget derom. Er i aften henne på et soldaterhjem, og

der har jeg truffet på et par andre danskere, og nu har vi alle tre sat os til at skrive. Ja, tankerne går hjemad til alle de kære, som sidder der og længes. Det er et par unge mænd, og de er kede af, at de nu snart skal ud i stillingen igen, og det er ikke så sært. Hvis jeg skulle have været med derud, ville jeg også have været meget beklemmt derved...

Torsdag d. 14.2.1918

Mange tak for brevet fra den 8. febr. Du fortæller deri, at du vil søge om at få mig hjem til såtiden, og det er jeg ikke glad ved. Og samtidig fik jeg brev fra Thaysen, at du allerede havde været ovre hos ham med ansøgningen, og at han allerede havde sendt den videre. Der har været postspærring i 14 dage, og så har du ikke fået mine breve, hvori jeg bad dig om at vente med at søge. Og den 6. febr. skrev jeg så, at du skulle søge om at få mig stillet tilbage i et fjerdingår eller mere.

Mon du ikke kan få denne ansøgning, som allerede er indsendt, til at gå tilbage, for jeg kan næsten ikke tænke mig at komme hjem en lille tid, selv om det blev i fire uger, og så skulle afsted igen. Det er så forfærdeligt, dette at skulle til at tage afsked fra jer alle mine kære. Og så er der endnu en grund... jeg er bange for at skulle miste min plads, og det værste var da, hvis jeg igen kom tilbage til kompagniet. Kære Inger, hvis det er muligt, så se at få ansøgningen tilbage, og hvis du synes det, så søg om at få mig sat tilbage, enten nu eller i det mindste til høsten. Jeg kan som sagt ikke tænke mig afskedstimen igen...

Det har jo også været en lang ventetid for dig, kære Inger, vel hele 14 dage, hvor du slet ikke har hørt fra mig, og derfra stammer det også med ansøgningen om orlov. Det er slet ikke blevet os fortalt, at der var spærret for posten, men nu i dag blev det fortalt, at det igen er åbnet for trafikken. Derimod er der i dag blevet spærret for orlov indtil videre. Der skal vist snart begyndes for alvor på offensiven. Det er noget, jeg tænker mig...

Lørdag d. 23. febr. 1918

Min kære Jørgen!

Sikken mængde breve, der kom fra dig i dag. Jeg tror, der var ti i alt. Det første er fra den 2. febr., og så følger de jo senere, ligesom du har skrevet dem, også de fire smukke kort til børnene og mig.

Du kan tro, de var glade ved de kort. De talte dukkerne og drøftede det rigtigt. Fotografierne kom også, de er rigtignok også vellykkede, dyrene har stået så rolige, de er vel ikke så »spral« af sig. Det får de ikke havre nok til. Havde alle de breve bare kommet på rad, som de plejer, kunne vi jo nok ha' fået det ordnet med ansøgningerne efter dit ønske. Men nu er det hele jo en gang forkludret. Der er jo skrevet, at vi har en karl, en daglønner og en russer. Hvor var vi dumme i efteråret, da du kom hjem på orlov med den besked fra løjtnanten, at vi ikke rettede os efter den. Og dumme har vi jo været hele tiden, så længe du har været inde. I førstningen har jeg sagt det, at vi kunne lade det hele ligge, så kunne det gå, som det ville, men da ville ingen høre efter mig. Nu begynder vi at få øjnene op, men det er jo lidt sent, nu har du døjet meget, og enden er der jo ikke endnu.

– Ellers var jeg rigtignok glad ved at læse alle dine breve. Jeg fik næsten ingen middagsmad, boghvedegrød og sylt, over alle de epistler...

16.2.1918

Min egen kære Inger!

... Som du vel kan tænke, er jeg igen i Frankrig tæt ved det sted, hvor jeg var sidste sommer.... Posten henter jeg i Walincourt. Det var der, Hans Fink var sidste sommer, da jeg var på lazarettet i Cambrai. Da jeg i dag kørte her til byen, blev en tysk flyver skudt ned lige i vor nærhed. Det så frygteligt ud, som den kom susende ned mod jorden med hovedet nedad, om man ellers kan kalde det sådan. Længe efter kom halen, som var tabt oppe i luften, også susende ned. De to mænd, som sad i maskinen, en løjtnant og en feldwebel, var selvfølgelig døde. Samtidig blev en lænkeballon og nok en flyver skudt ned, begge tyske. Ellers er det endnu roligt ude ved fronten, men hvor længe vil det vare. Her har vi et temmeligt godt kvarter, vi er kun fire mand i en stor stue. Den fjerde, som er kommen til, er en, som passer bataljonskøen, et let arbejde, men han er også en ældre mand. Hans ko hedder Lise...

Lørdag aften d. 23.2.1918

... I dag fortalte kompagniføreren mig, at ansøgningen allerede var nået hertil, men han kunne ikke give mig orlov, da der fuldstændig er spærret for orlov. Vi skulle bare vente, sagde han, og

Jørgen Friis på den æseltrukne vogn. Foto i privateje.

det er jeg slet ikke ked af, for når jeg kun får orlov, så skal jeg igen tage afsked fra jer, og det er svært både for jer og for mig. Altså lad os vente, kære Inger. Du skal heller ikke bryde dig om det andet, jeg skrev om. Bataljonen er i aften gået i stilling, og du kan tro, jeg er glad ved at kunne blive her.

Mandag d. 25.2.1918

... I Modersmålet, som jeg fik idag, læste jeg en glædelig nyhed om hjemsendelse af arbejdsanvendelige landmænd, og til dem må jeg vel nok kunne regne mig. Du har måske set det i bladet, men jeg klipper det ud og lægger det i brevet. Jeg synes, at så kan der da være håb om, at jeg kan blive sendt hjem. Løjtnanten beklagede meget, at det ikke var lykkedes for os sidste sommer. Det gjorde ham hjerteligt ondt, sagde han, det skulle jeg skrive til dig. Som du ved, er det en mand, som jeg sætter meget pris på. Han mener, hvad han siger. Orlov skal være spærret til 27. april, men så længe vil det jo også vare, inden en sådan ansøgning om tilbagestilling når hertil...

Jeg må sige, at jeg har det meget godt nu, og du kan tro, at jeg

Hjemsendelse af arbejdsanvendelige landmænd

I Berlinbladet »Der Tag« meddeles, at der er henstillet til de stedfortrædende generalkommandoer at anordne hjemsendelse af i hjemmet arbejdsanvendelige landmænd under forudsætning af, at der anerkendes nødstilstand, og hjemsendelsen sker ad reklamationens vej.

skønner på det, kære Inger. Det er noget andet at kunne lægge sig til at sove om aftenen og ikke behøve at trække på vagt ude i skyttegravene. Og den bestilling, jeg har, er en af de bedste, for med mine æsler behøver jeg aldrig at køre derud. Det gør de derimod med hestene, og det kan sommetider være fare derved, men jeg ved da ikke, at de har haft tab derved. 3. kompagni havde 4 døde i går. Tidligt om morgenen foretog englænderne et ildoverfald, og derved blev de fire mand, som havde søgt skjul, ramt af en granat og var døde med det samme. Det er sørgeligt sådan noget, og det vil jo nok blive meget værre, når offensiven begynder...

Onsdag d. 27.2.1918

... Du fortalte også fornylig, at du havde været ude hos landråden for at få de skimlede heste fri, men du ved ikke rigtig, hvad det blev til. Det var da skammeligt, hvis vi skulle af med dem, for det er sådan et par rare dyr, som jeg holder meget af. Og det ville jo også blive et stort tab, for der er vel ingen, som i år vil hjælpe at bære tabet. Sådan blev det jo ellers lavet sidste år. Du har megen ulejlighed og arbejde både for min og hestenes skyld. Når du nu blot kan få al din møje betalt. Du skriver også om revision, er det ligesom sidste forår, at de kommer og ser efter om vi har korn nok, eller for meget!...

Fredag aften, d. 1.3.1918

Min kæreste Jørgen!

Nu vil jeg da allerførst fortælle dig, at vi fik lov til at beholde skimlerne, men stakkels »Prins« måtte med (det er jo i dag, hestemønstringen har været i Haderslev). Jeg tog med 7-toget ud i morges, Hans og Gustav var kørende med hestene, og var jeg ikke selv kommet med, så var den store skimmel gledet med. Prins

kom først for, men den havde et tykt ben, så den fik jo øjeblikkelig et »zu Hause« bagefter sig. Og så kan du nok tænke, da ritmesteren så skimlerne, var han jo straks parat til at tage en af dem. Men jeg måtte jo så til at bede, om de da ikke ville lade os beholde de to. Landråden sagde ikke så ret meget til det, det stolede jeg jo nu ellers på. Men når det rigtig gælder noget, så kan jeg jo da nok få lidt sagt. Bagefter husker jeg knap selv, hvad det er, jeg fik sagt; men det endte jo da med, at Prins skulle hentes igen og mønstres. Og så tog han den til »schweres Zugtpferd«. Du kan tro, skimlerne vakte opmærksomhed, og folk, som jeg slet ikke kendte, kom og udtalte deres glæde over, at vi fik lov at beholde dem begge. Der var jo også straks flere ved hånden, som spurgte, hvad de skulle koste. Der var en, som sagde til Hans, at han ville give alt, hvad vi forlangte. Hvad om vi nu kunne have fået 20.000 for dem? Bare du selv kunne have været med til det. Det var helt interessant at se alle de heste, der var nok 600 i alt. Hele markedspladsen var fuld; men ellers kan man jo ikke kalde det et godt hestemarked. Alle folk er jo kede af at komme af med deres gode heste. Her fra byen mødte 16, men så vidt jeg ved, blev der kun taget 3, en hos Magda Refshauge, en hos Anne Hansen og så vores. Du ser, det er gået ud over konerne. Jens's skimmel blev også fri. De helt lyse tog de ingen af. Jeg tænker, vi får 3800 eller måske 4000 for hesten, og så gir kommunen 1000, så tabet blir jo da ikke så slemt...

Marts, april 1918

Offensiven sætter ind med Jørgen Friis som nærmeste tilskuer. Så standser også denne »afgørende« offensiv. Får krigen aldrig ende?

Søndag aften d. 3. marts 1918

Min egen kære Inger!

... Her nede tales der meget om den forestående offensiv, som tyskerne sætter deres håb til. Der er nogle af dem, som mener, at om et par måneder er det hele forbi, og krigen vundet. Nu skal vi se, om de får ret, som spår således. Et er sikkert, at når det først går løs, vil det blive forfærdeligt. Jeg tænker noget lignende som i Flandern og ved Somme. Men denne gang er det vel tyskerne, som tager offensiven. Vi skal nu afvente, hvad det bliver til. Jeg ønsker, at krigen snart skal få ende, med en god og lykkelig fred for os hjemme i Nordslesvig. Så kunne man da sige, at der var kommet noget godt ud af den forfærdelige krig...

I eftermiddag har jeg igen måttet søge en ny stald for mine æsler. Det sker så ofte. Der kommer nok flere tropper her til byen, og så kniber det med at få plads, både til folk og fæ. Det er så heldigt, at jeg bor hos bibliotekaren og posten, for dem kan de ikke så godt flytte med, da de alligevel skal have et stort rum.

Lørdag, d. 9. marts 18

Min kæreste Jørgen!

... Jeg blev afbrudt ved, at der kom et par kielerdreng. De vil bede om gryn og brød. At folk skal blive så fattige, at de går så langt for at tigge om brød. Drengene ser ellers godt ud i tøjet, men du kan tro, det kniber, især i byerne. I Haderslev kan man ikke komme ind i en butik, uden at de også mangler fødevarer. Det var på høje tid, at det fik ende med krigen. Derfor er nøden vel ikke forbi med det samme, men en lettelse var det jo da alligevel. Ja, det er jo nu drøftet og sagt så tit, så man gider næsten ikke gentage det...

18.3.1918

Liebe Inger!

Herzlichen Dank für Brief vom 11. Märts. Ja, es sind wohl mehrere Briefe, die du noch nicht empfangen habe, aber die kriegst du wohl bald. Habe heute Anker Fogt gesprochen, er liegt auch hier. Freue mich sehr, dass ich nicht mit nach vorn muss, denn da wirds wohl nicht gut sein. Habe auch heute Brief von Fedder und Niels Jensen, der theilt mir mit von dem Geburt des kleinen Mädchens.

Viele Grusse von Deinem Jørgen.

Du beachtest die neue Adresse.

(z. Zeit Sammeldepot der 18. Inf.div. Deutsche Feldpost 2049)

Fredag d. 22.3.1918

Min kæreste Jørgen!

Tak for dit kort fra d. 18. Jeg blev lidt urolig over den nye adresse. Du er vel da ikke kommet fra din gode bestilling? For så var det da kedeligt. Men du skriver jo da, at du er glad ved, at du ikke skal med forud, så jeg håber det bedste. Har du slet ingen anelse om, hvor længe det skal vare med de tyske kort. Jeg længes meget efter et rigtigt brev...

Onsdag d. 20. marts 1918

Min egen kære Inger!

Nu må jeg igen skrive breve, og så skal du med det samme have et brev på dansk, for det går da meget lettere for mig, når jeg må benytte mit eget sprog. Det er så kedeligt, når vi kun må skrive et kort, og det lavede også meget op på os, da det blev bekendtgjort, at vi igen måtte skrive breve. Ligeledes må der også sendes små pakker, det var også forbudt i 8 dage. Jeg kan forstå af dit brev, at din mor må være alvorlig syg, men jeg vil da håbe, at hun bliver rask igen... Jeg har nu været borte i så lang tid, så jeg er nær ved at blive fremmed for hele familien. Jeg tænker tit på, at det er næsten det samme som at være død, men det er det jo da ikke, for vi kan da skrive til hinanden. Det er vel ellers noget sært tøjeri, jeg her fik blandet sammen. Men vist er det, at man i denne tid helt er sat fra rådet. Og nu går jeg hernede i Frankrig og har intet

nok forinden, at det omkring ved den 20. skulle gå løs, men det måtte jeg jo ikke skrive. Men i går blev det fortalt, at der i morgenstunden skulle begyndes på offensiven, som er bleven forbedret i lang tid. Sådan en mængde soldater, som her er kommet igennem byen, og vogne af alle mulige slags, automobiler og kanoner. Ja, hvem, der ikke har set noget lignende, kan ingen begreb gøre sig om den færdsel, der har været på vejene. Så i morgenstunden begyndte kanonerne at tordne. Det var trommeild ligesom i Flandern, men tyskerne har nok skudt meget med gasgranater, og det er noget frygteligt noget.

Trommeilden blev ved til henimod middag, men henimod kl. 10 skulle tyskerne storme, og efter de rygter, der er nået hertil, er englænderne nok slået tilbage. Lige til aften kom der en hel del sygeautomobiler her gennem byen, og flere af dem havde bivogne med. Derpå kom der et sanitetskomp. Man kan nok forstå, at der er noget at bestille for dem. Nu lige kom der en hel del fangne engelskmænd her forbi. Unge stærke folk så det ud til at være...

Fredag d. 22.3.1918

... Det er nu den anden dag, at kampen raser, og det går meget voldsomt til derude. Efter hvad vi hører, er flere af vore officerer faldet, også flere høje officerer. Hvad der gør mig ondt er, at vor kompagnifører også er blandt de faldne. Du ved jo nok, at jeg satte megen pris på denne mand for hans retskaffenhed. Det gør mig virkelig ondt. Han var en ung mand og var lærer, men jeg tror ikke, at han havde ansættelse endnu. Nu sidder måske hans forældre og sørger over deres søn. Og det er der så mange forældre, der vil komme til at sørge over deres sønner. Sygebilerne kører uafbrudt fra og til valpladsen og bringer de sårede til feltlazarettet af hvilke, der er flere her i byen, som endda kun er en lille by, omtrent så stor som Christiansfeld. Jeg var lige til aften inde i et lazaret for at se, om der var bekendte, men jeg traf ingen. I kirken, hvor de hårdt sårede ligger, må vi ikke komme ind. I eftermiddag blev der tre begravet på kirkegården, deriblandt en engelsk overløjtnant. De var døde her på lazarettet. Alle de faldne kommer ikke så langt tilbage. De bliver begravet derude, hvis de da ellers bliver begravet. Ja, banerne og bilerne har noget at bestille i denne tid. Med hvert tog, som kommer fra fronten, er der sårede, men kun let. De er glade for at være sluppet fra det

Slaget, der skal afgøre Verdens Skæbne, fortsættelse med frygtelig Forbitrelse.

Tyskerne har konstrueret en ny langtrækkende Kanon, hvormed de beskyder Paris.

(Udtrykk af vore Tysklands nærmeste)

Nr. 15,710.

Slaget, der skal afgøre Verdens Skæbne, fortsættelse med frygtelig Forbitrelse.

Kaiser Wilhelm deltog personlig i Operationsplanerne.

— Privattelegation —

Der Tyske Regering har i den sidste tid været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp. Det er blevet kendt, at Kaiser Wilhelm selv har deltaget i de vigtigste beslutninger, der er truffet. Han har sammen med sin hustru og sine børn været i fronten af de tyske tropper, og han har selv ledet de vigtigste angreb. Det er blevet kendt, at han har været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp, og at han har selv ledet de vigtigste angreb.

General Aulendorf udfører et afgørende angreb på den engelske Reserve.

— Privattelegation —

Der Tyske Regering har i den sidste tid været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp. Det er blevet kendt, at General Aulendorf selv har deltaget i de vigtigste beslutninger, der er truffet. Han har sammen med sin hustru og sine børn været i fronten af de tyske tropper, og han har selv ledet de vigtigste angreb. Det er blevet kendt, at han har været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp, og at han har selv ledet de vigtigste angreb.

Den tyske Offensiv var uafvendelig.

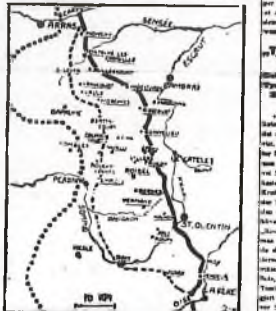
— Privattelegation —

Der Tyske Regering har i den sidste tid været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp. Det er blevet kendt, at den tyske Offensiv var uafvendelig, og at den har selv ledet de vigtigste angreb. Det er blevet kendt, at den tyske Offensiv var uafvendelig, og at den har selv ledet de vigtigste angreb.

Tyskerne har taget Chantilly.

— Privattelegation —

Der Tyske Regering har i den sidste tid været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp. Det er blevet kendt, at Tyskerne har taget Chantilly, og at den har selv ledet de vigtigste angreb. Det er blevet kendt, at Tyskerne har taget Chantilly, og at den har selv ledet de vigtigste angreb.

Tyskerne har taget Chantilly.

— Privattelegation —

Der Tyske Regering har i den sidste tid været meget travlt med at forberede sig til den kommende kamp. Det er blevet kendt, at Tyskerne har taget Chantilly, og at den har selv ledet de vigtigste angreb. Det er blevet kendt, at Tyskerne har taget Chantilly, og at den har selv ledet de vigtigste angreb.

forfærdelige. Der kommer flere transporter fangne engelskmænd her gennem byen, og nogle af soldaterne her er uforskammede nok til at håne dem. Jeg bliver så ærgerlig, når jeg hører det. De skulle bare selv med derud, så ville de nok få andre tanker. Her går de og taler store ord. Man må desværre holde gode miner til slet spil, ellers havde jeg rigtig lyst til at sige dem sandheden. Ja, det er hårde tider. Jeg kom i dag til at tænke på Alsingervisen, der står i et vers: »Men hvordan de end får os kyslet og kast, ved vor mor og vort hjemmen vi dog holder fast.« Det er et sandt ord, som jeg aldrig vil svigte. Du forstår nok, hvad jeg mener, kære Inger...

Lørdag aften d. 23.3.1918

... Der var en lille tid, før offensiven skulle begynde, da var jeg lidt beklemmt, for jeg vidste ikke, hvordan det skulle gå med mig. Jeg havde hørt, at vognen med bøgerne skulle længere tilbage, og så var jeg bange for, at jeg var blevet sat fra bestillingen at passe æslerne. Men der var slet intet i vejen. Den dag, kompagniet skulle længere ud mod stillingen, sagde forplejningsofficeren til mig, at jeg skulle med til byen, hvor vi nu er og pleje æslerne. Du kan tro, at det lettede på mit humør, for jeg ville da grumme nødtigt igen i kompagniet...

Kampen er nok forfærdelig hård, men T. går vedvarende fremad. Hvis det sådan bliver ved, så ender det med, at de allierede bliver slået. Andet kan jeg ikke skrive, kære Inger. I beretningen for i dag står der, at der er fanget 25.000 mand, samt taget 400 kanoner og 300 maskingeværer. Der er i dag næppe kommet så mange sårede her til som i går, men lazaretterne er vist næsten fulde. I eftermiddag kom der en hel del af dem med lazarettog længere tilbage for at skaffe plads til nyankomne.

Langfredag 1918 (29.3.)

Min egen kære Jørgen!

... Du kan tro, at jeg går og er glad og taknemlig over, at du ikke skal med ud i stillingen, for sådan som det går til, er det jo næsten ikke til at tænke sig, at nogen kan komme godt fra det. Og hvor gør det mig ondt at høre, at din kompagnifører er faldet. Men det har vi jo så tit talt om, at det er de bedste, som blir derude. Der blev så tit talt og skreven om »når blot den store offensiv kunne undgås«, men nu er den der rigtig nok, og megen sorg og elen-

dighed kommer der bagefter, og lad os nu se, når der er gået en lille tid, så går også den i stå, og er resultatet kun sorg og nød, som så tit før. Freden er da naturligvis så langt borte, som aldrig før. Der står meget i aviserne om det nu, og i de danske aviser får vi jo sagen at se fra begge sider. I vore aviser gælder det jo igen et krigslån, det kan vi snart udenad. – Din ansøgning hører du vel ikke til endnu, hvordan det nu kan gå, når du får en ny kompagnifører, han kender dig jo ikke, sådan som Rewe gjorde, og ham lå det meget på sinde. Det gælder ellers om at have tålmodighed. Der er længe til maj endnu...

2. påskedag, d. 1.4.1918

Min egen kære Inger !

... At der flages hjemme, vil jeg gerne tro, men du har ret i, det var bedre at sætte flaget på halv, for det koster mange, mange menneskers liv og lykke. Det vil ikke vare længe, inden dødsbudskaberne også når hjem til vort lille land. Jeg har flere bekendte landsmænd fra vor batt., og jeg tænker tit på dem, hvordan de er sluppet fra dette forfærdelige... Nej, du skal ikke søge for mig igen, kære Inger, lad os nu blot vente og se, hvad det bliver til med den ansøgning, som er i gang. Og jeg tænker også snart, at krigen må få ende, for nu går det nok enten til dene ene eller den anden side. Man kan forstå, at der skal en afgørelse til med våbenmagt, en forståelsesfred bliver det næppe.

Tirsdag d. 9. april

Min kære Jørgen!

... Der er nok kommet bud om fire faldne til Tyrstrup sogn i de sidste dage, Laues Lausens eneste søn, Nis Lunds søn fra Høkelbjerg, der er faldet en før, Vilhelm Lüthje, husker du ham ikke nok, han var i lære hos Gemusens, da Henriette var her, og Søren Iversen fra Vinderup, Hans Iversens søn, de har boet i Stubbom en gang. Hvor er det tungt. Mon det da sådan vil komme alle vegne?

– Tak for dine to gode breve fra 1. og 2. påskedag, jeg fik dem igår. Ja, bare du fik ret, at krigen snart kunne få ende, om enden så blir god eller dårlig vil jo vise sig. Lidt ligeglad tror jeg næsten, at vi er blevet, som har haft vore med så længe.

Onsdag d. 3.4.1918

Min egen kære Inger!

... Ja, det er gået forfærdeligt til derude, men i de sidste dage har det nok givet en lille standsning i sagen. Måske de allerede er kørt fast og så skal til at grave dem ned i jorden igen, for at begynde næste forår igen med en stor offensiv. Mon det sådan skal blive ved år efter år?...

Lørdag aften d. 6. april 1918

... I går kom der en hel del vogne tilbage fra fronten. De skal hente noget tøj, som skal bruges, blandt andet håndværkstøj til skomageren og skrædderen. Denne offensiv slider nok helt forfærdeligt på sagerne. Schmidt fra skriverstuen var også med, og nu har jeg fået at vide, hvordan det står til med dem derude. Der er faldet 19 mand fra 2. komp. Tre løjtnanter – Lt. Rewe, Rode og så en, som jeg ikke kendte. Så er der faldet en feldwebel Blunk, som jeg også kendte godt, dernæst to underofficerer, som jeg også kendte meget godt. Resten er så menige, deriblandt er der flere af mine gode kammerater. Bl.a. er der faldet en, som hed Buck, han var hele tiden ved fureren og var aldrig før med ude i stillingen. Så er der faldet en gefrejte Martens, som jeg i lang tid var sammen med i gruppen. Han er med på det fotografi, hvoraf de fleste har et kors, falden. Billedet må være hjemme, og der er nu ikke mange af os i live mere, de fleste faldt ved Arras sidste forår ved disse tider...

Søndag d. 7. april 1918

...I dag er de igen kørt ud til fronten, dem som kom i forgårs. De fortalte jo en hel del om, hvordan det går til derude. Mange af dem havde engelske bukser på, og flere havde en god lædertrøje uden ærmer, meget bedre end de læderveste, vi kender. Så var der også flere, som havde engelske telte, de er lavede sådan, at de også kan bruges som slag, tilmed er de af gummi. Gode strømper og undertøj havde de alle med.

Englænderne er meget bedre udrustede end vi. Du kan tro, at der blev mange gode pakker sendt hjem af det engelske tøj. Soldaterne havde også fundet hvedebrød og smør, chokolade og sukker og alle de andre gode sager, som vi savner. Der er jo faldet flere proviantdepoter i tyskernes hænder.

Men al den herlighed må de gerne have for mig, når de bare vil

Foto med 9 soldater, hvoraf de seks har et kryds, der markerer, at de er faldet. Foto i privateje.

lade mig blive i fred, til krigen er endt. Ja, der opleves noget derude, og det er jo langt fra så trivielt som skyttegravskrigen var. Men strengt må det være, når der af og til skal stormes, og ingen steder har de hjemme. De lægger dem i en vejgrøft eller på marken om natten, for det er sjældent, at de kan komme i kvarter, da alle byerne er borte. Det er i Sommeområdet, og stenene af huse, som alligevel var nedskudte, er kørt bort til vejenes istandsættelse. Men det værste er da for alle de stakkels folk, som må flygte fra hus og hjem og alt hvad de har. Især gør det mig da ondt for de små børn og gamle folk. Når man tænker på den nød, som der må herske, så kan man nok komme til at tænke på, hvor godt vi har det, også I derhjemme...

Lørdag d. 13. april 1918

Min egen kære Jørgen!

... I dag er der 5 dødsannoncer i »Modersmålet«, så det mærkes godt nok herhjemme, og så det, at der alligevel ingen ende er at se på det hele, for det kan vi ikke herhjemme. Vi kan jo heller ikke gøre hverken fra eller til, kun bede om at Gud dog vil forbarme sig over menneskene. Jeg længes meget efter dig. Vi er jo alligevel vant til at være sammen en lille tur hvert forår. Der har vel aldrig været mere end 4 måneder imellem, at du har været hjemme, så det er ligesom ved at være ved tiden nu... Jeg er glad ved at være lidt hjemme i ro. Nu om lidt går børnene og jeg ned på posthuset med tre pakker, som skal til Hamborg. Endelig er jeg da nået så vidt, at jeg har fået dem i stand.

Børnene leger så dejligt ude i baggården. De har lavet stuer under hylden, og Dimitri saver små grene af, som er i vejen for dem. Og nu lige er de ved at forklare ham, at han skal få en bold, som er blevet liggende på træstakken, taget ned. De kan dygtig tale med ham.

Fredag d. 26.4.1918

Min egen kære Inger!

... Vore folk har nok en meget slem stilling. Der er ingen huler eller huse, hvor de kan bo. Englænderne er jo tilbage, og offensiven synes at være gået i stå. Vi må nok hellere forberede os på, at krigen vil vare længe endnu, men så har vi måske lov til at vente en god fred for os. Det har vi da næsten fortjent, skulle man synes...

Tirsdag d. 30. april 1918

... Mon du har talt med Thaysen om ansøgningen om tilbagesættelse, og mon der i det hele taget er sendt en sådan ansøgning ind? Hvis det ikke er tilfældet, så er det nu for sent, og så må vi hellere vente til høsten. Nu taler du nok med ham derom og hører, hvad han siger. Det er jo meget kedeligt sådan at gå og vente og længes, for med krigen vil det vist vare meget længe endnu... Den gang, offensiven begyndte i foråret, tænkte de allesammen her, at nu kom freden snart, og jeg tænkte også, at det måtte jo vist stemme, når de alle sagde det. Men tyskerne har nok grundigt forregnet dem, denne gang som så ofte før. Jeg husker godt, at du skrev,

at offensiven snart ville gå i stå igen, og at det kun var en reklame for krigslånet. Du fik ret. Hvorledes vil de også tænke at kunne slå både England og Amerika, således at de kom til at diktere dem freden, selv om det kunne lykkes tyskerne at ødelægge Frankrig. Men det kan de vist heller ikke.

Du skriver, at I har godt vejr hjemme. Det kan jeg ellers ikke sige, at vi har her, for det regner hver nat, og om dagen ligger der en tyk tåge over egnen. Det bidrager vel også til, at jeg ser lidt mørkt på sagen. For du kan nok forstå af mit brev, at mit humør i aften er »skidt«. Det er 5 måneder siden, jeg har været hjemme. Da jeg rejste, troede jeg fuldt og fast på, at det nok skulle passe, som Thaysen sagde, at jeg skulle komme hjem til foråret. Ja, han snakker.

I morgen er det altså 1. maj, og da er det ikke så rart for dig, kære Inger, med de ny folk. Når blot jeg kunne have hjulpet dig. Dette brev kan du brænde, for det er nok et kedeligt brev.

Tirsdag d. 30. april

Kæreste Jørgen!

... Jeg tror, at vi begge lidt efter lidt opgiver håbet om et godt resultat af ansøgningen, det er tungt, men vi blir jo vant til skuffelser alt imens. Nu talte Andreas Erlang om, at du måske dog kunne blive søgt hjem som vagtmand. Jeg fik ikke rigtig besked på hvordan. Det var i går aftes i Hauge, og der var jo flere fremmede; men Fedder sagde da også, at vi allerførst skulle høre, hvad du syntes. Orlov bryder du dig ikke om, det har du jo skrevet så tit. Måske du hellere vil, at vi skal vente til henimod høst, og så søge om udsættelse igen. Og hvis du tror det er nødvendigt, kan H. jo godt rejse hjem først, så lader vi bare stå til. Du må vel da også blive gammel nok omsider, nu er du da snart nået de 40. Et svar må vi vel da også få på den sidste ansøgning...

Torsdag d. 2. maj 1918

... I går var det jo flyttedag, og Gustav og Petrine er rejst. Ja, Tin er da hjemme endnu, hun skal først i sin plads i morgen, da henter Hans Krogs hendes tøj. Vor nye pige er også kommen, Anna Andersen fra Knud. Det er en lille fiks pige, så pæn i tøjet, så det er en fornøjelse at se på, men hun har jo også en dygtig mor.

Rasmus Thuesen regnede mig det ud med løn og sygekasse-

pengene, så jeg tror nok, det kom rigtig i orden. Jeg skulle jo ellers vænne mig til at gøre det selv, men jeg tænker jo da altid, at du er hjemme til næste gang. Vor nye andenkarl er ikke kommet endnu. Han og to mere gik nordpå forleden og har nok haft lidt uheld, men han dages jo nok. Sådan går det de fleste i denne tid, det gir en Flensborgtur...

I dag er Hans hos malerens med hestene. I år får de da sået i ordentlig tid. Sidste år husker du nok, det var så sent. De er meget bekymrede for Otto. Han er hårdt såret i hovedet, har en søster skrevet. Selv har han ikke skrevet. Det er tungt at gå i den uvisshed. De ved heller ikke, hvor han er på lazaret...

Maj, juni, juli, august 1918

Med bogvognen følger Jørgen Friis troppebevægelserne. Soldaternes kammeratskab har grænser, og krigens trøstesløshed er ved at tage overhånd. Ansøgningen om tilbagesættelse bliver afslået. Men Inger Friis sporer sig ind på årsagen og tager sine forholdsregler.

Onsdag d. 22. maj 1918

Min egen kære Inger!

Der er nu gået et par dage, hvor jeg ikke har fået skrevet til dig, så vil der vist blive et lille hul i brevvekslingen, og det gør der måske alligevel, da brevene ikke kommer, som de skulle. I dag er det altså lille Kirstines fødselsdag, og så er det vel en festdag hjemme, måske I har lidt fremmede. I tankerne har jeg også holdt fødselsdag sammen med jer. Nu er jeg igen ved kompagniet og har min gamle bestilling, at køre med bogvognen, og det gør jeg rigtignok for alvor hver dag i denne tid. som du jo nok ved, er vi flyttet. Mens mandskabet rejste derhen med toget, skal hele bagagen gøre rejsen med heste og vogn. Det er forresten helt interessant. Vi kører omtrent 20 kilometer hver dag, så gør vi rast til næste dag. Det kan hestene let holde ud, og de kommer da heller ikke i sved, selv om det er varmt, for det er der hernede.

Mandag morgen Kl. 6 rejste vi fra Sammeldepotet og kom til Cambrai ved middagstid. Det første gensyn med bagagefolkene er slet ikke så rart, for de misunder os alle den gode tid, vi har haft i Clary. Nå, de har såmænd heller ikke stået så meget ud, for de har da slet ingen tab haft, men der er så mange ubehøvlede folk imellem disse mennesker. Og det må man heller ikke bryde sig om, at de er misundelige.

Jeg savner dine breve, kære Inger, men når vi først kommer til vejs ende, i morgen engang, kan det være, at der allerede er brev til mig. Dette her kan jeg jo også først sende bort, når vi kommer derhen. Det er anden dag, vi er på rejse fra Cambrai. Sidste nat lå vi i en by, som hedder Arriche, en stor by, som du vist kan finde på kortet nord for C. Middagsmaden skal vi selv koge i de par

dage, og det kan vi også nok, selv om det vel næppe er så godt som det, feltkøkkenet laver. Det er jo heller ikke herreretter. Når vi nu kommer i ro, skal vi rigtig bage pandekager, for jeg har mel dertil. Sidste nat sov jeg på en vogn ude i det fri, meget udmærket, for det er så varmt inde i stalden hos hestene. Og forrige nat sov jeg og Mansfelt på et bord. Da sov jeg også godt, for her giver det ikke så megen søvn som i Clary. Vi ligger f.t. på en gård, som er ubeboet. Det er sært, at folkene har forladt den, for den fejler intet, det er en stor smuk gård. Vi er også kommen forbi et kuldistrikt, det synes jeg ikke så godt om, for støvet er så sort, og bygningerne ligner hinanden allesammen. Bare jeg havde været hjemme og kunnet fejre fødselsdag sammen med jer, mine kære.

Tirsdag d. 28. maj
(skrevet på »Harmonien« i Haderslev).

Min egen kære Jørgen!

... I dag er Hans From kommet hjem. De fleste fjelstrupper var nok herude og følge hjem; men jeg vidste slet ikke, hvad tid de kom her til Haderslev, eller om nogen ville ud at følge. Så vor vogn var jo ikke med, men det gør såmænd heller ikke noget, da du ikke er hjemme. Der skal nok være begravelse sidst i ugen. Jeg bestilte to kranse i dag, en til Fedders og en til os, som jo så skal sendes derop i morgen. Det er næsten ved at blive dagligdags med død og begravelse, og det er så trist. Før, da jeg gik i Storegade, mødte jeg folk, som kom fra toget. Uh, det kribler ligefrem i én ved at se soldater med oppakning og så en fornøjet kone ved siden af. Ja, det er jo dejligt at komme hjem på orlov, men det er den afsked, der er så frygtelig.

Fredag d. 31. maj

Tak for kortene, som jeg fik i går, det ene er fra Tournai. Jeg kan ikke finde byen på kortet, men synes ellers at navnet lyder så kendt. Det er jo da slet ikke på den egn, hvor det nu går løs. Hvor er det dog betryggende at vide dig i god behold, selv om det ikke er herredage, du har...

Revisionen var i formiddag, men det gik nok så glat af. Der er ikke meget på folks lofter nu så langt hen i tiden. Mange steder skal roerne pløjes om, jordlopperne har taget dem. Hans og Tage er i færd med at pløje vore om. Vi har da noget kålrabifrø at så

igen. Det er ellers ærgerligt i år, da frøet er så dyrt. Vi har givet 16 M. pr. pd. Mange spekulerer jo i hvidkål i år. Det kan også give mange ærgrelser, når lopperne ødelægger dem, nu da det er så tørt...

Tirsdag d. 4. juni 1918

Min kære, kære Inger!

Mange tak for brevet fra d. 31. maj. Nu går det godt med posten, og det er da dejligt. I går skrev jeg ikke til dig, kære Inger, skønt det er ikke, fordi at jeg mangler tid dertil, men der er sådan en sløvhed og ligegyldighed over mig, så det er for galt. Den gang, jeg var i kompagniet, syntes jeg, at når bare jeg kunne få en eller anden bestilling, så kunne det endda sagtens gå an, og nu har jeg fået det så godt, som jeg kan ønske det som soldat, men alligevel er jeg ikke tilfreds. Jeg ved nok, at det er forkert af mig, men vi mennesker er engang sådan, at når vi har det nogenlunde, så ønsker vi at få det bedre.

Jeg skulle jo ikke bedrøve dig med min klage, kære Inger, for du har nok at sørge over i forvejen. Det er da slemt, at lille Kirstine lider af ørepine, den lille stakkell, for det er meget smerteligt... Du har altså ikke fundet navnet på byen, som står på kortet. Prøv engang at søge i Belgien, men omtal det ikke i dine breve til mig. Så forfærdelig længe bliver vi vel ikke her, men jeg kommer da ikke med ud i stillingen, og det er rigtignok godt...

Fredag aften d. 7. juni 1918

... Har du tænkt på, kære Inger, at i morgen er det 9 år siden, vi holdt bryllup. Næste år kan vi altså holde jernbryllup, er det ikke sådan, at det kaldes. Jeg husker sidste år på årsdagen for vort bryllup, da var jeg ude i stillingen, det var ikke rart. Denne gang har jeg det meget bedre, men jeg kan ellers ikke sige, at jeg er bedre tilfreds, det er længslen og skuffelserne, man har oplevet, som gør det. Jeg skal ellers se at tage mig mere sammen.

Nu har jeg lige læst et af dine gode breve, som du sendte mig for et år siden. Det er et, som jeg har beholdt til minde om vort bryllup. Det er sådan et godt brev, der ligger også to firkløvere i brevet, men de er blevet tørre og går itu...

Tirsdag aften d. 4. juni 1918

Min egen kære Jørgen!

Tænk i dag fik jeg tre breve fra dig. Mange tak for dem alle sammen. Du skriver om de mange dødsfald herhjemme. Ja, du kan tro, det har gjort folk her i byen ondt, især med Hans From. Otto er jo bleven fremmed for de fleste. Der er vist kun få, der husker ham så godt som du, og kunne mindes ham så kønt. Hans forældre ville også blive glade ved at få et par ord fra dig. Jeg tror ikke, de har mærket så megen deltagelse herfra byen. Jeg har været der et par gange, og nu på søndag skal der jo være sørgegudstjeneste. Om det nu skal være på tysk, ved jeg ikke...

Lørdag, d. 8 juni 18

... I går aftes blev himlen helt grå, så vi håbede på regn, der kom også et par små byger, men de har knap kunnet dæmpe støvet, det er vist mest roerne, som trænger til regn. Græs og korn ser helt godt ud, efter min forstand da. Agnete sidder her på skrivebordet hos mig og ser nogle af de kort fra Husum og Lockstedt, hvorpå du er. Hun spørger, om du arbejder om natten, for hvis du ikke gør det, synes hun, at du kan godt »stikke af« hjem, når de andre sover. Ja, kunne du stikke af fra det hele, men sådan går det jo nu engang ikke. Agnete og jeg har fået os en middagsøvn, hun kommer gerne og kryber op til mig, og så snakker hun, så længe til hun falder i søvn ved det. – Johannes Hansen har været hjemme på orlov, men han var slet ikke her oppe hos os. Og nu hører jeg, at han har fået en længere orlov, ligesom i sin tid Jes Hansen og andre. Ligeså Peter Jessen, som du husker var ved telefonen...

Søndag aften d. 9. juni

Min kære, kære Inger!

Mange tak for brevet fra d. 4. med fotografierne. Dem blev jeg også meget glad ved at få, for det er rart at se hele den ungdom, men især dig og vore små piger... Du skriver om Otto og Hans From. Du mener ikke, at folk tager så meget del med malerens. Nej, det vil jeg gerne tro. De er jo også mere fremmede for befolkningen, og så er det jo det, at de anderledes sindede end vi, men ellers er sorgen jo lige så stor for dem, de stakkels forældre. Otto havde de vist stort håb til, og han skulle heller ikke have gjort deres håb til skamme. Han var dem en god søn...

Torsdag d. 13. juni 1918

... Det forslag, som lille Agnete kom med, at jeg skulle stikke af om natten, var ellers ikke dårligt. Mon hun selv har hittet på det, eller har hun og Kirstine regnet det ud. Nej, det er ikke så lige til. Hvis det var muligt, var der flere end jeg, som ville prøve det. Johannes Hansen har altså fundet det for broget, siden han har fået en lang efterrorlov. Ja, man kan jo også sige, at dem, som hele tiden skal være ved fronten, for dem er det næsten den visse død. Det skulle næsten være et under, hvis han igen var sluppet godt derfra. For sådan en ung mand er der heller ikke meget at vove ved at få efterrorlov, for han kan jo sagtens klare sig, hvor han kommer hen, og ligeledes Jessen. Ja, ham husker jeg også meget godt, var han ikke forlovet med en af Ankers piger? Hvad mon præsten siger til det, at Johannes ikke kommer mere, for jeg tror nok, at præsten syntes, at det var bravt af Johannes, at han blev. Det er vist en streg i hans regning. Det kan jeg såmænd godt unde ham, han skulle bare selv prøve at gøre det med ved fronten. Så ville han nok få andre tanker...

Fredag, d. 14. juni 1918

Min kære Jørgen!

I dag kom der brev fra Thaysen. Det var afslag på hans ansøgning om at få dig sat tilbage, så nu ved vi da besked. Selv om jeg ikke har ventet andet, er det mig dog en stor skuffelse og sorg, at skulle skrive det til dig. Som efterskrift på meddelelsen (fra Bezirksammando) står der »dagegen wird Friis, laut Mittheilung des Truppenteils, bei der dem nächst erfolgenden Reurlaubung von Landleuten berücksichtigt werden«. Thaysen skriver, at efter hans mening er det desværre din egen »troppedel«, som har afslået det, og han overlader det til mig, om jeg vil søge om en høstorlov for dig. Ja, hvad skal vi nu. Jeg vil nu i eftermiddag gå ned til Møller, og så prøver vi det endnu en gang om tre måneders udsættelse. Måske det kan laves på en lidt anden måde. Det kan jo ikke nytte at give tabt. Thaysen har vist gjort, hvad han har kunnet, men det må jo ligge andetsteds. Det var vist også en hel ulykke, at I mistede jeres gode kompagnifører. Nu skal du ikke tabe modet helt, for vi skal nok gøre, hvad vi kan. Og helt holde op med at søge gør vi da ikke endnu...

Søndag formiddag d. 16. juni 1918

... Tror du, jeg kunne skrive til Suhr og få lidt oplysninger om, hvorfor dine ansøgninger altid blir afslået? Jeg kunne have lyst til det. Nu er der lidt fredsdrøftelser i avisen igen, det er da bedre end slet ingen ting. En gang må den jo da også komme, freden. Somme tider er man nær ved at glemme det...

Tirsdag d. 18. juni 1918

... I går fik jeg ikke skrevet til dig. Jeg kom til Haderslev, inden jeg tænkte på. Anne Friis ringede midt på formiddagen, om jeg ville køre med dem. Det var jo et godt tilbud, for det er ikke morsomt at være med toget om middagen. Lidt ærinder havde jeg, det har man altid, for man kan godt gå 10 gange for at få et par støvler til børnene, og kommer man ikke selv, får man slet ikke noget. Jeg købte så også et pibehoved til dig og en svampdåse samt en grøn sangbog. Anne og Fedder købte meget. De flytter lidt om med deres stuer, tager spisestue der, hvor de har sovekammer, og så skal der jo tapeter og gardiner og mere til. Jeg var inde hos Thaysen på henvejen. Vi talte jo også om din ansøgning. Jeg tænker nok, vi får det ordnet. Men nu vil jeg ikke fortælle dig noget videre om det, kun det, at jeg ved omtrent, hvad der er i vejen. Lad os slå vor lid til vor Gud, det dages måske dog omsider for os. Jeg fandt nu lige et lille vers i »kirkesagen«...

Onsdag d. 19. juni 1918

Min egen kære Inger!

Det var en skuffelse, da jeg i går fik dit brev fra d. 14., og du deri meddeler, at der igen er kommet afslag på ansøgningen. Det er meget kedeligt, og jeg blev i det første øjeblik lidt nedslået deraf, men da jeg havde besindet mig lidt, så kom jeg til at tænke på, at det jo kunne have været meget værre. Vi er nu så vant til skuffelser, både du og jeg, så det gør næsten ikke mere indtryk på os, end at slå vand på en gås. Vi må ikke af den grund lade hovedet hænge.

Hvoraft det kommer, at ansøgningen er blevet afslået her, kan jeg ikke forstå, men sådan går det os alle. Jeg talte forleden dag med en af de andre kuske fra bagagen. Han er 43 år og havde også søgt om at komme bort herfra, men han fik også afslag med den begrundelse, at han ikke var med i forreste linje.

Du vil altså prøve at søge igen, kære Inger. Men det nytter vist ikke, er jeg bange for, thi når de lige har afslået en ansøgning, så er det vanskeligt, at de bevilger en anden. Nej, om høstori skal du slet ikke søge. Så lad os bare vente, indtil jeg står for tur til at få orlov. Hvis der blev tilstået mig orlov i 4 uger, så ville der opstå et frygteligt spektakel imellem de andre bagagefolk, så de næsten ikke var til at være sammen med. Nogle af dem er nogle meget ubehagelige mennesker, og de er så misundelige, så det er rent for galt.

Ja, det var skade, at løjtnant Rewe faldt, men det er ikke derfor sagt, at det var lykkedes for os. Han skulle ellers nok gøre, hvad han kunne, det ved jeg. Nej, du skal ikke være bange for, at jeg taber modet, kære Inger, for som sagt, det kunne have været meget værre. Mange tak for brevet, min kære gode hustru...

Torsdag d. 20. juni. 1918

... Jeg talte i går med Suhr om den ansøgning, som er blevet afslået, men han vidste ikke noget om den. Hvis den var afslået her, måtte det være sket ved regimentet, mente han. Han havde ikke set noget til den, og fra deres side skulle der ikke være noget i vejen, sagde han. Suhr rejser på orlov i morgen. Hvis det altså er muligt for dig at sende noget til hans familie, så ville det være mig kært.

Det er jo forfærdelig knapt i byerne, så det er ikke så let at få manden hjem i 14 dage, at få føden til ham. Du skriver, at I har fået en lille smule regn, det fik vi også her i går, men altfor lidt, og i dag er regnen borte igen. Nej, jeg sørger heller ikke over det, at det er så tørt, for det hjælper ikke, og menneskene fortjener heller ikke at få det anderledes, da de alligevel ødelægger det, Vorherre lader vokse, på mange måder i hvert fald.

På landet får vi vel nok føden, men det må være strengt for de stakkels folk i byerne. Man bliver egenkærlig i denne krig, enhver sørger for sig selv...

Lørdag aften d. 22. juni 1918

...Tak for det smukke vers, du skriver fra kirkesag, kære Inger. Ja, det er kønt og rigtigt, det er jo det, vi skal se at lære, rigtig at have tillid til Vorherre. Han er den eneste, som kan hjælpe i alle ting, også i den sag, du omtaler (ansøgningen). Du gør mig helt nys-

gerrig med det, at du mener hvor i grunden ligger, at de ikke vil give mig fri, men det skal du ikke skrive til mig, da dine breve bliver læste...

Torsdag d. 20. juni 1918

Min egen kære Jørgen!

... Det var dejligt med de bønner, du har købt, ved du, hvad de koster herhjemme? Akkurat dobbelt så meget, som du har givet. Så du må godt købe mere, jeg kan jo sende dig nogle flere penge... Nu må jeg nok strenge mig an og få Jørgen Lindbergs bedt herved en aften. Når du nu sender kaffen, kan det jo sagtens gå. Du kan vel ikke hitte lidt sukker også, for det er det jo også altid galt med. I dag er det Hans's fødselsdag. Jeg har bedt pigefremmede (!) i den anledning, Jenny og Bothilde. Vi skal jo da have kaffen i aften, og det er altid så underholdende med Bothilde. Hans søger om pas, han vil hjem engang inden høsten. Det trækker op til torden og ser meget ud efter regn, om det nu endelig skulle blive til alvor. Torden bryder vi os ikke meget om, men regnen var velkommen. I går eftermiddag var børnene og jeg oppe med kaffe i Nordskov. De var 6 mand til at sætte hø op, Hans og Tage, begge pigerne og begge soldaterne. -

Mandag d. 24. juni 1918

Min egen kære Inger!

... og nu glæder du dig over de kaffebønner, som jeg har købt. Ja, når du nu bare får dem, men det gør du vel nok, for pakker herfra plejer vel ikke at blive stjålne. Jeg kan ingen flere bønner købe, da de forlængst er udsolgt. Det var vor kantine, som havde nogle få pund. Det er rå bønner, jeg har sendt, men dem I kan købe hjemme, er måske brændte, for ellers er det da en vældig pris. Det er da næsten for dyrt at drikke bønnekaffe, men det er vel også kun ved festlige lejligheder, at I får god kaffe. Du skriver, at Hans søger om pas for at komme hjem inden høsten. Nu kan jeg altså næsten tænke mig grunden for, at ansøgningen er blevet afslået. Nå, nu vil vi ikke skrive mere om den sag. Du skal slet intet skrive til mig derom. Nej, sukker er det ikke muligt for mig at få fat på, en enkelt gang får vi en lille smule udleveret, men det er så lidt, så det ikke er noget at sende...

Mandag d. 24. juni

Min kære Jørgen!

... I lørdags rejste Dimitri. Alle russerne skulle væk, og vi troede jo da alle, at de skulle hjem. Det mente vagtmændene også, og russerne var jo så glade; men kom de hjem? Nej, de blev bare flyttet, vistnok lidt længere fra grænsen, men her i kredsen, og vi fik italienere i stedet. Vi fik en ung mand på 24. Han kan meget tysk, og kan også malke lidt, men lidt forlegne er vi jo da alligevel. Dimitri var nu så dygtig til at passe både køer, kalve og svin.

Søndag d. 30. juni 1918

Min egen kære Inger!

... Vil du nu ikke gå ned til Eickemejer og tale med ham om, at han da skal anbefale ansøgningen godt, læg ham det endelig på sinde, at det er på højeste tid, at han gør noget for sagen. Og så hvis du ville tage over og tale med Schmidt på Tyrstrupgård om sagen også. Du kan godt sige, at han har lovet mig det i efteråret. Det er for galt, at man sådan skal gå og tigge både hos den ene og den anden, men når der intet bliver gjort, er jeg bange for, at det igen kan mislykkes.

Det er just ikke en behagelig gang for dig, kære Inger, men noget er du nødt til at prøve... Nu må du så igen selv til at malke, det er ikke rart. Det er også for galt at de tog Dimitri fra os, det kan du også fortælle kommuneforstanderen samt Schmidt...

Fredag d. 26. juli 1918

Kæreste Jørgen!

Nu har jeg i tre dage ikke haft brev fra dig, så jeg frygter jo næsten for, at du er kommet et andet sted hen. Ellers plejer der aldrig at gå så mange dage. Jeg fik da heller ikke skrevet til dig i går. Da var jeg cyklende i Haderslev igen. Nu er ansøgningen endelig sendt ind, og jeg tror, at den herhjemme fra er så godt forberedt som muligt. Så får vi nu lade Gud råde for, hvordan det ellers vil gå. Måtte vi dog omsider få en lille smule medbør, så du kunne blive fri. Du har nu gjort din pligt længe nok, skulle vi mene...

Hans er rejst hjem til Fyn nu, så du kan nok forstå, at vi ikke er mange om arbejdet. Jeg skal jo selv til at tage mig af det. Køerne

går løse i Store Nordskov, og nu vil jeg med Pietro derop at malke, for de er jo vant til at blive drevet ind i en fold. Der bliver søgt om en høstorlov også, indtil det andet kommer i orden. Jeg ved ikke, om du er glad ved det, men når Thaysen synes det, lader jeg jo ham råde. Gid det dog nu måtte lykkes. Ellers ved jeg da ikke, hvad vi skal gribe til.

Fredag d. 26.7.1918

Min egen kære Inger!

I morgen er det 8 dage siden, at jeg har hørt fra dig. Så du kan nok forstå, at jeg længes meget efter at få brev. Jeg har i et par dage ikke skrevet til dig af den grund, at jeg var i en nedtrykt stemning, og så var jeg bange for, at mit brev ville blive et helt klagebrev. Vi kom så hovedkulds afsted bort fra vort gode kvarter, og er nu langt nede i Frankrig. Her ligger vi en skov og har ikke andet rum at bo i end vort lille telt. Men hvad bliver det da til med ansøgningen? Jeg er næsten bange for, at den kommer for sent, for nu står høsten for døren, og det tager jo lang tid, inden ansøgningen når hertil...

Søndag 4. aug. 1918

I går var det 14 dage siden, at jeg sidst fik brev fra dig, det er skrevet d. 16. juli... At jeg ingen post har fået så længe ligger deri, at den del af bagagen, hvortil jeg hører, er kørt et lille stykke tilbage. Men nu er vor feltpost kommet her i nærheden, og så får vi regelmæssig forbindelse med den. Vi er her 15 mand fra 1. Batt. og tilsvarende fra hele divisionen. Ellers er det meget frit her, men det var da meget bedre i Clary. Der havde vi bedre kvarterer. Her bor vi i en bræddebarak, og det kan endda sagtens gå an, men det værste er, at det regner ned i sengene til os. Jeg blev vågen sidste nat, og da havde jeg våde ben, det var ikke så rart. Nu har jeg bundet mit telt op, så det ikke kan gentage sig oftere, at man bliver våd i sengen. Men noget af det værste, som plager os, er lopperne, det er da en slem plage. De er værre end lus, for de bevæger sig meget hurtigere.

Lige uden for vor barak var der en mark fuld af kartofler, og da vi kom hertil, var der straks nogle, som var ude at stjæle. Så blev der straks sat vagt ved kartoflerne. Men så en dag kom der en hel del andre tropper hertil byen, de havde været med forude og var

meget sultne. De regnede ikke på, hvad der var forbudt, men stormede straks kartoffelmarken. Da vi så det, så kan det nok være, at vi også kom på sokkerne, og nu har vi kartofler i lang tid. Det er et gode, da man ingen pakker får hjemmefra, men i morgen bliver det nok bedre. Jeg håber da, at du har fået alle mine breve, kære Inger. Hvordan mon det går med ansøgningen. Er den endnu ikke indsendt, for ellers er jeg næsten bange for, at det bliver for sent. Der kommer en mængde tropper her igennem byen. Allesammen har de været med forude. Det er på det sted, hvor det går meget hårdt til. Så kan du vist nok tænke dig, omtrent, hvor jeg er.

Fredag 9. august

Min egen kære Jørgen!

Endelig i dag var der et rigtigt brev fra dig, Nr 32 (4.8.1918), og så kortet til børnene... Vi har nu begyndt at høste. I går eftermiddag høstede de halvdelen af rugen, og i eftermiddag er de ved det igen. Jens Staub hjælper, og vore egne lærer jo alt imens.

Det har regnet meget i nat, så vejret er jo ikke det bedste for rughøsten, og alle vegne trænger de til brød, vi bager vort det sidste rug i morgen. Hvor vi trænger til din hjælp nu, det varer heller ikke længe, før vi telegraferer efter dig, mon de så ikke nok vil lade dig rejse...

Jo, ansøgningerne er jo godt på vej. Måske den første er nået derop, men nu er du vel ikke ved skriverstuen, så du hører ikke noget fra den lige straks. Orlov skal du jo nok få, det er der ikke noget i vejen for, men det er alligevel mere den anden ansøgning det kommer an på. Når bare den ville lykkes. Fedder har tilbudt, at han vil hjælpe os, når det kniber, så jeg har jo altid ham i baghånden. Endnu har de jo nok kunnet, men rigtig går det vel ikke. Bare den unge knægt vil være forsigtig med hestene, det er jeg næsten mest bange for. Køre maskinen kan han da heldigvis ikke, og til indkøringen er vi nødt til at have dig hjem. Gellert får 10 dages ferie i år, det kan jo også komme os til gode.

Mandag, d. 12. aug. 1918

Der har igen ikke været brev fra dig i to dage, jeg tænkte ellers, at nu var alt i orden igen med postgangen, men det lader ikke til. Hvor de dog nu slås igen deroppe, nu har englænderne rigtig

taget fat, ser man jo af aviserne. Hvor er det da godt, at du ikke er med forude, det ville have været en svær tid både for dig og for os herhjemme. I dag skal jeg til Haderslev, og så håber jeg, at jeg kan få Frost til at sende et telegram efter dig. Så ser vi jo, hvad der kommer ud af det. Jeg talte lige i dette øjeblik med Thaysen gennem telefonen. Han sagde, at jeg skulle bare prøve det i dag fra »Kriegswirttschaftsstelle«...

Torsdag d. 8. aug. 1918

Min egen kære Inger!

Nu fik jeg endelig en hel mængde post fra dig, kære Inger, og du kan tro, at jeg blev glad deraf... Så traf det sig så heldigt, at feldwebel Harden kom hertil i går, og så benyttede jeg mig af lejligheden til at tale med ham om den ansøgning, som nu kommer. Han var meget flink og lovede straks at anbefale ansøgningen, når den kommer, og så håber vi, at det lykkes for os denne gang. Men vi skal huske at bede Vorherre om at hjælpe os.

Så er det med hensyn til høstori. Den kunne jeg godt tage, sagde han, for det havde ikke noget med den anden at gøre. Men du må alligevel ikke vente mig de første fire uger, for Mansfeldt rejser en af dagene på orlov, og begge to kan vi ikke være borte fra vognen. Så må jeg vente, til han kommer igen. Du skal altså ikke sende ekstra bud efter mig, for det vil jeg ikke gerne have. I må altså se at blive færdig med høsten, så godt I kan, Fedder må hjælpe os lidt. Mansfeldt har længe ventet efter at få orlov, og nu da han kan få det, vil han ikke gerne stå tilbage for mig.

Gudskelov at det var gode efterretninger, jeg fik fra dig, kære Inger, at du og vore små piger er raske og har det godt...

Jeg er da meget glad ved, at jeg fik talt med Harden, for nu tror jeg nok, at det lykkes. Harden rejser på fredag på orlov, så hvis du kunne sende dem lidt, var det rart, ligeledes til Schmidts. Vi må se at anstrenge os.

Lørdag d. 10. aug. 1918

... Der er vist nok blevet nogle breve borte, for bagagen var blevet meget stærkt beskudt, dengang vi andre var lidt længere tilbage, og ved den lejlighed var der også blevet et par postsække ødelagt. Du ved nok, at bataljonen også havde en ko, den »faldt« ved samme lejlighed. Bagagen måtte flygte over hals og hoved, der blev

såret 3 eller 4 mand og ligeså mange heste, deriblandt et æsel, men ingen af mine. Lige f.t. lader det til at være roligt ude ved fronten, men det kommer vel af, at tyskerne her på dette afsnit har trukket sig tilbage, så ved du måske omtrent, hvor jeg er...

Søndag aften d. 11. aug. 1918

I dag fik jeg brev fra dig fra d. 5... Du har så ofte læst om »Chemin des Dames«, her ligger vi, men kun bagagen, og kun en del af den, for den øvrige er længere fremme. Du sørger for, hvordan det skal gå jer med høsten, kære Inger, Ja, det er sandelig heller ikke let, for den nye karl kender vel ikke meget til maskinen, men Fedder er nødt til at hjælpe lidt, og så ser vi hvordan det går med ansøgningen. Helst havde jeg set, at der ikke var blevet søgt om høstori for mig, for jeg er jo på tur. Jeg er jo bange for, at når de giver mig orlov i fire uger, så kan de gerne synes, at det gøres ikke behov med den anden. Og så ville det da være meget kedeligt. Men lad det gå som det skal, vi kan jo ikke gøre mere end at bede om, at det må lykkes. Du kan tro, at jeg er mæt af soldaterlivet, og det er jeg ikke den eneste, som er. Nu er denne søndag snart til ende, og den går akkurat som en anden dag.

Arbejdet kan man just ikke klage over, men det hele er så ensformigt, og her går man i sine gamle pjaltede klæder den ene dag efter den anden. Du skulle bare se, hvordan jeg ser ud. Mine bukser er så lurvede, så den ene lap næsten sidder ovenpå den anden. Nogle af lapperne har jeg selv syet på, så kan du nok tænke dig, hvordan det ser ud. Et helt landkort er mine bukser...

Søndag d. 18. aug. 1918.

... Nu har du haft så meget ulejlighed med at få telegrammet sendt afsted, og så ser det ud til, at det er til ingen nytte. Det er ikke fordi, at Mansfeldt er rejst, men det er kompagniefens skyld. Han er hensynsløs. Men alligevel får jeg nok snart orlov fra bataljonen, så jeg kommer nok snart hjem og hjælper jer ved høsten. Jeg vil slet ikke sætte nogen tid, når du kan vente mig, for der kan let indtræffe et eller andet, som kan give forsinkelse. Du skal altså ikke vente mig, før du ser mig...

Nu er jeg opsat på at ville hjem på orlov for at hjælpe jer, selv om det end kun bliver i 14 dage...

September, oktober 1918

*Ministerskifte i Tyskland giver nyt fredshåb.
Et stort benarbejde bærer endelig frugt.*

Fredag d. 27.9.1918

Min egen kære Inger!

Hvor blev jeg da glad, da jeg i dag fik brev fra dig, så hurtigt, det havde jeg ikke ventet. Mange tak for det kære deltagende brev, det er så velgørende at mærke, at du føler med mig. Jeg vil da straks fortælle dig, at jeg igen har fået min gamle bestilling at køre med æslerne. Det kan jeg takke vor vagtmester for, for han mente ikke, at Rindermann kunne køre æslerne.

Og så vil jeg da straks fortælle dig, hvilken glæde jeg gjorde kammeraterne med skråtobakken. Du kan ikke tænke dig, hvor glade de blev. Vagtmesteren fik også et par ruller. Vil du ikke nok sende noget mere, hvis det er at få, for det er en god gerning. Du kan sige det til Fedder, så vil han måske også købe lidt. Petersen og Møller har også somme tider lidt at sælge. Det skal være sådan en udmærket skråtobak, siger de, og jeg har fordel af at kunne være dem til tjeneste dermed, for de er meget mere flinke over for mig. Det var nu en hel lang snak om en skrå.

Du vil gerne vide, hvor jeg er. Det er lige i nærheden af Laon, i »Bryeres«. Her bor vi ude under et æbletræ, hvor Mansfeldt og Rindermann har bygget en lille hytte af brædder, tækket med jernblik. Den er så lille eller så stor, at der lige kan stå to senge og et bord. Men i går lavede jeg mig et sengested, som om dagen bliver sat ud, og om natten bliver bordet sat ud, og sengestedet sat ind i dets sted. Der har du nu beskrivelsen af vor hytte...

Lørdag aften d. 28.9.1918

... Vi skal vistnok flytte i morgen. Det går stadig den vej, som krebsene går, eller hjemad. Så forstår du nok til hvilken side, det går.

I dag kom jeg til at tale med en køkkenkusk fra 7. kompagni, og det var en god mand fra vor hjemegn. Han er fra Bollerslev og landmand ligesom jeg. Han havde også nylig haft orlov i 4 uger.

Der var jo meget, vi kunne tale med hinanden om, for det er jo altid så hjemligt at komme til at tale sit modersmål sammen med en god mand. Han havde også i sine unge dage været på højskole i Danmark, så vidste jeg nok, hvad slags han var af.

Hvordan mon det går med havren hjemme. Den er vist ikke kørt ind endnu. Nu har det også begyndt at regne hernede hos os, men det er da langt fra så vådt her som hjemme.

Det er da en plage, så snart man kommer hertil, for så får man med det samme både lus og lopper, ja er det ikke for galt. Jeg har kun været her et par dage, og så er jeg fuld af det skidt...

Søndag d. 29.9.1918

... I dag er der blevet skudt meget voldsomt ude ved fronten. Kanonerne har næsten tordnet hele dagen. I går blev banegården i Laon beskudt. Der gik ikke så få granater derhen. Jeg har hørt, at der er blevet dræbt 12 mand derved.

I dag læste jeg i et tysk blad, at Bulgarien havde bedt om våbenstilstand. Det er vist begyndelsen til enden, for så kommer Tyrkiet og Østrig vist snart efter. Ja, bare det da kunne føre til fred snart.

Tirsdag d. 1. okt. 18

Min kæreste Jørgen!

... Det går slemt til på hele fronten nu. Der står meget i avisen om det, måske freden jo dog er nærmere, end vi tror. Du har vel læst om, at Bulgarien vil have fred. Sådan vælder det jo ind fra alle kanter nu, og en ny rigskansler får vi jo vist også. Jeg mangler dig at tale med i denne tid, for jeg er helt optaget af det alt-sammen. Valborg er jo nu heller ikke hjemme, ellers er hun jo gerne godt med. Ellers er de fleste herhjemme såmænd så ligegyldige for alt, der sker, især da kvinderne, de er så uforstående og følger slet ikke med...

Lørdag d. 5. okt. 1918

... Mon dine kammerater har været i ilden nu? I dag står der i beretningen, at slesvigholstenske regiment har forsvaret Chemin des Dames. Det må jo vel være jeres division, der er ment. Hvor er det godt, at du ikke behøver at være forude. Så var du jo altid i fare, og herhjemme kunne vi altid gå i uro. Men helt uden

bliver ved at klemme dem, indtil de er fuldstændig knækkede, for så at kunne diktere dem freden sådan, som de allierede ønsker den. Ja, når det da bare snart kunne blive fred! Lad det bare koste, hvad det vil. Fred heller i dag end i morgen. Det skal jo snart vise sig, hvad det bliver til. Det lader til, at den nye tyske regering er villig til at bøde for, hvad den gamle har forbrudt. Det har været ualmindelig roligt ude ved fronten i dag, men nu i aften går det igen løs med skydningen.

Her lige i nærheden af vor lejr er der en soldaterkirkegård. Jeg var derhenne i formiddag efter, at der lige havde været begravelse. Da stod der 8 eller 9 åbne grave med en kiste i hver. Dem, der blev begravet i form. var katolikker. Protestanterne blev begravet i efterm. Det går jo ikke sådan til som hjemme, hvor liget sænkes i jorden, når hele forsamlingen er nærværende. Her bliver det gjort forinden af San.komp. Og bagefter kommer præsten så og holder en tale samt kaster jord på. Musikken er også gerne med, det er helt højtideligt. På kirkegården fandt jeg en grav, hvori der ligger en ung mand, som kunne se ud til at være en dansker efter navnet at dømme. Han hedder Carsten Tobisen. Han var 20 år, men hvor han var fra, stod ikke nævnt. Han havde stået ved 6. komp. af 85. Ellers har jeg aldrig truffet på grave, som kunne se ud til at være over landsmænd, men der står aldrig, hvorfra den faldne er. Jeg sender en pakke hjem, men den indeholder kun nogle aviser deriblandt Hejmdal og Flensborg avis, som jeg har fået efter nogle danskere, som er såret eller savnet fornylig. Nogle af dem har jeg kendt.

Lørdag d. 12. okt. 1918

Min egen kære Jørgen!

Tak for dine breve fra d. 6. og den 7. okt. Jeg havde ikke hørt fra dig i to dage, og så begynder jeg straks at blive lidt urolig. Jeg er bange for, at du skulle gå hen og komme i fangenskab. Ja, det er da vist en underlig ide, men den tanke falder mig nu så tit ind. Hvor det da var passende med pakkerne. De har rigtignok været længe undervejs, og I lever jo helt flot nu. Måske de begynder at spise op nu, for ikke at have det at slæbe hjem på!! Alle mennesker tror, at vi får fred nu, og det tyder jo da også på det i aviserne. T. er nok rede til det, siges der herhjemme, de kan ikke længere. Man tør jo ikke rigtig vove at tro på det. Det var jo næsten

for glædeligt. Mon al den elendighed da så skulle være forbi? For os er der jo da ingen ting i vejen, når først du er sund og uskadt hjemme hos os igen. Rige er vi ikke blevet under krigen, som så mange andre, der har gået herhjemme hele tiden. Men vi har vel nok det, vi kan leve af, og en hest og nogle flere kreaturer får vi vel nok, når du først er her hjemme.

Valborg og jeg var i går i Haderslev. Der snakkede alle mennesker jo også om fred og troede på, at den ville komme. Der kommer jo også andre oplysninger under hånden, som gør, at man får mere tiltro til sagen. Du læser jo vist også aviserne deroppe; men ellers skriver du ikke så meget om det, men dine breve er vel fra før den tid. Det går jo slag i slag nu, og hver dag bringer noget nyt. Hvor kan det da også gøre en ondt at læse om, at Cambrai er en ruinhob o.s.v. Den smukke by, som du er så godt kendt i. Der fortæltes også i går i Haderslev, at Reg. 86 var taget til fange, allesammen med stab og samt. Mon det da passer, det lyder utroligt. Og sådan er der tit noget, som blir fortalt. Dette her var efter en soldat, som kom hjem på orlov, men der er mange, som fortæller historier, når de kommer hjem. De er ikke alle så nøgterne som du. – Jeg fik noget hos dyrlægen i går til at smøre kalvene med for det skurv, de har i hovedet. Hans syntes da, at det blev for slemt. På mandag skal vi levere to kreaturer igen, Hans og jeg blev enige om at tage den lille kvie og den lille stud i nederste Bøjskov. Hans syntes, at vi skal købe nogle kreaturer nu til efteråret. Vi får da for lidt på stalden, jeg kan jo tale med Jens om det. I eftermiddag skal jeg jo til begravelse med Johan Jensen. Det er en stor sorg for hans mor og kone.

Med mange kærlige hilsner fra os alle. Din heng. Inger.

Hermed slutter brevvekslingen mellem Inger og Jørgen Friis.

Inger Friis' breve er alle fra den 5. til den 12. oktober 1918 stemplet »Zurück, Entlassen«. Brevet fra Jørgen Friis den 8. oktober er det sidste i brevvekslingen fra hans hånd.

Felthær og hjemmehær. Fra fronten til Fjelstrup.

I slutningen af september 1917, da Jørgen Friis efter en orlov var på vej tilbage mod fronten, beklagede Inger Friis, at det altid var til de hårde frontafsnit, han blev sendt. På grund af alder og manglende uddannelse – han havde ikke aftjent nogen værnepligt – kom Jørgen Friis forholdsvis sent med i krigen. Han var også med tiden så heldig at få poster bag fronten. Et blik hen over brændpunkterne ved vestfronten bekræfter ikke desto mindre Inger Friis' iagttagelse: I den tid, hvor Jørgen Friis var i felten, deltog han enten direkte eller var i nabolaget af verdenskrigens største slag.

Gennem de følgende sider vil den personlige brevveksling blive indsat i mere generelle sammenhænge. Jørgen Friis skal placeres i det store billede af verdenskrigens slag og strategier, Inger Friis og bedriften i Fjelstrup i billedet af landbrugets vilkår under krigen.

Begge to tjente i og for sig i en hær, Jørgen Friis på en måde i to.

Et af de væsentligste træk ved krigens første måneder var, at fronterne stivnede i en langvarig skyttegravskrig. Da samtidig englænderne blokerede Nordsøen og afskar tyskerne fra at erhverve forsyninger udefra, betød det, at Tysklands egen produktion af krigsmateriel og af fødevarer blev af afgørende betydning for, om landet kunne stå krigen igennem til sejr. Det, som den enkelte landbruger opfattede som sin egen interesse i, at bedriften ikke forfaldt, var samtidig af vital interesse for det krigsførende Tyskland. Når Jørgen Friis fik orlov, forårs-, høst- og tærskorlov og til sidst helt blev fritaget for militærtjenesten, så var det ikke udtryk for, at de militære myndigheder havde en særlig forståelse for hans situation som landbruger og familiefar. Tværtimod blev der køligt kalkuleret med, hvor han tjente det krigsførende Tyskland bedst – som soldat ved fronten eller som fødevareproducent?

I 1916 fik arbejdsgivere i rustnings- og fødevareindustrien

mulighed for at »reklamere« eller hjemkalde soldater, som mentes uundværlige i produktionen. Senere, ved årsskiftet 1916/1917 mobiliserede Tyskland for alvor »hjemmehæren«, landbrugets og industriens arbejdere. Det skete ved indførelsen af arbejdspligt for alle mænd mellem 17 og 60 år. Produktionen blev styret og organiseret militærisk og krigsøkonomien var igen styrende for befolkningens hverdag.

Gården i Fjelstrup indgik naturligvis også i det samlede krigsøkonomiske regnskab. Det medførte blandt andet pligtafleveringer – men også, at Inger og Jørgen Friis kunne bevare et realistisk håb om, at Jørgen Friis blev fritaget for militærtjenesten. Brevvekslingen mellem Inger og Jørgen Friis fortæller historien om et ægtepars adskillelse og sammenhold. Men den giver også nogle personlige vinkler på væsentlige sider af det tyske krigstidssamfund, kampene ved vestfronten og hverdagen i landbruget.

Felthæren

Planerne for krigen og deres udløsning

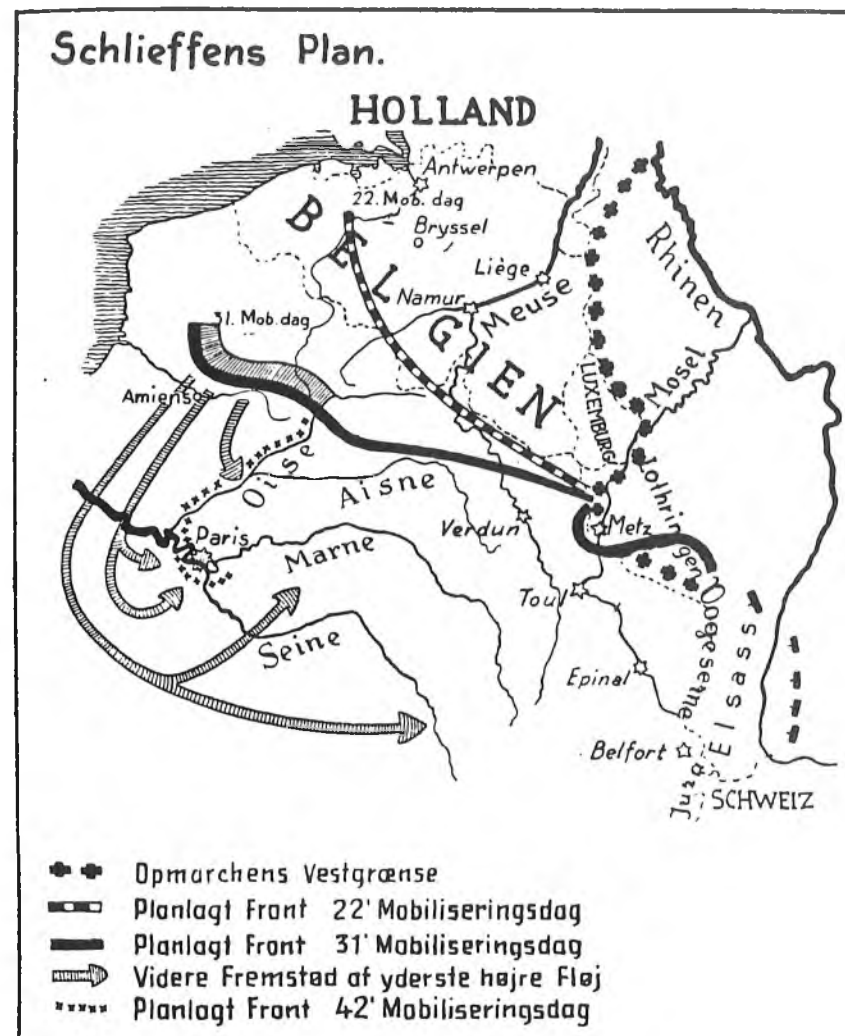
Det var den almindelige opfattelse i august 1914, hvor krigen brød ud, at den ville blive kortvarig. De europæiske stormagter havde i løbet af det sidste godt og vel halve århundrede udviklet sig til industristater, som ikke tålte afbrud i udvekslingen af råstoffer.

Tyskernes krigsstrategi, von Schlieffen-planen fra 1890'erne, tog højde for industristatens vedholdende krav om råstoffer. Von Schlieffen-planen var en tilintetgørelsesstrategi, en strategi for lynkrigen. For Tyskland var en lynkrig særlig vigtig. Landet så sig næsten omringet af fjender. I syd lå Frankrig og i øst Rusland – de to magter havde i 1892 underskrevet en aftale om gensidig militær støtte. I vest sluttede England sig siden til Frankrig og Rusland i den såkaldte Entente.

For at undgå en to-frontskrig måtte tyskerne – i følge den tyske generalstabschef, von Schlieffen – besejre Frankrig i løbet af den tid, det tog det enorme, men derfor også mere langsomme, russiske zarrige at mobilisere. Til at knuse Frankrig beregnede von Schlieffen sig seks uger. Efter en opmarch gennem Belgien skulle hovedangrebet sættes ind ved den svage franske nordfront.

Frankrig havde med Joseph Joffre som generalstabschef siden 1911 også en offensiv strategi. For franskmændene var det målet at generobre Alsace og Lorraine, som var tabt i den fransk-tyske krig 1870-1871.

Begge parter havde planlagt mobiliseringen i mindste detalje, og planerne kunne blive svære at standse, når først de var sat i gang. De næsten selvkørende militære planer kom til at spille en rolle for krigens udløsning; men den rolle fik de dog kun, fordi militæret havde et meget svagt modspil i politikerne. En anden væsentlig faktor var de nationale stemninger, som blev pisket op af blandt andet den tysk-engelske flådeoprustning. Også kapløbet om kolonier udløste spændinger – og alt i alt havde der været mange kriser de europæiske magter imellem allerede før

Et centralt led i von Schlieffenplanen var den såkaldte svingdør. Kalkylen var med en stærk højre flanke at omfatte de franske styrker vest for Paris for dernæst at presse dem op mod den schweiziske grænse. Kort fra Gudmund Schnitler: Verdenskrigen 1914-1918.

mordet i Sarajevo den 28. juni 1914. Her skød og dræbte serbiske nationalister det østrig-ungarske tronfølgerpar.

Situationen forekom ikke at være mere kritisk end så ofte før, og langt hen i juli var den europæiske atmosfære afslappet. Men Østrig-Ungarn, som var allieret med Tyskland, havde af den

Lancoschech

tyske kejser, Wilhelm den 2. og kansleren, Bethmann-Holweg fået frit slag for reaktioner mod Serbien. Østrig-ungarerne udnyttede fuldmagten til at stille skrappe krav til serberne. Mod forventning accepterede de. Kun ville Serbien ikke gå ind på de krav, som var et direkte anslag mod landets selvstændighed. Østrig-Ungarn afbrød de diplomatiske forbindelser og erklærede den 28. juli krig mod Serbien.

Små skridt – først en advarsel fra serbernes allierede, Rusland til Østrig-Ungarn, dernæst besvaret med en advarsel fra Tyskland, hvis timeplan ikke tålte russisk mobilisering, så en fransk støtteerklæring til Rusland – små skridt blev til store og tingene tog fart. Krigen brød ud med Tysklands krigserklæringer til Rusland den 1. august 1914 og den 3. august til Frankrig. Da tyske tropper dagen efter marcherede ind i det neutrale Belgien, erklærede England krig mod Tyskland.

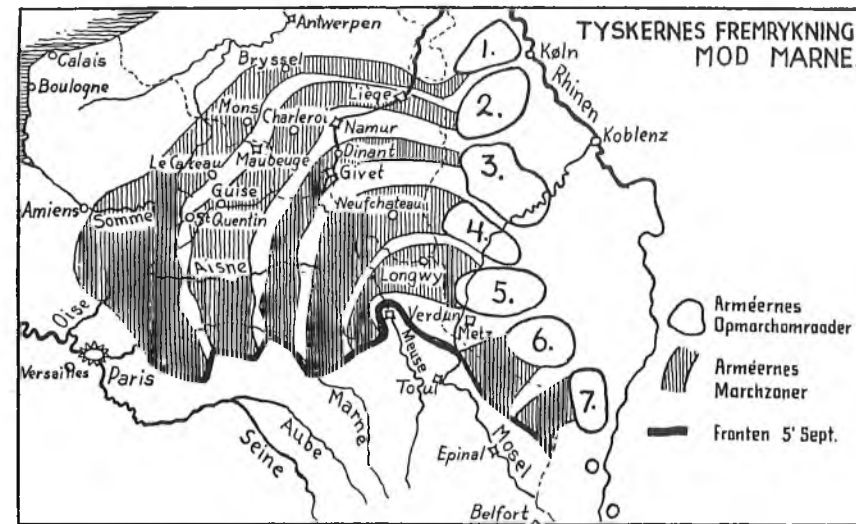
1914: Fra bevægelseskrig til stillingskrig

I krigens første måned kunne det se ud, som om den tyske von Schlieffenplan ville holde stik. Efter opmarchen gennem Belgien og efter sejre over franske og engelske tropper den 20.-23. august lå tyskernes vej til Frankrig åben. I tiltro til, at kampen på vestfronten allerede var afgjort, svækkede Helmuth von Moltke, som siden von Schlieffens død i 1913 havde været tysk generalstabschef, »højrefløjen« – de tre yderste, vestlige armeer – og sendte tropper afsted til østfronten.

Helmuth von Moltke havde forudset, at franskmændene ville forsøge at tilbageerobre Alsace og Lorraine. Det franske angreb blev derfor mødt med stærke tyske forsvarsstyrker og kastet tilbage. Men her havde franskmændene gode stillinger, som var forholdsvis nemme at holde, og der kunne frigives tropper til at møde det nu svækkede tyske fremstød i vest.

Jo længere tyskerne trængte frem, desto vanskeligere nåede forsyninger og afløsninger frem til soldaterne. De franske forsvarere havde ikke i tilsvarende grad det samme problem.

Den tyske højrefløj var ikke stærk nok til at omslutte Paris. Få kilometer nordvest for den franske hovedstad drejede de yderste armeer mod øst og blottede derved en flanke for de franske tropper ved Paris. Det franske modangreb satte ind den 6. september ved Marnefloden. Slaget omfattede omtrent 1,2 mio. soldater på

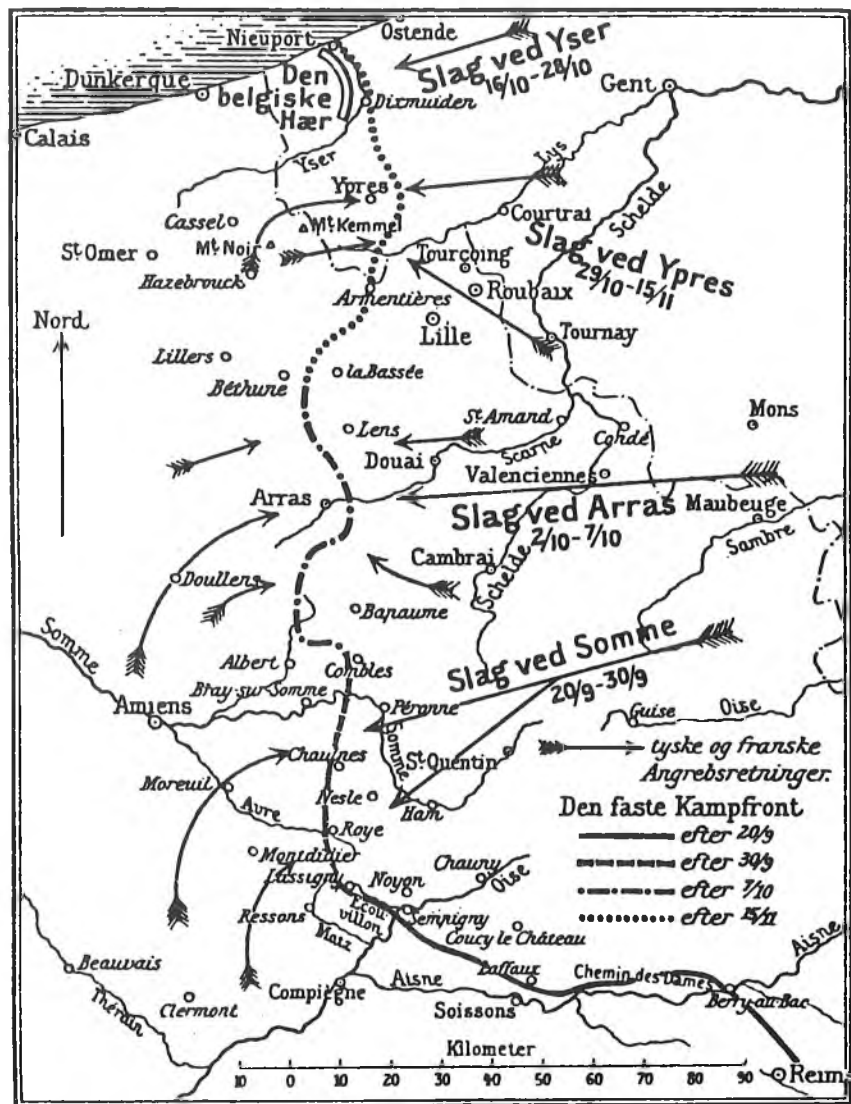
Tyskernes fremrykning mod Marne. Fra Gudmund Schnitler: Verdenskrigen 1914-1918.

hver side over en 300 km. bred front fra Paris til Verdun. Efter fire dage var tyskerne presset tilbage til en linje mellem Soissons og Verdun.

Frem til november 1914 forsøgte begge parter med gentagne angreb at omfatte den andens nordøstlige fløj. På den måde rykkede fronten længere og længere ud mod kysten i det såkaldte »kapløb mod havet« – uden, at det lykkedes for hverken tyskerne eller ententemagterne at bryde igennem modpartens linjer.

Fra Nieuport ved Nordsøen og de 700 km ned til den schweiziske grænse gravede soldaterne sig ned i skyttegrave. Fronten var stivnet, bevægelseskrigen afløst af stillingskrig.

Marneslaget satte bom for tyskernes hurtige fremmarch, og krigen ændrede karakter. Nu stod det klart, at den meget vel kunne blive af væsentlig længere varighed end først antaget. Allerede det gjorde, at man i Tyskland blev nødt til at tage stilling til forsyningssituationen og blandt andet indføre rationering. Dertil kom, at centralmagterne – Tyskland, Østrig-Ungarn, sidenhen også Tyrkiet og Bulgarien – var omsluttet af fjendtlige magters hære og flåder. Englænderne erklærede i november 1914 Nordsøen spærret – af tyskerne kaldet »hungerblokaden«. Og som modsvar fastsatte de i februar 1915 en krigszone omkring Stor-

Kapløbet mod havet og fronten ved indtrådt stillingskrig efteråret 1914. Fra Salmonsens Konversationsleksikon, opslagsord »Verdenskrigen«.

britanien og Irland. Inden for zonen agtede tyskerne at tilintetgøre ethvert fjendtligt handelsskib.

Flere af de tyske marineofficerer havde gerne set den uindskrænkede ubådskrig iværksat. Den, mente de, ville kunne frem-

tvinge en hurtig afgørelse. Foreløbig sejrede den politiske ledelses argumenter: En uindskrænket ubådskrig ville også ramme neutrale landes handelsflåde og det kunne nemt skaffe centralmagterne flere fjender på halsen, herunder også USA.

1915: Tyske offensiver på østfronten, allierede på vestfronten. Kampen om Dardanellerne

Under lederskab af de to generaler, Paul von Hindenburg og Erich Ludendorff var de tyske tropper i 1914 trængt langt frem på østfronten. Tyskerne fulgte sejrene op med en ny offensiv i 1915. Den 22. juni nåede offensiven sit kulminationspunkt med erobringen af Galiziens hovedstad. Hindenburg og Ludendorff øjnedde chancer for at bringe krigen til afgørelse; men den nye tyske generalstabschef, Erich von Falkenhayn afviste, at krigen kunne afgøres på østfronten. Der blev ikke frigivet flere kræfter til offensiven, og i september stivnede fronten langs en linje fra Riga i nord, ad floden Dyna mod syd ned til den rumænske grænse øst for Czernowitz.

For at aflaste Rusland satte dets franske og engelske allierede i september angreb ind på vestfronten i Champagne og ved Artois. Angrebet standsede hurtigt med større tab for angriberne end for de tyske forsvarere.

I 1915 var englændere og franskmænd dog især optaget ved en ny front i syd.

Tyrkiet sluttede sig i efteråret 1914 til centralmagterne, Tyskland og Østrig-Ungarn. Med Tyrkiets indtræden i krigen blev ententemagterne afskåret fra adgangen til Dardanellerne, strædet mellem Sortehavet og Middelhavet. Russerne, som i forvejen var hæmmet af et utilstrækkeligt jernbanenet og af det tyske herredømme i Østersøen, mistede nu en vigtig forbindelseslinje til dets allierede.

Dardanellerne var derfor et oplagt mål for et fransk-britisk angreb. Men udover at sikre forbindelsen med Rusland ville et heldigt udført angreb måske også kunne involvere Italien i krigen på Ententens side. På den måde ville Østrig-Ungarn blive truet fra syd. I spekulationerne over offensivens mulige resultater var især englænderne optimistiske. Den britiske marineminister Winston Churchill mente, at offensiven kunne blive afgørende.

Italien erklærede i maj 1915 Østrig-Ungarn krig; men derudover blev Ententens angreb på Dardanellerne ingen succes. Tyrkerne ydede et væsentligt bedre forsvar end ventet og her som på de øvrige fronter stivnede krigen. I efteråret brød tyrkernes allierede nordfra gennem de serbiske linjer, og med forsyninger fra Tyskland kunne tyrkerne nu beskyde de franske og engelske stillinger med moderne granater. I England pressede opinionen på for at få trukket soldaterne hjem, og i løbet af december 1915 og januar 1916 rømmede Ententens tropper da også Gallipolli-halvøen.

Russernes nederlag på østfronten og den fransk-britiske fiasko på Gallipolli blev bestemmende for bulgarernes valg af allierede. I oktober 1915 sluttede Bulgarien sig til Centralmagterne og deltog i nedkæmpelsen af Serbien.

1916: Verdun og Somme

Ved fronterne havde Ententen lidt mange nederlag i 1915. Imidlertid var oprustningen bag fronten blevet intensiveret og i det stykke var de allierede godt hjulpet med muligheden for rige tilførsler fra USA. På mandskabssiden gjorde Frankrig i stigende grad brug af soldater fra kolonierne og fra 1916 indførtes i England den almindelige værnepligt. Ententemagterne havde på denne måde i baglandet forberedt sig på, mente de, at bringe krigen til afslutning. Afgørelsen skulle falde med en generaloffensiv på alle fronter. På vestfronten var det planen omkring den 1. juli 1916 at rette angreb på begge sider af Somme-floden.

Imidlertid kom tyskerne Ententen i forkøbet med angrebet på Verdun i februar. Taktikken bag angrebet var udtænkt af generalstabschef von Falkenhayn. Som nævnt afviste han Hindenburg og Ludendorffs tanker om et afgørende angreb på østfronten. Von Falkenhayn mente ikke, at det nyttede at trænge længere ind i det vældige russiske rige. Det ville blot forlænge forsyningslinjerne – og dermed gøre opgaven stadig vanskeligere. Nogen afgørelse kom der ikke ud af det. Nej, det var vestmagterne, som var Tysklands hovedfjende og det var derfor også franskmænd og briter, som skulle besejres. England, som Falkenhayn betegnede som ærkefjenden, kunne ikke slås på anden måde end ved den uindskrænkede ubådskrig. Men det endnu ringe antal af ubåde og dertil risikoen for amerikansk indblanding hindrede gennem-

førelsen. Derfor skulle angrebet rettes mod Englands forbunds-fælle, Frankrig. De franske tropper var efterhånden mærket af tab og svindende reserver og det ville Falkenhayn udnytte ved sin forblødningstaktik.

Som mål for offensiven valgte Falkenhayn et kompleks af forter omkring byen Verdun. Kæden af forter dannede et fremspringende punkt i den franske frontlinje og kun en enkelt vej førte væk fra den franske side af fæstningen. Det havde naturligvis stor betydning for tilførsel af soldater, ammunition og forplejning. For tyskerne ville erobringen af Verdun ikke betyde nogen nævneværdig strategisk gevinst, men formålet med offensiven var da også et ganske andet. I det vanskelige forsvar af Verdun skulle franskmændene forbløde under vedholdende angreb fra tyskerne, som havde langt bedre muligheder for at bringe forsyninger frem.

Den tyske forblødningstaktiks succes stod og faldt med, at franskmændene holdt fast og forsvarede Verdun. Men Falkenhayns tiltro til den franske forsvarsvilje holdt stik.

Frankrigs generalstabschef, Joseph Joffre havde ellers ved fæstningerne Liege og Namurs faldt i begyndelsen af krigen mistet al tillid til fæstninger. Det gjaldt ikke mindst Verdun med dets håbløse placering. Joffre havde forlængst givet ordre til at demontere en stor del af fæstningens kanoner.

I den franske opinion fremstod Verdun ikke desto mindre som en hjørnesten i forsvaret. Da den første tyske granat faldt i byen, ville Joffre have opgivet fæstningen; men konsejlspræsident Briand forlangte, at Verdun blev forsvaret – og det accepterede Joffre.

Tyskernes offensiv begyndte den 21. februar 1916. I løbet af de tre første dage nåede angriberne syv km. frem og den 25. februar erobrede de Fort Douaumont. Fortet var kun nødtørftigt armeret og en tysk rekognosceringspatrulje dumpede så at sige ned i fortet, hvor mandskabet overgav sig.

Efterhånden fik franskmændene under general Philippe Petain etableret et egentligt forsvar og i april afmattedes den tyske offensiv. Under fornyede angreb i maj og juni erobrede tyskerne de to forter Vaux og Thiaumont, mens en offensiv i juli stort set var uden tyske resultater. I efteråret kunne franskmændene, nu under ledelse af general Nivelle, gå til modangreb, og det lykkedes at drive tyskerne helt tilbage til udgangspunktet. Da havde slaget

stået på i næsten 10 måneder om forter, landsbyer, bakker og »punkter«. 380.000 franskmænd var savnet, såret eller dræbt. Ganske vist var tabene for Verduns forsvarere større end for de tyske angribere, og det var usædvanligt, men tyskerne betalte også en høj pris for forblødningstaktikken med et tabstal på 340.000.

Verduns placering gjorde den som nævnt næppe værd at indtage. Men for den officielle leder af Verdun-armeerne, den tyske kronprins, lignede det store fæstningskompleks muligvis et passende sejrstrofæ, for uden at skæve til de tyske tab forsøgte han ihærdigt på at erobre det. I månedsvis kæmpede tyske og franske soldater uden, at der lå nogen militær-strategisk ide bag, udelukkende for at øge fjendens tabsliste og for et tomt, nylig udnævnt nationalt symbol.

I slutningen af august blev generalstabschef Erich von Falkenhayn afløst på posten af Paul von Hindenburg. Med sejrene på østfronten havde han og Ludendorff sikret sig en heltestatus i tyskernes bevidsthed.

Også på fransk side blev der foretaget udskiftninger på højeste plan. Da Philippe Petain i april 1916 fik lederskabet over hele den franske centrum-armegruppe, afløste Robert Nivelle ham som øverstkommanderende over Verdun-armeen. Nivelle var anderledes pågående end Petain, og med »den rullende spærreild«, hvor artilleribeskydningen fungerede som et skjold for det fremrykkende infanteri, blev Nivelle »sejrherr fra Verdun«. Det var igen medvirkende til, at Robert Nivelle i december 1916 yderligere avancerede og afløste Joseph Joffre som fransk generalstabschef.

Forinden var Ententens store offensiv begyndt. Siden marts havde russerne på østfronten ved angreb mod østrigerne søgt at aflaste franskmændene ved Verdun. I juni lykkedes det de russiske styrker at trænge ind i østrigske stillinger og frem til august var østrigerne stærkt truede. På vestfronten kæmpede soldaterne ved Verdun derimod stort set alene. Gentagne gange opfordrede Philippe Petain til, at offensiven ved Somme blev fremskyndet for at løse presset mod Verdun. Imidlertid var englænderne endnu ikke fuldt udrustede og det enorme krigsmateriel skulle først stilles klar.

Planen for Somme-offensiven havde været, at den franske front skulle have en bredde af 45 km; men Verdun-slaget tappede

Sommeslaget 1916. Fra Salmonsens Konversationsleksikon.

franskmændene for så mange ressourcer, at fronten måtte indskrænkes til 12 km. Den engelske front havde en bredde på 25 km.

Den 24. juni 1916 satte den forberedende artilleribeskydning ind mod de tyske linjer og efter otte dages trommeild gik Ententens infanteri den 1. juli til stormangreb på de tyske stillinger. Franskmændene havde lært af erfaringerne fra Verdun og tyskerne fremgangsmåde dér. De udnyttede terrænet, løb frem i små grupper, støttet af maskingeværer. Englænderne bar sig anderledes ad. Deres officerer var endnu uøvede, de kendte intet til det moderne materielslag, som det havde udviklet sig i løbet af kri-

gen. Høvent betegnede den engelske øverstbefalende, general Haig maskingeværerne som »stærkt overvurderet«. Generalerne afviste at drage lære af franske erfaringer – så de engelske soldater kæmpede på gammeldags riddermaner: I snorlige rækker, med et par skridt mellem hver mand rykkede de frem direkte mod de fjendtlige maskingeværer. Når soldaterne i den første angrebskæde faldt, rykkede nye kæder frem med 100 meters mellemrum. Kun de færreste engelske soldater nåede de første tyske poster. Den 1. juli alene havde englænderne et tab på 60.000. 20.000 var dræbt. Tabstallet denne ene dag svarede til, hvad franskmændene mistede i løbet af den værste måned (juni) ved Verdun.

Offensiven ved Somme varede fire og en halv måned, indtil den i oktober-november ebbede ud. Der, hvor franskmænd og briter havde opnået størst gevinst, var de trængt 12 km. frem. Det havde kostet dem 700.000 faldne, sårede og savnede. De tyske tab var på 600.000.

Jørgen Friis havde i begyndelsen af juli fået orlov fra garnisonen i Husum i tre uger; men efter blot fem dage blev orloven afbrudt brat og brutalt. Fra nogle »Minder«, han skrev efter krigen, ved vi lidt mere om den rute, han af hensyn til censuren ikke kunne beskrive i brevene til Inger Friis. Efter togrejsen gennem Belgien nåede han den 22. juli til Ham ved St. Quentin, nær fronten. De nyankomne soldater lå i feltrektrutdepot i to dage, indtil de blev fordelt til de kompagnier, som med store tab netop kom tilbage fra ilden. I slutningen af juli marcherede troppeafdelingen i tre dage afsted mod Le Nouvion, hvor soldaterne var i ro til den 14. august. Så blev afdelingen atter kommanderet afsted til det sydlige, franske afsnit af Somme-fronten. Om aftenen, den 19. august fulgte Jørgen Friis med sit kompagni ud i stillingen. Dagen efter fik den sønderjyske landmand sin ilddåb.

Ved syotiden om aftenen fik vi pludselig befaling til at gøre os færdige til kamp. Vi lå i første reservestilling, 2. og 3. kompagni, mens 1. og 4. kompagni lå forude. Det var dem, vi skulle ud at hjælpe, da franskmændene stormede stillingen. Vi havde hver 200 patroner med, samt 4 håndgranater, og nu gik det i løb ad skyttegraven ud mod stillingen. Det varede ikke længe, inden jeg så den første sårede. Han lå i graven, og en sanitetssoldat var ved at forbinde ham, men inden han var nået så vidt, var den sårede død. Det gjorde et uhyggeligt indtryk på mig. Våbenfrakken var helt opknappet, såvel som skjorten og sanitetssoldaten stod

der med blodige hænder op til håndleddet. For at komme forbi den døde uden at træde på ham, måtte jeg og en kammerat lægge ham lidt til side. Derved fik jeg den ene støvle helt overløbet af blod, hvad just heller ikke var noget lysteligt syn. Vi måtte skynde os videre og i løb gik det fremad for at komme ud af spærreildsafsnittet. Granaterne slog ned rundt omkring os, men vi kom godt igennem og nåede forud. Der var heller ikke godt at være, for maskingeværkuglerne peb igennem luften, hele tiden var der noget, der svirrede en om ørerne. Da vi var kommet derud, hvor vi skulle være, søgte jeg straks at dække mig, så godt jeg kunne. Et par skridt fra mig stod der en 5 eller 6 soldater i en klynge og pludselig segnede den ene af dem til jorden, han var blevet ramt af en kugle i brystet, der gik ud igennem ryggen, en blodstrøm vældede ud af såret samt ud af næse og mund. Han gjorde blot et par trækninger, og så var han død. De andre soldater sagde blot: »Så, der faldt han«. Jeg havde bare kendt ham i et par dage, han hed Dreyer og var en gift mand på omtrent 40 år.

Den nye, chokerede frontsoldat fortæller videre om forvirringen:

Så på engang blev der råbt: »Nu kommer de« og vi løb tilbage igen, men så lagde jeg mig i skjul i graven og tænkte, om det ikke kunne lykkes at komme i fangenskab. Jeg blev liggende en lille tid, men så gik jeg igen tilbage til de andre, da jeg ikke vidste, hvordan jeg ville blive behandlet, hvis jeg blev fanget. De andre soldater sad sammen midt i graven og vidste hverken ud eller ind, men så kom der en løjtnant Fock og drev os fremad igen. Håndgranaterne drøned, geværerne knaldede, så der var et frygteligt spektakel, som varede omtrent hele natten. Hen på morgenstunden fik vi igen lov til at gå tilbage, da havde vi også mistet mange folk, der blev fortalt, at vort kompagni havde mistet 83 mand. Deriblandt var vor kompagnifører faldet, en anden løjtnant var såret, en feldwebel og en underofficer – også faldne. Det var den 21. aug. ude ved Estrees. Vor kompagnifører hed Reuter og var fra Sønderborg, han var en ung løjtnant.

Den følgende aften var det, at Jørgen Friis stødte på en franskmænd i et granathul og i god forståelse tog ham til fange. Natten efter blev kompagniet afløst på grund af de store tab og kom til Pargny i otte dage, hvor soldaterne om natten var på skansearbejde. En aften blev de beskudt af maskingeværet på et fransk fly. Inden nogen led overlast, havde en tysk afværgekanon dog skudt flyet ned. Netop under Somme-slaget begyndte de franske flyvere at dykke ned og angribe infanteristerne direkte i deres skytte-

grave og granathuller. Ukendt som det var, skræmte det i høj grad soldaterne. Først efterhånden fik de lært at tvinge flyet højere op med maskingeværet.

Med fornyet mandskab kom Jørgen Friis' kompagni ud i stillingen igen den 30. august. Der var ingen huler og dermed intet dække for granaterne. Aftenen efter blev der blæst alarm, men kompagniet kom dog ikke i kamp. Næste dag blev det alvor, franskmændene stormede,

og så kom der bud efter os, at han skulle smides ud igen. Det var ikke så rart, men man trøstede os med, at det var let gjort, da vi skulle få hjælp af flammekastere, som næsten skulle gøre det hele selv. Hvem, der ikke kom, var flammekasterne. Vi måtte så igen afsted gennem spærreilden, og da vi var kommet derud, varede det ikke længe, inden franskmændene løb, så vi igen kunne besætte graven.

Om morgenen meldte Jørgen Friis sig syg og som det vil huskes, kom han til Spa i Belgien.

I slutningen af august 1916 gik Rumænien ind i krigen på Ententens side. Englænderne, som på grund af tabene og ammunitionsforbruget havde været ved at indstille kampene ved Somme, samlede nu kræfterne igen for at støtte rumænernes første kampe. Franskmændene kunne på samme tid frigøre tropper fra Verdun, hvor kampene ebbede ud.

De første dage af september begyndte en ny serie store angreb ved Somme og kampene antog en heftighed, som overgik alle tidligere slag. Midt i september tog englænderne et nyt våben, de pansrede kampvogne, i brug. I første omgang fik de mere en psykologisk end en militær betydning. Kampvognene var stadig få og teknisk upålidelige; men de gjorde navnlig i begyndelsen indtryk på de ubeskyttede soldater i skyttegravene.

Kampene kulminerede i slutningen af september og en overgang syntes det virkelig at ville lykkes franskmænd og briter at gennembryde de tyske linjer; men angrebet ebbede ud forinden. Netop i september måneds sidste kritiske dage var Centralmagternes opmarch mod Rumænien til ende, og felttoget ind i Rumænien begyndte. På få måneder lykkedes det Centralmagterne at erobre store dele af landet, den 6. december 1916 blev Bukarest besat.

Ententens angreb ved Somme havde ikke kunnet forhindre centralmagterne i at erobre Rumænien, og de britiske og franske forventninger til det enorme opbud af krigstekniske hjælpemidler

var ikke blevet indfriet. Alligevel kunne det nemt blive et spørgsmål om tid, før Ententens overlegenhed for alvor ville give resultater.

Denne trussel var utvivlsomt medvirkende til, at der i Tyskland nu blev gjort en kraftanstrengelse for at styrke våben- og ammunitionsindustrien. Men det lod sig kun gøre ved et indgreb, som under et demokratisk skin havde militærdiktaturets væsen. Perioden fra efteråret 1916 til 1918 er blevet kaldt »det stille diktatur«. Hindenburg afløste som nævnt Falkenhayn som generalstabschef, Ludendorff var fortsat Hindenburgs nærmeste medarbejder og blev hjernen bag den øverste hærledelse. De to generaler begrænsede sig ikke til deres militære metier, de øvede politisk indflydelse og gjorde Tyskland til en slags militær plan- eller kommandoøkonomi. Produktionen blev indrettet med det ene formål at svare militærets behov. Det skete under det nyoprettede »Kriegsamt« med generaløjtnant Groener i spidsen. Groener udfærdigede et program for »Den patriotiske hjælpetjeneste«, som pålagde alle mænd mellem 17 og 60 år arbejdspligt. Formålet var at kunne rokere rundt på arbejdsstyrken, således at i første række våbenindustrien og landbruget blev tilgodeset. »Hjemme hæren« var under organisering.

Trods skepsis stemte det tyske socialdemokrati for lovforslaget om den fædrelandske hjælpetjeneste, udbrydergruppen »Det socialistiske Arbejdsfællesskab« derimod ikke. Bag partiet stod en voksende del af arbejderklassen, som vendte sig i opposition mod krigen. Gennem de forløbne to krigsår var de sociale vilkår bestandig blevet ringere – imens høstede fabriksejere, grosserer og andre kapitalstærke »Kriegsgewinner«, også inden for landbruget, store fortjenester på krigen.

Foruden de hjælpetjenesteplichtige blev millioner af kvinder beskæftiget i våbenindustrien. Produktionen af ammunition, særlig gasprojektiler, skyts, maskingeværer, automobiler og flyvemaskiner forøgedes i en grad, ingen havde troet mulig. Den styrkede produktion skabte højkonjunktur, som atter var til fordel for de velbjærgede. Kløften mellem samfundets solside og dets skyggeside voksede.

1917: Den uindskrænkede ubådskrig. Ententens offensiver ved Arras, Aisne og i Flandern. Den russiske revolution.

I december 1916 fremsendte rigskansler Bethmann Holweg et fredstilbud til Ententen. På grund af Centralmagternes sejr i Rumænien kunne han nu gøre det uden, at det for meget blev tolket som et svaghedstegn. Men om rigskansleren for alvor havde tiltro til resultatet er tvivlsomt. Hovedmotivet bag fredstilbudet var snarere et forsøg på at formilde USA. Bethmann Holweg formåede nemlig ikke længere at dæmme op for det nu årelange pres om gennemførelsen af den uindskrænkede ubådskrig. Da Ententen blankt havde afslået fredstilbudet, måtte rigskansleren bøje sig for den tyske admiralstabschef. Von Hölzendorff erklærede, at inden der var gået fem måneder, ville englænderne sprælle som en fisk i klitten.

Ludendorff og Hindenburg støttede admiralstabschefen. Ubådskrigen gjorde det muligt at lægge krigen på landjorden om efter en defensiv strategi og derved begrænse de tyske tab. Som led i strategien anlagdes den såkaldte Hindenburg-linje med stærkt befæstede stillinger, som var udvalgt ud fra taktiske og operative hensyn. Hidtil var stillingerne opstået ved tilfældigheder. Nu skulle de forreste linjer kun besættes med svage styrker som et slags skinforsvar. Linjerne kunne rømmes, den angribende fjende ville dernæst efter sin overraskende lette erobring af første linje finde et flere kilometer bredt raseret område med et pløret ælte, som trættede og sinkede angrebet. Først da ville angriberne møde forsvarernes hovedstyrke, som stod parat til modangreb.

Denne taktik ville også tage den værste brod af angribernes, d.v.s. Ententens dagelange indledende artilleribeskydning.

Fra Arras i nord over St. Quentin til Aisne og noget øst for Soisson anlagde tyskerne vinteren 1917 den såkaldte Siegfriedstilling. Længere sydpå anlagdes tilsvarende St. Mihielstillingen.

Den uindskrænke ubådskrig trådte i kraft den 1. februar 1917. I hele den østlige del af Atlanterhavet beskød tyske ubåde nu alle skibe, som kom på skudhold, også neutrale landes handelsskibe. De første måneder syntes krigen til vands virkelig at blive den tyske succes, som admiralstabschefen havde lovet. Hvert fjerde britiske skib, som stod til søs, blev sænket. Fra maj begyndte englænderne imidlertid at organisere konvojer, som viste sig at

være et effektivt forsvarsvåben. Af skibe, som sejlede i konvoj, blev kun et ud af hundrede sænket. Desuden havde englænderne mineret og udlagt ubådsfælder. Piloter var blevet optrænet og flyvemaskiner bygget til rekognosceringsflyvninger. I England var reservelagre af korn og andre levnedsmidler blevet forøget, og fra USA tilførtes ubådsødelæggere og nybyggede handelsskibe. Fra september 1917 byggede briter og amerikanere tilsammen lige så mange skibe, som briterne mistede. Ved årets slutning blev der sænket flere tyske ubåde, end tyskerne kunne nå at bygge.

USA havde straks ved erklæringen af den uindskrænkede ubådskrig afbrudt de diplomatiske forbindelser med Tyskland. Præsident Wilson ønskede ikke at gå direkte ind i krigen; men ubådskrigen ramte også USA's indbringende handel med de krigsførende entente-magter. Antityske stemninger flammede yderligere op, da den britiske efterretningstjeneste opsnappede det såkaldte Zimmermann-telegram. Telegrammet var et pålæg til den tyske gesandt i Mexico om, når den tysk-amerikanske krig brød ud, at tilbyde Mexico en alliance. Tyskerne ville bistå mexicanerne, hvis de ønskede at generobre Texas, Arizona og New Mexico fra USA. I løbet af marts måned 1917 blev de første amerikanske handelsskibe sænket og den 2. april erklærede USA krig mod Tyskland.

Ved fronterne betød krigserklæringen i begyndelsen ikke det store. Umiddelbart havde USA så godt som ingen hær, ingen kanoner eller kampvogne. Soldaterne måtte i vid udstrækning udrustes med franske og engelske våben. Men formåede entente-magterne at holde ud så længe, ville de med tiden kunne drage nytte af de enorme ubrugte ressourcer, som gemte sig i USA.

Ententen havde planlagt deres »afgørende« offensiv til februar 1917 for denne gang at komme tyskerne i forkøbet. Planerne måtte imidlertid ændres, da general Nivelle i december 1916 afløste Joseph Joffre som øverstbefalende for den franske hær. »Sejrherreren fra Verdun« ønskede at gentage sin succes, men den rullende spærreild eller »ildvalsen« krævede imidlertid med sit kolossale forbrug af ammunition og kanoner en omfattende organisering. Offensiven måtte udsættes til april.

I februar forberedte tyskerne tilbagetrækningen til Siegfriedstillingen. Forberedelsen var planlagt til mindste detalje og varede fem uger. Et område med en dybde af 40 km. – sine steder helt op til 80 km. – mellem Arras og Soissons blev tømt for alle hjæl-

destruere

pekilder, og landsbyer, veje, jernbaner og broer blev ødelagt. Til sidst blev et 15 km. bredt bælte foran selve stillingen fuldstændig raseret.

Fra omkring 2. marts 1917 fortæller Jørgen Friis, at kompagniet skulle

hen for at arbejde i Siegfriedstillingen i Inchy i nærheden af Queant. Her var vi i fire dage og arbejdede hver dag på den nye stilling. Der var lavet brede pigtrådsforhindringer samt lavet brede og dybe grave, desuden blev der bygget bombesikre opholdsrum. Man skulle ikke synes, at et sådant værk ville blive let at indtage.

Ret længe var kompagniet ikke på selve Siegfriedstillingen. Det blev kommanderet ud til de svage, forreste linjer for at vente på »tilbagetoget«. Vagter på fire mand skiftedes – to og to – dels til at patruljere nede i graven og dels til at sidde på lyttepost så at sige ude på åben mark, foran pigtrådsspærringen. Bag dem begyndte tilbagetrækningen af det tyske artilleri.

Man kunne mærke, at vort artilleri var trukket længere tilbage en af de sidste dage, vi var derude. Det kunne vi høre på afskuddene. Den sidste nat, vi lå derude, var der et af vore batterier, som skød for kort. Det var meget uhyggeligt, når nogle af vore egne granater suste ned i vor stilling, det skete ikke så sjældent. Så blev der straks afskudt lysraketter for at artilleriet kunne se, hvad der var i vejen. Denne nat hjalp det ikke, skønt vi kunne se, at signalet blev givet videre tilbage. Den ene granat efter den anden blev ved at slå ned i vor nærhed. Jeg har ofte spurgt artilleristerne om grunden til, at de skød på vor stilling, og de mente, at det var fordi, at granaterne ikke var nøjagtig drejede og tillige, at riffelgængerne i kanonerne var udslidte, så de ikke kunne skyde så sikkert mere. Det var med spænding, at vi belavede os på tilbagetoget, for det var et farefuldt arbejde, idet englænderne hele tiden beskød byerne og navnlig vejene gennem Achet le Petit og Achet le Grand. Kl. 1 om natten kom befalingen til at gå tilbage, og så listede vi af gruppevis for at vi ikke skulle have for store tab, og så skulle vi senere samles med kompagniet længere tilbage.

Jeg hørte til en gruppe, som havde navn efter vor underofficer, som hed Sierck, og vi slap allesammen godt ud af ildlinjen, skønt granaterne ofte slog ned tæt ved os. Det blev et strengt tilbagetog, for vejret var slået om til tå og vejene og markerne var meget plørede. Vi skulle samles i Mory, hvor feltkøkkenet ventede os. Der fik vi noget at spise og så satte vi os på vore tornystre, og det var ikke frit for, at nogle af os faldt i søvn, men det kunne ikke gå an, da vi var gennemvåde af sved. Så kom feld-

Arbejdes der på Siegfriedstillingen? Foto i privateje.

webel Harden og lod os gå ind i nogle tomme huse, hvor vi kunne lægge os på gulvet, for noget at sidde på fandtes der ikke. Efter en times hvil gik det igen længere tilbage, til en by, som hedder Lagnicourt. Hvor så byerne ud, da vi drog tilbage, der var ikke levet et hus eller en brønd, der fandtes næsten ikke et hus i haverne. Alt var fuldstændig sprængt og ødelagt. De huse, som fandtes i Mory, mens vi var der, blev sprængt kort efter, at vi havde forladt dem. Og sådan gik det hele tiden, uafsladeligt hørte man eksplosioner fra sprængninger af huse, kirker og brønde, for ikke at tale om de store kratere, som blev sprængt i vejene for at englænderne ikke for hurtigt skulle komme bag på os. Hvor der stod store træer langs vejene, blev de hugget om og væltet tværs over vejen, så der kunne ingen færdes lige straks.

Selv om tyskerne havde sikret sig, at der endnu var nogle veje, som de sidste tyske tropper kunne benytte, var det en barsk tur tilbage fra forreste linje til Siegfriedsstillingen. Jørgen Friis' regiment fortsatte mod et reservekvarter.

Jeg husker så tydeligt, at mens vi engang holdt hvil, blev der fortalt os, at den russiske kejser var blevet afsat, det gjorde ellers ikke noget stort indtryk på os, for man var blevet sløvet af krigen.

Efter tre-fire dage i Fressein gik soldaterne videre mod Roetulx og derfra til kulminebyen Lourches, hvor kvarteret var elendigt, tilmed gik hver dag med store øvelser -

man kunne nok tænke, at det havde noget at betyde, og det varede heller ikke længe, inden det igen gik løs med krigen. Men inden det kom dertil, fik jeg orlov i 4 uger fra den 26. marts til den 29. april. Det var min lykke, for i den tid var hele divisionen med i slaget ved Arras eller på Vimyhøjene, som det også kaldes.

Under slaget ved Arras blev fire ud af de otte soldater i Jørgen Friis' gruppe dræbt. Tyskerne havde i alt et tab på 100.000 mand, briterne på 150.000. Det britiske angreb var en »afledningsmanøvre« for det franske hovedangreb en uge senere ved Aisne.

Tyskernes overraskende tilbagetrækning havde forkludret general Nivelles planer for det store fransk-britiske angreb. Nye stillinger måtte etableres i et mineret, opløjet ælte, nye veje og jernbaner anlægges for at sikre forsyningslinjerne. Også den russiske februar-marts revolution og zarens abdicering den 16. marts kom på tværs af Ententens planer. Nu var det ikke muligt at sætte lid til en stor russisk offensiv, der kunne støtte den fransk-britiske på vestfronten. Frankrigs krigsminister, Painleve frarådede offensivens iværksættelse: Man skulle hellere vente, til amerikanerne kunne gøre sig gældende. Også i hærledelsen var der modstand mod offensiven, overraskelseseffekten var gået tabt og den tekniske overlegenhed kunne ikke kompensere med tilstrækkelig voldsomhed. Nivelles protesterede og hævdede, at det netop var vigtigt at gennemføre offensiven, før der yderligere blev frigivet tyske tropper fra østfronten.

Den 9. april 1917 satte angrebet ind fra den engelske del af fronten, som vanligt forberedt af en heftig artilleribeskydning. Englænderne gik frem og angrebet trak også tyske reserver til sig - men ikke nok. Det franske angreb en uge senere kom ikke bag på tyskerne. Nivelles rullende spærreild, ildvalsens, havde langt fra samme effekt mod tyskernes nye defensive strategi, som den havde haft ved Verdun. Ildvalsens gled næsten virkningsløst hen over tyskernes nye dækningsrum, og da den havde passeret, stormede de tyske soldater op af rummene og mødte det franske infanteri. Heller ikke de franske kampvogne havde megen effekt. Mange steder blev franskmændene drevet tilbage til udgangspunktet - med tab på op til 50 %.

Forud for slaget var de franske infanterister blevet lovet, at de

ikke skulle foretage sig andet end at rydde op efter artilleriets ildvals - og den oprydning kunne de såmænd klare med cigaretten i mundvigen, som det hed i et fransk propagandablad. Alene i løbet af det første døgn var de franske tab på 120.000 mand. Sanitetstjenesten brød sammen.

Beretninger om forholdene ude ved fronten spredtes til de franske reservestillinger bagved og gav næring til frygten og til krigstrætheden. Stadig oftere lød nu råbet »ned med krigen«. Her og der sås en rød fane, militærpoliti og jernbanefunktionærer blev udsat for overgreb, lokomotiver og skinner saboteret. Den 3. maj skete det første åbne mytteri. En afdeling nægtede at gå i ilden. Nogle formodede ledere af mytteriet blev skudt; men lydighedsnægtelsen bredte sig. Frem til den 10. juni forekom der skønsmæssigt 250 tilfælde, og næsten halvdelen af den franske hærs afdelinger var mere eller mindre berørt. De kollektive lydighedsnægtelser forekom alle bag selve fronten og derfor blev tyskerne aldrig klar over, hvad der foregik. I det civile Frankrig udbrød der strejker i Paris-regionen og i Toulouse. Det skete i reaktion på nogle voldsomme prisstigninger; men efterretningerne om Nivelles håbløst fejlslagne taktik ved fronten var - netop fordi der var viet den så store håb - givetvis med til, at bægeret flød over.

I midten af maj fik Nivelles sin afsked og blev erstattet af general Petain. Han fik ikke kun til opgave at rette op på en mislykket taktik, men også at vende stemningen blandt soldaterne. Han gjorde det ved ganske enkle foranstaltninger, som forbedrede de meniges forhold. For første gang blev der indført regelmæssige orlovsordninger. Der blev bygget kantiner, egentlige bivuakker og latriner i hvilezonen. Officererne fik at vide, at der ikke blev iværksat nye offensiver, før amerikanerne og kampvognene kom. Soldaterne faldt nogenlunde til ro i tillid til, at det komplet meningsløse spild af menneskeliv var standset.

Næsten samtidig med mytterierne i den franske hær udbrød der strejke blandt arbejderne i den tyske rustningsindustri. Det skete den 16. april ved ikrafttrædelsen af »folkeernæringens nyregulering«. Udtrykket dækkede over en nedsættelse af brødrationen. I de tyske byer var nøden i forvejen udtalt her ved afslutningen af den udmarvende vinter, som havde efterfulgt en fejlslagen høst. Samtidig modtog man fra Rusland efterretninger om, at zaren var afsat og at magten i Petrograd var overgået til et arbejder- og soldaterråd.

Men i Tyskland kom det foreløbig ikke til revolution, selv om der også her var kræfter i bevægelse for en demokratisering. Efter godt og vel en uge stilnede strejkerne af. Våben- og ammunitionsfabrikkerne var i mellemtiden overgået fra privat til militær ledelse. En stor del af den mandlige arbejdsstyrke var værnepligtige og soldater, som fabrikkerne tidligere havde reklameret for og fået hjemsendt til deres plads i våbenindustrien. Nu fik de fri-reklamerede besked på, at hvis de ikke mødte på arbejde inden den 21. april, var det at betragte som desertion. Kort tid efter havde 3/4 af arbejdsstyrken optaget arbejdet. Resten var i hovedsagen kvinder, som – skønt de i en vis forstand også var indrulleret i »hjemmehæren« – trods alt ikke kunne dømmes efter militære love.

Sommeren 1917 stod det klart, at de tyske ubåde ikke ville bringe den afgørelse, som tyskerne havde ventet. For Ententen havde Nivelles store offensiv fået samme negative udfald. Krigen stod fortsat i stampe. Der blev nok talt om fred; men i begge lejre stod politiske og militære lederes prestige på spil. For den høje pris, som allerede var betalt, skulle der gerne høstes en gevinst. I Tyskland var politikerne under pres fra stadig mere højtråbende »altyskere«, som foruden deres nationalistiske motiver havde økonomiske interesser i, at krigen fortsatte. Eller at Tyskland vandt store landområder af industriel betydning.

Folkelige fredskrav gærede imidlertid i alle de krigsførende lande. I Rusland, hvor den provisoriske regering ville fortsætte krigen, vandt bolsjevikkerne med Lenin i spidsen tilhængere på et krav om fred »uden anneksioner og uden skadeserstatninger«. Denne model blev også det standpunkt, som de europæiske socialdemokrater indtog, heriblandt tyskerne. Også de liberale dele af det tyske politiske spektrum tilsluttede sig ønsket om en kompromisfred, og i juli fremlagde et flertal af den tyske rigsdag en fredsresolution. Rigsdagsflertallet, som betragtede Bethmann Holweg som en væsentlig hindring for opnåelsen af en forståelsesfred, trængte rigskansleren fra den ene side. Den øverste hærledelse anså ham for at være for blød og trængte ham fra den anden.

Politikeren Bethmann Holweg blev i juli 1917 afløst af embedsmanden Michaelis. Michaelis havde hidtil forestået organiseringen af levnedsmiddelfordelingen og blandt andet iværksat den hårde kornrevision i foråret 1917, som omtales i Inger og Jørgen

Friis' breve, og som også behandles i afsnittet om »Hjemmehæren«.

Efter sin forårsorlov kom Jørgen Friis tilbage til Siegfriedsstillingens nordlige del over for englænderne. Her var det nu blevet roligere. Under forårets hårde kampe havde divisionen lidt store tab og den var siden blevet forstærket af 18 – 19 årige rekrutter, som kom lige fra garnisonen. Blandt dem var mange polakker. Englænderne var i den første tid stadig optaget af at bygge skjul og brønde, anlægge veje og jernbaner i det raserede område. På den tyske side blev stillingen bygget stærkere. Mellem hovedstillingen og forpoststillingen var der ingen løbegrave, og når soldaterne skulle på forpost, måtte de afsted tidligt om morgenen og over den åbne mark. Ude i graven var der intet værn, og blev man såret på forposten, kunne hjælpen først nå frem om aftenen, når det var blevet mørkt.

Jørgen Friis omtaler en af nattevagterne som *mild og stille*: Han og en anden sønderjyde lå og snakkede om hjemmet og drømte sig tilbage... *mens kanonerne tordnede og maskingeværerne knitrede, minekasterne bragede og af og til kom der et drøn fra håndgranaterne.*

Den nu erfarne soldat fortæller videre:

Så var der en gang, vi var på dagvagt, det var den 28. juli 1917. Vor stilling var blevet forrykket 200 meter til højre, der havde vi fået et stykke fra 31. at besætte. Dette stykke blev hver dag stærkt beskudt, og der kom vi på vagt netop den dag. Tidligt om morgenen gik vi derud, og kammeraterne var meget glade ved at blive afløste. Det så ikke godt ud derude. Jorden var helt oprodet, dybe huller rundt omkring og graven var slemt medtaget. De spanske ryttere, som var forankrede lidt foran graven, var kastede rundt omkring, og nogle af dem var bøjede i alle retninger. Det var helt roligt, da vi kom derud, vi var fire mand på denne post. Den ene har jeg glemt navnet på, han er faldet senere. De to andre hed Brygmann, som var vor fører den dag, og så var Löschenkohl, vor barber, også med. De var begge to fra Slesvig by og gode venner. Brygmann boede til leje hos Löschenkohls forældre. Han var gift og havde to små børn.

To af os kom straks på vagt, da vi kom derud, mens Brygmann og Löschenkohl gjorde graven lidt ryddelig. Da det begyndte at blive lyst, så vi, at englænderne gik op af deres grav, hvor de havde arbejdet om natten, det kunne vel være et par hundrede meter fra os. Så snart Brygmann så det, greb han sit gevær og skød 10-12 skud efter dem. Jeg kunne ikke lide det og sagde, at han skulle lade være, men det nyttede intet, han blev

Brygmann X faldt den 29. juli 1917
ramt af en granat og var
død ved Hæder.

»Brygmann X faldt den 29. juli 1917« har Jørgen Friis skrevet på kortet. Men siden fik to andre kammerater en lignende markering. Foto i privateje.

ved til englænderne forsvandt, og det varede heller ikke længe. Om han ramte nogen af dem, kunne vi ikke se. Det blev en meget varm dag, det var så stille og klart, så solen brændte lige ned på os. Jeg stod atter på vagt fra kl. 10-12, og i førstningen var det ganske roligt, der faldt ikke et skud. Af og til kom en engelsk flyver ind over stillingen og kiggede ned i graven til os, men den fløj straks tilbage igen. Sådant gik tiden til henimod 12, da blev en af os sendt tilbage efter middagsmad. Pludselig blev stilheden afbrudt af en granat, som slog ned et godt stykke foran vor grav. Jeg meldte det straks til Brygmann, at nu begyndte skydningen. Det regnede vi dog ikke på, men så kom der to granater til, en foran og en bagved graven, de var begge tættere ved. Altimens var middagsmadden bragt ud til os, og da vi var ifærd med at spise, fik vi igen et par granater.

Nu begyndte vi at blive betænkelige, og jeg foreslog, at vi skulle gå bort, sådan som det var blevet os pålagt om morgenen. Jeg samlede derfor mit tøj sammen og gik, og de andre tre fulgte med. Vi var ikke kom-

met ret langt til venstre, så råbte Brygmann: Holdt, vi skal tilbage igen, den smule skydning er ikke noget at løbe bort for. Så gik vi igen derhen, og der blev en anden stillet på vagt, da klokken var blevet lidt over 12. Næppe var vi kommet derhen igen, så kom der atter et par granater tæt ved, og jeg foreslog igen, at vi skulle forlade stillingen. Denne gang fulgte de også alle med. Da vi var nået ca. 50 m. til venstre, blev jeg stående for at samle mit tøj lidt bedre sammen. Så kom Brygmann atter i tanke om, at vi skulle tilbage, men jeg sagde, at det var dumt og det var ikke frit for, at vi kom lidt på kant med hinanden. De andre to syntes jo også, at vi skulle gå bort. Lige i det samme fik vi en granat kun 2-3 m. fra, hvor vi stod. Det var et forfærdeligt øjeblik. Vi blev oversprøjtet af jord og støv og røg, og det sang for ørerne, så man længe efter ikke kunne høre. Det kan nok være, at vi kunne løbe, da vi havde betænkt os lidt, og nu gik det i løb så hurtigt, vi kunne for at komme bort fra dette farlige sted. Da vi var kommet ca. 50 m. bort, blev vi stående for at puste og ventede lidt, om Brygmann ikke skulle komme, men forgæves. Så sagde jeg til mine to kammerater: Vi skal tilbage for at se, hvor han er blevet af, måske ligger han og er såret, og så skal vi hjælpe ham. De havde ikke lyst til at gå med, men jeg fik da Löschenkohl overtalt til at gå med, mod at jeg skulle gå foran. Det havde jeg ikke noget imod, og i løb gik det igen tilbage. Da vi kom derhen, hvor vi først havde stået, så vi, at Brygmann sad sammensunken i graven med sine sager i favnen. Det første, jeg råbte da jeg så ham, var: »Er du død, Brygmann?« Et underligt spørgsmål, men hvad kan man ikke få sagt i sin ophidselse. Ja, han var død, ramt i ryggen af en granatstump. Så gik vi hen til den anden post og meldte, at Brygmann var falden. Et øjeblik efter blev han afhentet af en af vore saniteter. Det var en dansker, Peter Hansen fra Sundeved og en Feldwebel Rætke. Det var også på høje tid, at liget blev bjærget, for nu begyndte skydningen for alvor. Fra om middagen til henimod aften, da det stilnede lidt af, fik vi 430 store granater foruden 150 scrapneller ind over stillingen. Det var en lang eftermiddag, for man kunne hvert øjeblik vente at blive ramt eller blive levende begravet. Graven var som oversået med granatstumper og scrapnelkugler, mange af soldaterne løb også bort og kom først igen, da det var blevet roligt. Jeg blev, hvor jeg var, for jeg tænkte, at skulle jeg rammes, kunne det ske, hvor man så opholdt sig. I mørkningen blev det roligere, og så kom afløsningen. Edward Lund var med iblandt dem, der skulle være derude om natten. Da han kom ud til os, sagde han til mig: Det har nok været en slem dag for jer, og det måtte jeg give ham ret i. Jeg ønskede ham og de andre en god rolig nat, og så gik vi tilbage. Fire af os, deriblandt Peter Hansen, Löschenkohl og jeg tog

Brygmanns lig med tilbage. Det var bundet i et teltlærred, og så bar vi det på to bøsser på skuldrene. Det havde været en streng dag, og vi frygtede for et angreb om natten, da der var blevet skudt så voldsomt. Efter at have fået lidt at spise lagde vi os til at sove, men lidt hen på natten blev der pludselig råbt alarm, og så måtte vi øjeblikkelig ud at besætte graven. Det var uhyggeligt at blive vækket på den måde, skydningen var meget voldsom.

Angrebet blev forstyrret, da det tyske artilleri satte ind med en voldsom spærreild. Hen på morgenstunden, da det igen var blevet roligere, kom der bud til os, at vi skulle ud og hente 5 døde, som var faldet om natten. Et par dage derefter var jeg og et par kammerater med til at begrave Brygmann samt en 12-15 andre faldne på militærkirkegården i Noyelles. Jeg gruede for igen at skulle ud i forpostgraven, men det nyttede intet, vi måtte atter derud, men hvordan så graven ud efter bombardementet den 28. juli. Denne gang var det helt roligt, men det var trist at se på alle de mange granathuller og pigtrådshegn. Dagen blev vi afløst og kom til at ligge i beredskab i 10 dage. Her måtte vi arbejde om dagen med at bygge nye huler.

Det var under dette arbejde, at Jørgen Friis kom til skade, da et tov brast og han nær var blevet begravet under en vognfuld jord. Han blev indlagt på feltlazarettet i Cambrai.

På feltlazarettet havde jeg det godt, men mit sår heledes så godt, at jeg nok kunne forstå, at opholdet kun ville blive kort. Lægerne havde ordre til at udskrive alle dem fra 18. division, som var i stand til at komme ud. Det var et varsel om, at vi snart skulle flytte.

Hen på sommeren 1917 flyttede Ententen sit hovedangrebspunkt til Flandern. Her lå de engelske stillinger ved Ypres i et fremspring, som længe havde udsat dem for beskydning fra begge sider. Den øverstbefalende, general Haig, ville udnytte fremspringet i en offensiv, bryde igennem de tyske linjer og rulle fronten op nordfra. Lykkedes det, ville der ikke være langt til de tyske ubådsbaser i Ostende og Zeebrügge.

På kortet fungerede planen; men Haigs oprulning duede ikke i realiteten, for ved krigens begyndelse havde belgierne åbnet digerne og lukket havet ind. Det betød, at den ene af tyskernes flanker var sikret. Gennem flere år havde de udbygget deres stillinger her.

Dertil kom, at terrænet omkring Ypres i sig selv var et problem. Lerjorden gjorde en afvanding umulig og artilleriilden havde forvandlet landskabet til store puklede flader af dybt mudder.

Trods megen kritik af Haigs planer kom de til udløsning den 31. juli 1917. Angrebet blev af den engelske premierminister omtalt som mudderslaget. Regnen øsede ned, tanks og kanoner forsvandt ned i muddret og soldaterne selv sank i, nogle til midt på livet i forsøgene på at rykke frem. De nåede knap 800 meter.

I september blev den engelske offensiv genoptaget og den varede med enkelte afbrydelser frem til november. Fra slutningen af september, efter en høstori-lov var Jørgen Friis nået til Flandern. Han var nu forplejningssoldat. Sammen med de øvrige i bæretroppen måtte han under granatregnen bære tunge gryder gennem det plørede og oprodede terræn ud til soldaterne i forreste linje. Af og til lykkedes det slet ikke at finde kompagniet; men kom forplejningssoldaterne tilbage med uforrettet sag, blev de sendt afsted igen. Ude i de forreste stillinger lå soldaterne i vandfyldte granathuller, ofte uden noget egentligt dække. Tyskerne, som var talmæssigt underlegne, led desuden under, at afløsningerne var sjældnere, end de var for englænderne.

Det engelske resultat efter tre-fire måneders offensiv var knap otte kilometer. De tyske stillinger var ikke gennembrudt, ubådsbaserne i Ostende og Zeebrügge blev ikke nået. At offensiven ikke ville føre nogen vegne var indlysende allerede fra den første dag. Men for Haig tog det tid at erkende sin plans fiasko.

På østfronten blev russernes offensiv afbrudt, da bolsjevikkerne i november overtog magten og hurtigt fik aftalt en våbenstilstand med tyskerne. Bolsjevikkerne foreslog i overensstemmelse med deres tidligere krav, at alle krigsførende magter optog fredsforhandlinger på grundlag af princippet »ingen anneksioner, ingen erstatninger«; men de allierede, som betragtede russerne som forrædere, ville ikke deltage i forhandlingerne. I stedet indledtes separate tysk-russiske forhandlinger i Brest-Litovsk. Der var ingen kampvilje tilbage hos russerne og freden blev nærmest en tysk diktatfred. Ved at hævde folkenes selvbestemmelsesret holdt russerne dog ærens skind på næsen, da de afstod balkanlandene til tysk overformynderi og lod Polen og Ukraine blive selvstændige.

Fredsinitiativerne kom ikke alene fra øst, men også fra vest. USA's præsident Wilson offentliggjorde den 8. januar 1918 sine »14 punkter« som grundlag for fredsforhandlinger. Foreløbig vandt de intet gehør, ikke blandt de tyske militære og politiske ledere, men heller ikke i nogen nævneværdig grad hos de alliere-

de, som stadig – selv om 1917 militært set var forløbet temmelig dårligt med Nivelles nederlag i den ene ende og Haigs i den anden – ønskede at knuse Tyskland eller »den tyske militarisme«. I Frankrig var den uforsonlige Georges Clemenceau blevet konsejlspræsident. Hans kommentar til Wilsons 14 punkter var efter sigende, at »Vorherre havde kun 10«.

For tyskerne havde ubådskrigen ikke ført til de forventede resultater og inden længe kunne man for alvor vente amerikanernes indtræden på krigsskuepladsen. Alligevel var den militære stilling for tyskerne forholdsvis god ved udgangen af 1917. Ententens offensiver var stort set alle mislykkedes, og selv om en stor tysk styrke forblev på østfronten til at hævde freden og til at presse korn og olie ud af Ukraine, det sydlige Rusland og Kaukasus, så blev der dog også frigivet en del styrker. Det betød, at centralmagterne for første gang var talmæssigt overlegne på vestfronten. Fra tysk side blev der næret store forhåbninger til forårsoffensiven 1918.

Længere end til foråret ville den militære ledelse ikke vente. Det skyldtes dels, at USA snart ville gøre sig gældende, men nok så vigtigt tilskrev Tysklands indre politiske forhold dem en afslutning. Den sociale uro gærede fortsat, ernæringssituationen blev stadig værre og kravet om fred voksede. Michaelis, som var blevet rigskansler på at underskrive rigsdagsflertallets fredsresolution »som han forstod den«, lå under for pres fra alle sider og ikke mindst fra militære og altskye, nationalistiske kredse. Han var veg og gjorde sig politisk umulig med sine omskiftelige udtalelser. I slutningen af oktober 1917 trådte han tilbage. I stedet blev grev Hertling, Bayerns førsteminister, rigskansler. Politisk befandt han sig på højrefløjen af partiet Centrum, som hørte til flertalspartierne; men især var han kapabel for partierne bag fredsresolutionen, fordi kejser Wilhelm denne gang rådførte sig med rigsdagen, før han udnævnte kansleren. Ved samme lejlighed blev den frisindede von Payer udnævnt til kanslerstedfortræder, det samme gjorde de nationalliberales Friedberg. Alt i alt var det et politisk ryk mod venstre og mod demokrati. Hertling stillede sig fuldt ud på rigsdagsflertallets program, var for en forståelsesfred, for afrustning og åben over for en vis demokratisering. Men også han kom under pres fra de altskye annekcionistaer og den militære ledelse, som endnu troede at kunne vinde den afgørende sejr.

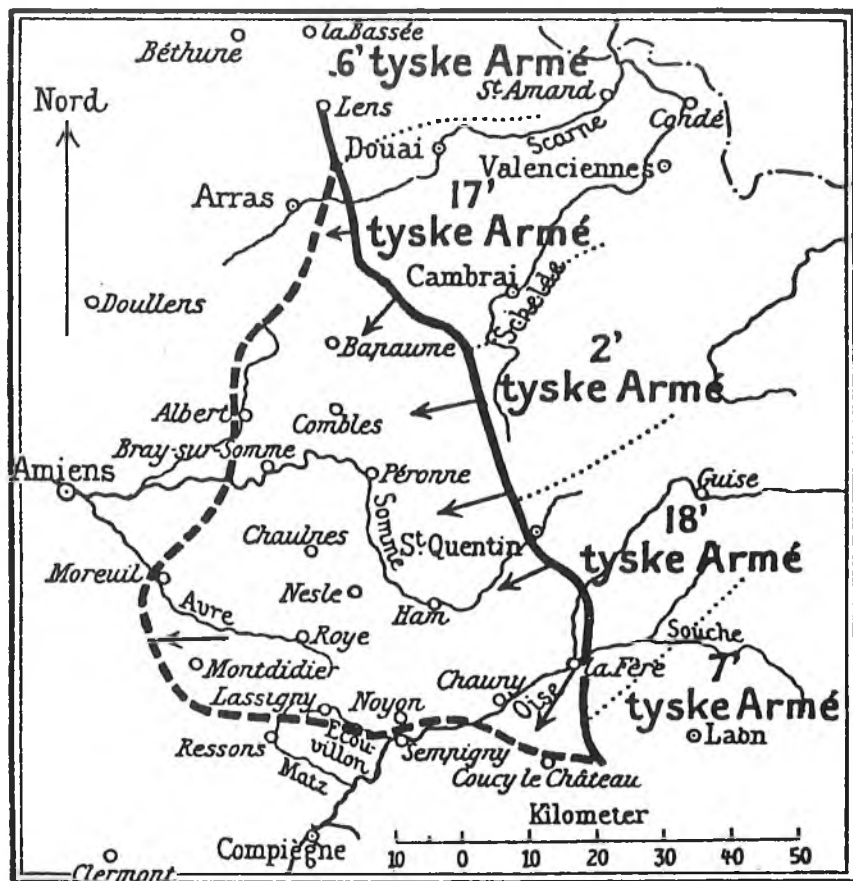
1918: Den tyske fredsoffensiv, Ententens modoffensiv

Den minuttiøst planlagte tyske offensiv i marts 1918, som Jørgen Friis var nærmeste tilskuer til, så i begyndelsen ud til at ville lykkes for tyskerne. Angrebet drev en kile ind mellem de engelske og franske linjer og pressede dem tilbage. Franskmændene var på nippet til at gå helt tilbage til Paris for i det mindste at forsvare den, ja, på et tidspunkt blev en rømning af Paris også drøftet. Englænderne var for deres part nær gået helt tilbage til Kanal-kysten. Det endelige sammenbrud blev afværget i sidste øjeblik, da de allierede den 26. marts enedes om at koncentrere forsvaret om Amiens. Tyskerne var på det tidspunkt gået 60 km. frem, Paris lå 100 km. borte – det var ikke mere end, hvad en langtrækkende tysk kanon kunne nå. De følgende dage kom omslaget, det tyske fremstød blev standset.

Også i april og maj gennemførte tyskerne angreb, nu længere mod sydøst. Speciel heldigt var et overraskende angreb på Chemin des Dames, en fæstning på en stejl skrænt og derfor betragtet som næsten uindtagelig. Nogle engelske tropper lå der for at hvile ud. Chemin des Dames blev taget den 27. maj og tyskerne fortsatte sydover. Den 30. maj var de på denne sydøstlige front gået 55 km. frem, havde atter nået Marne-floden og stod nu også fra denne side tæt ved Paris. Fremrykningen standsede på den sydøstlige fløj i begyndelsen af juni.

Et tysk fremstød ved Reims mislykkedes. Franskmændene lod sig ikke længere overraske og havde fået udviklet en mere effektiv forsvarsmetode. De tyske tropper havde som angribere igen ulemperne med at få forsyninger frem. Stillingerne var interimistiske og svage, der var mange fremspringende punkter og dermed oplagte mål for de allieredes modangreb. Modoffensiven satte ind den 18. juli. Foruden franskmænd og briter omfattede styrkerne nu også amerikanske soldater.

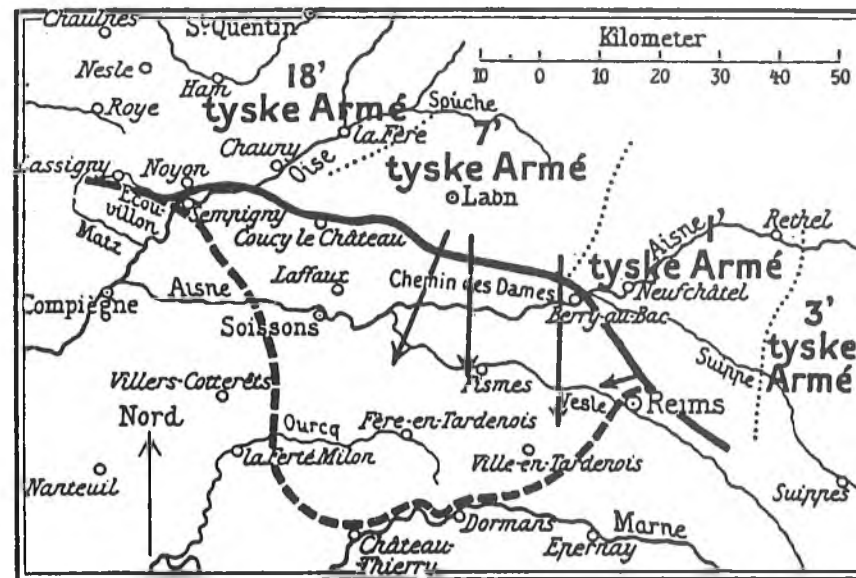
Jørgen Friis kørte sommeren 1918 i hælene på de fremrykkende tyske tropper med stabens bibliotek på sit æseltrukne køretøj. Han var ikke længere direkte i ildlinjen og var klar over, at han burde betragte sig selv som heldig. På den anden side kunne hans held ikke opveje skuffelsen over afslaget på ansøgningen om hjemsendelse. Der havde været mange skuffelser, denne overvandt han ikke. Selv om krigens sidste trekvarte år måske var mindre farefuld, indebar færre døde og sårede kammerater i hans

Den tyske offensiv marts 1918. Fra Salmonsens Konversationsleksikon.

umiddelbare nærhed og en mere »komfortabel« tilværelse end skyttegravens, så var det nok den sorteste periode under krigen for Jørgen Friis. Det fornemmes af brevene og det fornemmes også indirekte af de »Minder«, han skrev efter krigen. De stopper brat i februar 1918. Formentlig har det efter krigen været ham umuligt at genopleve denne periode, hvor han uden for den umiddelbare livsfare havde rig lejlighed til at se elendigheden omkring sig og synke dybt ned i spekulationer. For dog at få en ende på minderne sprang han i sin skildring over foråret og sommeren 1918 og skrev en kort bemærkning om krigens afslutning.

Krigsleden var generel blandt soldaterne. Den 8. august over-

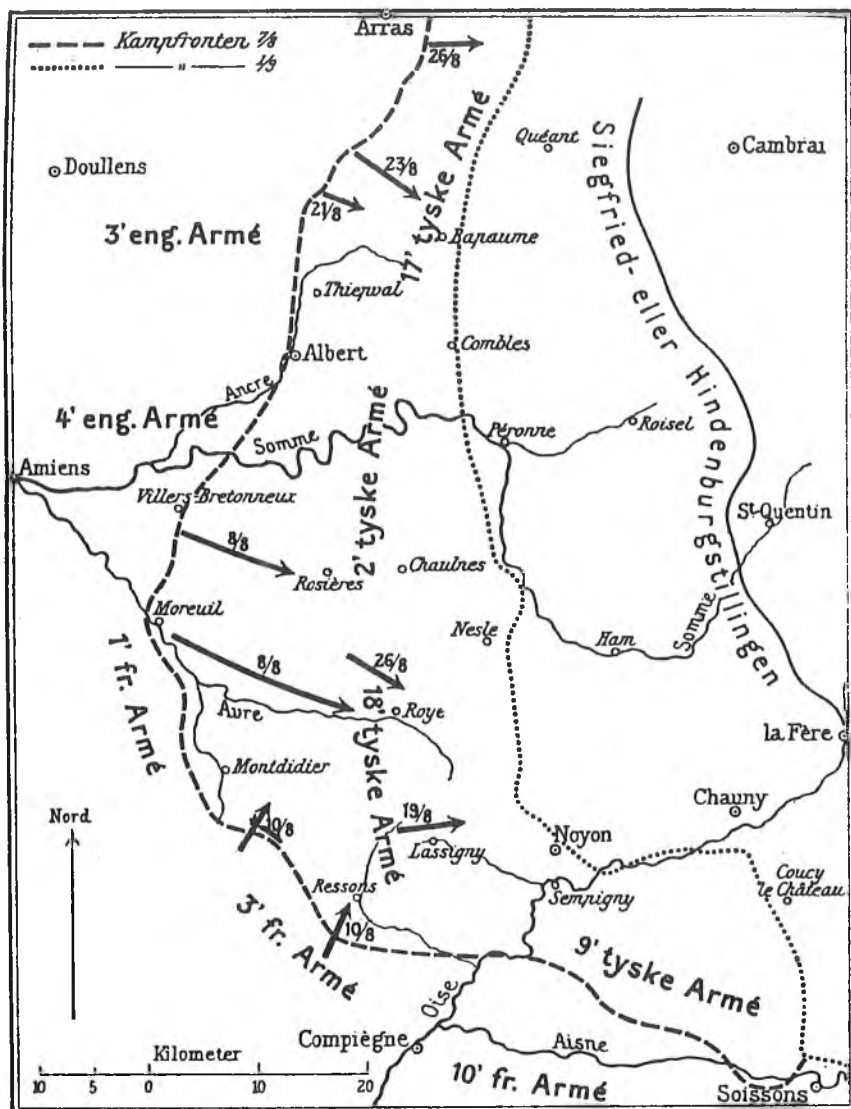

Den tyske offensiv mod Chemin des Dames i maj 1918. Fra Salmonsens Konversationsleksikon.

gav tusindvis af tyske soldater sig til fjenden. Andre, som adlød ordre og rykkede frem, blev udskældt som strejkebrydere og krigsforlængere. Soldaterne var bevidste om, at nederlaget måtte komme, de så det allerede af deres tekniske underlegenhed, som dagligt blev demonstreret. Franskmænd og briter havde nu til gavn fået lært at anvende kampvognene. Desuden blev de tyske soldater kastet fra den ene kamp til den anden uden afløsning, tabene kunne ikke længere erstattes, hele divisioner blev opløst. Hvad granaterne ikke fik ram på, stod den spanske syge på spring for at sætte tillivs. Influenzaepidemien florerede overalt i Europa i 1918, ved fronten og blandt civilbefolkningen. Den kostede millioner af menneskeliv.

I begyndelsen af september var tyskerne trængt tilbage til Siegfriedstillingen, forårsoffensivens udgangspunkt, men samtidig tilbage til en væsentlig bedre forsvarsstilling. Ententens styrker var også svækkede af de hårde kampe, og det kom på tale at vente med generaloffensiven til 1919.

Imidlertid led tyskernes bulgarske allierede et endeligt nederlag i slutningen af september, i Palæstina brød den tyrkiske front

Ententens offensiv 8. august-1. september 1918. Fra Salmonsens Konversationsleksikon.

sammen, og Østrig-Ungarn havde længe været den indre opløsning nær. På den baggrund satte Ententen tre angreb ind, dels for at hindre tysk reorganisering og dels for at undgå, at tyskerne fik lejlighed til at støtte de andre centralmagter. Den 26. september rettedes et sydligt angreb mod punkter mellem Reims

og Verdun, dagen efter i centrum mod Siegfriedstillingen mellem St. Quentin og Cambrai og den 28. september i Flandern.

Den tyske hærledelse havde forinden gjort politikerne opmærksom på, at grænserne for hærens ydeevne var nået, en afslutning var nødvendig og politikerne måtte søge at opnå våbenstilstand. – Men de allierede ville næppe nøjes med en våbenstilstand, hævdede man fra politisk side: Ententens erklærede krigsmål var at knuse den tyske militarisme og derved bane vejen for demokratiet. Ludendorff foreslog da en hurtig revolution fra oven: Over for et demokratisk Tyskland ville franskmænd og briter ikke kunne legitimere deres skrappe fredsbetingelser med idealisme.

Det var baggrunden for, at den liberalt indstillede prins Max af Baden – på foranledning af den øverste hærledelse – blev udnævnt til tysk rigskansler. Ved samme lejlighed blev der optaget socialdemokrater i regeringen. »Revolutionen« fik imidlertid større virkning end tilsigtet af Ludendorff. Til et demokrati hørte en fri presse og fredsvenlige kræfter i Tyskland havde længe ønsket en diskussion af, hvad Tyskland ville opnå med krigen. Nu blev diskussionen sluppet løs.

Den nye rigskansler, Prins Max sørgede for, at fredsføleren ikke blev sendt til de allierede styrkers øverstbefalende, general Foch, men til præsident Wilson. I noten accepterede tyskerne en fredsforhandling på grundlag af de 14 punkter. Dermed var det pludselig Tyskland, som havde fået idealismen på sin side. Wilson hilste denne åbning velkommen og var straks rede til forhandling. Han måtte dog kræve af tyskerne, at de forinden trak sig tilbage fra alt besat territorium. Det var ikke noget urimeligt krav, men tværtimod ganske i de 14 punkters ånd, og prins Max havde intet at indvende i sit svar den 12. oktober.

Briter og franskmænd blev derimod bekymrede. Fik Tyskland lov til at slippe med en tilbagetrækning til egne grænser, blev Ententen snydt for sejrens frugter og politisk og militær ledelse for prestige.

Forinden, den 16. oktober, strandede imidlertid forbrødringen mellem præsident Wilson og prins Max. En tysk ubåd havde sænket en damper, som sejlede mellem England og Irland og 450 passagerer, heriblandt en del amerikanere, druknede. Den amerikanske opinion så heri et bevis på det tyske barbari. Det samme barbari, som i offentligheden havde begrundet den amerikanske

indtræden i krigen. Wilson krævede nu, at ubådskrigen straks blev stoppet, at der før en fredsforhandling skulle aftales en våbenstilstand – og det skulle ske de militære øverstbefalende imellem. Wilson ville endvidere se det bevist ved handling, at Tyskland var blevet demokratisk. Prins Max accepterede den 20. oktober kravene – nu i modstrid med både hærens og marinens ledelse. Her var der nemlig blevet vejret morgenluft påny: Stod man fast nu, kunne krigen stadig vindes – hævdede man. Prins Max afviste kontant Ludendorff og hans maritime kolleger.

Den 29. oktober 1918 gjorde matroserne i Wilhelmshafen mytteri og det sociale oprør gærede flere steder i Tyskland. Prins Max blev yderligere tilskyndet til at søge at få en ende på krigen. Erzberger, leder af det katolske Centruparti og i juli 1917 en hovedkraft bag flertalspartiernes fredsresolution, blev nu bemyndiget til at skrive under på næsten hvilken som helst betingelse, som Ententen måtte fremsætte.

Våbenstilstanden var dog endnu ikke underskrevet den 9. november, hvor den tyske revolution for alvor brød ud. Prins Max overlod kanslerembedet til den socialdemokratiske leder, Ebert, som forsøgte at holde revolutionen i ave. Den tyske kejser Wilhelm gik i landflygtighed i Holland.

Endelig den 11. november om morgenen underskrev Erzberger våbenstilstanden, som kl. 11 samme dag trådte i kraft.

Freden i Versailles i 1919 kom kun i ringe grad til at hvile på Wilsons 14 punkter og herunder princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Stærke engelske og franske forhandlere dikterede i stedet Tyskland nogle strenge fredsbetingelser. Alsace-Lorraine blev afstået til Frankrig. Et område vest for Rhinen var for en 15 årig periode besat af allierede tropper. Saar-provinsen blev indlemmet i det franske toldområde, kulminerne foreløbig afstået til Frankrig. Området skulle administreres af en folkeforbunds-kommission i 15 år, hvorefter befolkningen ved en afstemning skulle afgøre det national-statslige tilhørsforhold. Tyskland afstod endvidere tre små områder til Belgien og det selvstændige Polen blev navnlig efter fransk ønske gjort stort og stærkt. Blandt andet måtte Tyskland afgive provinsen Pomorze. Derved blev Østprøjsen adskilt fra det øvrige Tyskland af »den polske korridor« – og denne for tyskerne åbenbare uretfærdighed fik særlig følelsesmæssig betydning i mellemkrigstiden. Versaillesfreden gjorde Tyskland godt og vel 13 % mindre i udstrækning. Desuden blev

landet tvunget til afrustning, et område øst for Rhinen skulle helt demilitariseres og endelig blev Tyskland pålagt at betale enorme krigsskadeerstatninger.

Betingelserne var så skrappe, at de, i stedet for at styrke demokratiet, skabte begrundelsen for en ny militarisme i Tyskland.

Under fredsforhandlingerne blev Danmark tilbudt hele Slesvig; men den danske regering var ikke interesseret i en grænse på tværs af sindelag. I stedet blev Slesvig inddelt i zoner og afstemningerne her viste et dansk flertal i Nordslesvig og et tysk i Sydslesvig. Herved blev selvbestemmelsesprincippet gennemført i Slesvig, og det var faktisk kun her, at afstemningen blev tilrettelagt efter virkelige sindelagsgrænser og ikke efter det magtpolitisk opportune. Sønderjylland blev som bekendt genforenet med Danmark i 1920.

Hjemmehæren

Mere end fire år varede krigen. Den sendte den mest produktive del af den mandlige befolkning ud i skyttegravene og stillede samtidig voldsomt forøgede krav til rustningsindustrien. Landbruget skulle trods manglende arbejdskraft sikre soldaterne og den civile befolkning den daglige ernæring. At holde landbrugsproduktionen i gang krævede organisation, og det krævede en stram styring at få fordelt ressourcerne. I denne organisering ligger forklaringen på, at en soldat ofte skulle sende sin orlovsansøgning til civile myndigheder. Her blev det vurderet, hvor nødvendig en orlov var for den hjemlige produktion.

For Inger og Jørgen Friis var de civile myndigheder som den første kommuneforstanderen i Fjelstrup, Eickemeier, dernæst Thaysen, som boede i Sillerup. Han var amtsforstander, hvilket nok bedst kan sammenlignes med en sognefoged nord for grænsen. Endelig var der landråden (amtmanden) over Haderslev kreds, von Löw.

Inger Friis tog mange gange turen rundt til dem alle tre – efter først at have fået f.eks. kornhandleren i Fjelstrup, Michael Møller til at forfatte orlovsansøgningen på tysk – og tilsyneladende forekom det hende temmelig vilkårligt, om myndighedspersonerne var til sinds at anbefale ansøgningen eller ej. Navnlig spurgte hun sig, hvad landråden dog kunne have af forstand på at drive en gård.

Vilkårlighed, rationering, kontrol og gendarmpatruljer er sider af verdenskrigen i Sønderjylland, som er forholdsvis velbeskrevet. Ligeledes har vi fra flere erindringer beretninger om, hvordan bønderne bar sig ad med at omgå den skrappe kontrol og narre de mere eller mindre nidkære gendarmere. Den stramme organisering af fødevarefordelingen og den måde, den blev ført ud i livet, blev tvunget ned over hovedet på landbefolkningen. Det var den tvangsmæssige aflevering af afgrøderne, registreringen og reguleringen af ethvert forbrug, de tilbagevendende besøg af gendarmpatruljer, som var verdenskrigens mærkbare følger.

De i høj grad generende indgreb havde jo dog et formål. De

skulle modvirke verdenskrigens følger for andre dele af befolkningen. Fødevare mangelen ramte i første række de mennesker, som ikke selv malkede mælken af koen, høstede kornet eller malede melet. Den ramte de mennesker, som ikke i kraft af store kapitaler kunne købe sig til hvad som helst uanset knapheden. Soldaterne ved fronten og arbejderklassen i byerne kunne kun sikres et mindstemål af nødvendige daglige kalorier, hvis der skete en statslig omfordeling, hvis fødevarerne blev rationeret og der indførtes en maksimalpris.

Bag reguleringen lå altså et formål og et system. Som et led i systemet blev kredsen efterhånden en selvstændig enhed. På en måde kom landråd von Löw til at bestyre landbrugsbedriften »Haderslev kreds« – og i nogen udstrækning var de besværlige produktionsvilkår og mangelen på arbejdskraft også hans problem. Befolkningen i Haderslev kreds var nok forholdsvis heldige med deres landråd. Von Löw var klog nok til at forstå, at han og »bedriften« var afhængig af befolkningens samarbejdsvilje. I andre egne af Nordslesvig, især i Sønderborg kreds, måtte befolkningen leve under et styre, som i langt højere grad var præget af vilkårlighed og magtbrynde.

13 pakker under betegnelsen »krigsernæringsvæsen« i Haderslev landrådsarkiv danner det væsentligste kildegrundlag for afsnittet.

De første reguleringer

Arbejdskraftproblemet blev nærværende allerede ved krigens udbrud, hvor det fuldmodne korn stod høstklart på markerne. Men i denne første krigsbejlestrede fase løste problemet sig næsten af sig selv. Tyske studenter, som var for unge til direkte at deltage i krigen, ønskede at tage deres tårn i den fælles sag for fædrelandet. De meldte sig som hjælpere til høstarbejdet og i Berlin blev der oprettet et centralkontor, som organiserede en fordeling af arbejdskraften ud over hele Tyskland.

Centralkontoret var foreløbig på det civile område en enlig svale og dertil kun en midlertidig ordning. Straks ved krigsudbruddet blev regeringen ved lov bemyndiget til at gennemføre foranstaltninger med henblik på at afbøde de økonomiske følger af krigen. Det var imidlertid først i slutningen af oktober 1914, at der blev fastsat konkrete maksimalpriser på brødkorn. For ikke at

sætte en dæmper på lysten til at levere korn til staten og navnlig til militæret blev maksimalpriserne sat forholdsvis højt. De blev ydermere forhøjet måned for måned, sådan at landbrugerne blev opmuntret til selv at oplagre en del af kornet. Resultatet var imidlertid, at kornhandelen næsten helt gik i stå. Dels ville landbrugerne ikke sælge til en pris under maksimalprisen, dels afventede de de højere forårspriser. I løbet af november stod det klart, at de statslige indgreb måtte være mere målrettede. Dertil kom, at bevægelseskrigen nu var afløst af skyttegravskrigen, og der var følgelig ikke udsigt til en hurtig afslutning på krigen. Da følgerne af englændernes »hungerblokade« blev følelige, gennemførtes omkring årsskiftet 1914/1915 en rationering af fødevarerne.

Inden for militæret eksisterede der allerede et Centralkontor for hærens forplejning, der skulle sikre en gnidningsfri forsyning til hæren. På samme måde var det klart, at skønt staten var afhængig af producenter, leverandører og grossister, så sikredes forsyningen til den mindre købedygtige del af befolkningen bedst, jo mindre man overlod til det frie initiativ. For private virksomheder ville sikkert i mange tilfælde kunne se bedre indtjeningsmuligheder hos andre befolkningsgrupper og derfor i højere grad satse på forædling af varerne end at udnytte ressourcerne bedst mulig. Derfor skulle fødevarernes fordeling være statslig styret.

Den centrale styring kunne gribes an på flere måder og med forskellig rollefordeling. I første omgang forsøgte staten sig med et halvoffentligt, almennyttigt selskab »Kriegsgetreide« – direkte oversat: Krigsbrødkorn. Selskabet havde til formål at sikre hærens og befolkningens forsyning af brød og et eventuelt overskud på handelen ville tilfalde blandt andre soldaterenker. »Kriegsgetreide« fik den 17. december 1914 statslig koncession på indkøb af brødkorn hos bønderne.

For landbefolkningen betød det, at staten på en meget direkte måde henvendte sig til den enkelte kornproducent med sit krav om leverancer. Kravet blev ganske vist formidlet gennem landråden; men derudover spillede denne en forholdsvis beskeden rolle. For hver landbrugsejendom blev der udfyldt et skema over ejendommens størrelse og de dyrkede arealer. Skemaet dannede grundlag for »Kriegsgetreide«s fordring i lagrene. Selskabet sendte kommissionærer ud, og var kvaliteten i orden og gjorde landbrugeren ikke opmærksomheder mod handelen, blev den sluttet på

grundlag af den gældende maksimumpris. Ville landbrugeren derimod ikke handle med »Kriegsgetreide«, blev kornet beslaglagt og betalingen reduceret kendeligt. Forsøgte landmanden endog at forhindre opkøbet ved f.eks. at skjule kornet, så risikerede han at blive arresteret. Kun hvis kornet var en forudsætning for den fortsatte drift, d.v.s. hvis der var tale om såsæd, kunne landbrugeren modsætte sig opkøbet uden, at det fik konsekvenser for ham.

Også Centralkontoret for hærens forplejning fik Indenrigsministeriets bemyndigelse til at gøre fordring i bøndernes lagre – samt om nødvendigt at anvende tvangsmidler. Centralkontoret fik sin fuldmagt den 27. december 1914 og ved samme lejlighed blev der stillet kontoret statistik over årets høst til rådighed.

Handlerne var som nævnt et mellemværende mellem landbrugeren og centrale statslige myndigheder. Som en art dobbeltsikring blev landråden dog gjort personlig ansvarlig for, at bønderne også rent faktisk efterkom centralkontorets fordringer på havre. I forhold til »Kriegsgetreide« skulle landråden fremme selskabets virksomhed ved at modvirke de forskellige former for friktion. Et middel kunne være at påkalde den rette nationale ånd og minde om enhver tyskers forpligtelser mod fædrelandet. Mere konkret blev det landrådets opgave at opsøge mulige kommissionærer og kornforhandlere, som »Kriegsgetreide« kunne træde i forbindelse med. Over for bønderne skulle landråden formidle meddelelsen om »Kriegsgetreide«s fordringer. Når landbrugeren modtog selskabets skrivelse, var den underskrevet af landråden og det var også til landråden, at bonden skulle give besked om, hvor vidt det eksproprierede korn var solgt frivilligt. Var det ikke det, eller havde bonden helt forsømt at underrette landråden, skulle denne foranstalte, at ejendomsretten simpelt hen overgik til »Kriegsgetreide«, som så bestemte salgsprisen. Endelig måtte landråden bestræbe sig på at tilvejebringe et billede af, hvor meget korn, der kunne leveres fra kredsen.

Dette var den rolle, som de forskellige forordninger tilskrev landråden. I praksis var det her som i andre sammenhænge mindst lige så afgørende, hvordan den enkelte landråd selv opfattede sin rolle.

Den 31. december 1914 afsendte Centralkontoret for hærens forplejning en fordring på 2000 tons havre til Haderslev kreds. Landråden, von Löw, tog straks kontakt dels til et par større korn-

handlere og dels til kommuneforstanderne for at disse kanaler at få fremskaffet havren. 14 dage senere kunne han meddele Centralkontoret, at den fordrede mængde havre nu var tilvejebragt. Det var imidlertid sket under store vanskeligheder og det lagde landråden ikke skjul på over for de højere myndigheder. I huj og hast havde damptærskemaskiner måttet klargøres. Sne og is bremsede al transport og midt i det hele stod man og manglede kornsække. Bønderne var uforberedte – og blev forresten godt mugne over dette indgreb i deres arbejdsrytme.

Kort tid efter sendte Indenrigsministeriet en ny og betydelig større fordring på havre; men nu overtog ministeriet selv organiseringen uden om Centralkontoret. I modsætning til tidligere blev der nu taget udgangspunkt i hærens samlede forbrug frem til næste høst – og ikke kun, hvad hæren stod og skulle bruge her og nu. Forbruget frem til den kommende høst blev fordelt på de forskellige forbundsstater og inden for disse de forskellige kredse. Det betød, at Haderslev kreds skulle levere 16.420 tons havre fordelt på tre måneder.

Indenrigsministeriet havde altså noget pludseligt og med øjeblikkelig virkning slået ind på en mere langsigtet planlægning end Centralkontorets. Dette skridt, som må betegnes som en underkendelse af Centralkontoret, skyldtes formentlig, at den meget kortsigtede – fra hånden og i munden – fremgangsmåde kunne have resulteret i, at bønderne havde solgt deres havre på det frie marked, før Centralkontoret for hærens forplejning havde fået afsendt den næste fordring.

»Kriegsgetreide« havde i og for sig ikke større held med sit forehavende end Centralkontoret for hærens forplejning. Allerede fra begyndelsen pegede en af selskabets ledende mænd, den senere rigskansler, understatssekretær Michaelis på de problemer, som selskabet stod over for. Der skulle tilvejebringes to millioner tons hvede og tre millioner tons rug. Og til løsningen af denne enorme opgave stod man med et selskab, som i sagens natur måtte være alle ældre og indarbejdede indkøbsvirksomheder underlegen. »Kriegsgetreide« kunne f.eks. ikke som møllerne ved køb af korn levere bønderne billig klid tilbage. Gamle mønstre for køb og salg skulle erstattes af et nyt og mere bundent. Og modstand var at vente fra såvel bønder som møllere.

Umiddelbart skulle man mene, at hvis bønderne var sikre på at opnå højesteprisen for deres korn, kunne det være underord-

net, hvem køberen var. Men naturligvis nærede bønderne i f.eks. Fjelstrup en traditionsbetinget veneration for en kornhandler som Michael Møller, til hvem Inger Friis jo også henvendte sig for at få orlovsansøgningerne oversat til tysk. Og centralt styrede foranstaltninger måtte alt andet lige få noget endnu mere tvangsmæssigt over sig for dansksindede nordslesvigere end over for tyskerne.

Det var ikke specielt nordslesvigerne, som gav Michaelis anledning til bekymring. Han forestillede sig vel nok generelt, at en appel til de patriotiske følelser og nationale forpligtelser måtte bryde hovedmodstanden mod »Kriegsgetreide«. Hvis den ikke blev det, måtte den økonomiske pression gøre resten. Blev myndighederne nødsaget til at tvinge bonden til at aflevere kornet, skete der en væsentlig forringelse af prisen, mens der ved det frivillige salg ville være tale om en favorabel pris. Siden Michaelis ikke helt turde stole på bøndernes nationale sindelag, når sagen drejede sig om deres næringsvej, så må den psykologiske gevinst ved de frivillige handeler have været sparsom. Det var formentlig de færreste, som lod sig imponere af muligheden for et valg, når konsekvensen af et nej var tvang.

»Frivilligheden« var spildt ulejlighed, og den tyske finansminister tøvede ikke længe med at lade den falde. Det eneste, man havde ud af det, var en forlænget forretningsgang: Først skulle man vente på, at de frivillige handeler kom i stand og dernæst på tvangsafleveringerne. Det varede på den måde alt for lang tid, inden man fik et overblik over, om der var skaffet tilstrækkelige mængder korn til veje. Det slog finansministeren fast allerede den 12. januar 1915.

Siden »Kriegsgetreide«s koncession en måned før, var det nemlig blevet klart, at rigets forråd af korn *ikke* rakte høståret ud. Lagrene måtte kortlægges for at skaffe et fuldstændigt overblik over trangen. Frem for at beslaglægge lidt ad gangen efterhånden som behovene opstod, gjorde »Kriegsgetreide« via Finansministeriet nu over en kam fordring på 60 % af brødkornet. Ved en så gennemgribende fremgangsmåde måtte de lokale, statslige organer og særlig landrådene inddrages på en anderledes virksom måde end før. Når »Kriegsgetreide« ikke vurderede den enkelte landejendoms ydeevne, men fastsatte et generelt krav, kunne der opstå mangelsituationer, som måtte afhjælpes ved udligning i kommunerne. Også i kredsen, indbyrdes mellem kommunerne,

kunne det blive nødvendigt med en sådan udligning. Hvad havren angik, pegede Indenrigsministeriet på, at en sammenslutning af kommunerne og af selskaber kunne være nyttig for landrådets arbejde med at regulere og kontrollere, at al den høstede havre kom for en dag.

Dermed var man fra central, ministeriel side slået ind på kommunalforbundstanken – og på kredsen som en art bedrift, bestående af kommunale produktionsafdelinger. De enkelte landbrug fungerede ideelt set som celler i en levende organisme. Når denne model blev væsentlig mere effektiv end den centralistiske »Kriegsgetreide«-model, så var en del af årsagen nok den, som de ministerielle embedsmænd kan have været mere eller mindre bevidste om, at der ikke længere alene blev appelleret til national ånd, men også til naboskab og lokal fællesskabsfølelse. Det hang selvfølgelig også sammen med, at ansvaret nu blev uddelegeret til såvel regionale som lokale embedsmænd, og de fik ikke kun til opgave at sikre, at staten fik sit, men også at kommunens og kredsens indbyggere gjorde det.

Husholdningen i Haderslev kreds

Kredse i de tyske landbrugsområder fik ved forbundsrådsforordningen af 25. januar 1915 mulighed for at søge status som »Selbstwirtschaft«, selvforsyningsøkonomi. Efter at have udarbejdet et grundlag herfor søgte kredsudvalget i Haderslev kreds den 6. marts om godkendelse som et sådant økonomisk selvberoende område. Anerkendelsen blev ikke gennemført helt uden gnidninger. Den slesvigholstenske regeringspræsident, som skulle godkende kredsens grundlag for det økonomiske »selvstyre«, kunne ikke acceptere, at kredsens kommuner skulle kunne forvalte hver sin rationeringsordning. Det ville nemlig betyde, at hver kommune måtte have en særlig ordning med Indenrigsministeriet om indførsel af brødkort. Det var også galt, at kredsudvalget helt havde undladt at redegøre for kontrollen af selvforsørgere – d.v.s. landbrugere med husstand. Kredsudvalget kom til at gøre arbejdet om. I maj blev kredsen dog anerkendt som »Selbstwirtschaft«. Før overgangen skulle der opnås en praktisk ordning med »Kriegsgetreide« om det korn, som selskabet allerede havde oplagret i kredsen. I januar var de tre grossererere Speth, Holbek og Outzen på landrådets anbefaling blevet kommissionærer for

»Kriegsgetreide«. Årsagen til, at der i Haderslev kreds blev udpeget hele tre hovedkommissionærer, var i øvrigt den – bortset fra kredsens størrelse – at landråden mente, at der burde tages hensyn til kredsens nationale sammensætning. Formentlig har von Löw forudset, at en dansk kommissionær ville møde større velvilje (og »frivillighed«) hos de dansksindede kornproducenter, end en tysk ville gøre det. Speth, Holbek og Outzen fortsatte deres virke som kommissionærer for »Kriegsgetreide«; men de og navnlig deres kornlagre kom nu under landrådets kontrol.

I Haderslev blev der indrettet et »melfordelingskontor«, hvor der blev ført regnskab med de enkelte kommuners forbrug og lagre, med udligningen mellem kommunerne, med rationeringskort o.s.v. Spredt over kredsens regioner blev der indrettet lagerum – under overvågning af en sagkyndig, formentlig en bonde eller møller. Kredsen indgik overenskomst med møllerne om kornets formaling og hver 14. dag transporteredes rug- og hvedemel med tog ud til bagere og købmænd i de forskellige kommuner. Mængden af mel blev udregnet på baggrund af kommunens antal af forsørgelsesberettigede, d.v.s. de mennesker, som ikke på den ene eller anden måde var en del af et landbrugs husstand. Kommuneforstanderen, i Fjelstrup altså Eickemeier, skulle holde hus med kommunens indbyggertal, hvilket også omfattede indkvarteret vagtpersonale, soldater på orlov, krigsfanger o.s.v. Endvidere fik han ansvaret for, at melet blev fordelt forskriftsmæssigt og retfærdigt.

Alt dette angik kun det brødkorn, som var forbeholdt forsørgelsen af kredsens egen befolkning. 60 % af det korn, som blev dyrket i kredsen, skulle bønderne via de tre hovedkommissionærer mod betaling aflevere til »Kriegsgetreide«. Herfra solgtes kornet videre til møllere og brødfabrikker, og mel og brød blev fordelt på kornfattige egne af Tyskland, storbyerne og hæren. »Kriegsgetreide« var i det mindste i forholdet til de økonomisk selvberoende kredse blevet et rent formidlende organ. I juni 1915 blev selskabet afløst af et regulært statsligt centralkontor – »Reichsgetreidestelle« (Rigskornstedet).

Det var kredsens kommunalforbund og kommunernes ansvar, at de forsørgelsesberettigede fik den mængde mel, brød og andre fødevarer, som deres rationeringskort gav dem adgang til. Rationens størrelse beroede på en samlet opgørelse over kornmængden i riget. Selvforsørgerne, d.v.s. landbrugere med husstand, var

selv ansvarlig, men til gengæld også mere frit stillede. Status som selvforsørger fik landbrugeren gennem ansøgning til kommune-
forstanderen. I ansøgningen skulle landbrugeren forskudsopgøre
den forstående høst samt opgive antallet af husstandsmedlem-
mer. Selvforsørgerne fik ikke brødkort, deres forbrug af brød og
mel blev i stedet reguleret ved såkaldt malekort. Det skulle afle-
veres hos mølleren, når bonden kørte en sæk korn til formaling.
For at slagte et svin krævedes der særlig tilladelse.

Selv om også selvforsørgerne fik reguleret deres forbrug af
fødevarer, så var der utvivlsomt visse fordele forbundet med
f.eks. selv at levere sit korn, når det skulle males hos mølleren.
Det opfindsomme handelstalent, som møllerne er berømte eller
berygtede for, kunne under verdenskrigen have særlig anledning
til at udfolde sig. Allerede i marts 1915 så »Kriegsgetreide« sig
foranlediget til, noget ubestemt ganske vist, at klage over sine
kommissionærer, navnlig møllerne. Hvor om alting er, så var her
som til alle tider den ene tjeneste den anden værd og landbruge-
re og møllere kunne drage indbyrdes fordel af hinanden.

Foråret 1917 var mindst 20 møller i Haderslev kreds blevet luk-
ket af myndighederne på grund af mistanke om ulovlige bytte-
handler i porten. Lukningen var sket efter en storstilet aktion fra
Rigskornstedets kontrolafdeling, en aktion, som sandsynligvis
var blevet gennemført i hele Tyskland. Landråden i Haderslev tog
ved den lejlighed kredsens møllere i forsvar. En del af dem var
blevet lukket, fordi der ikke var blevet ført »Mahlbuch« – for-
mentlig en protokol over, hvor meget korn og til hvem, der blev
malet – men i Haderslev kreds var der slet ikke blevet givet nogen
retningslinjer vedrørende disse kornformalingsbøger. Desuden lå
en del møller i forvejen uvirksomme hen, fordi mølleren selv gjorde
krigstjeneste. Så nu var det faktisk et problem for bønderne at
få malet deres korn.

Landråden så dog ingen grund til at forsvare mølleren i Tør-
ning. Forinden havde kredsudvalget og kommissionærerne nem-
lig i indtil flere situationer haft deres hyr med mølleren. Ved en
levering af mel i juni 1915 til Nic. Outzen blev der konstateret
undervægt ved kontrolvejningen. Møller Boysen påstod nu, at
der under transporten fra Tørning til Haderslev – en strækning på
knap 10 km. – i det tørre sommervejr måtte være sket et vægttab.
Den historie købte landråden ikke uden en vis portion skepsis.
Affæren resulterede i, at nogle ansatte hos Nic. Outzen fik til

opgave særlig at kontrollere leverancerne fra Boysen og taksere
den eventuelle undervægt.

Vinteren 1917 klagede en gårdejer i Billund til landråden. Boy-
sen tilbageholdt gryn som løn for at male byg. Pengebetaling tog
han ikke imod. For mølleren var det naturligvis en skattemæssig
fidus; men under verdenskrigens vareknaphed var fordelene
særlig stor, fordi Boysen sikkert ville nå væsentlig længere med
en sæk gryn end med selv en ganske stor pengeseddel.

Ville landråden i foråret 1917 ikke tale Boysens sag, så kunne
mølleren såmænd nok klare det selv. Efter møllens lukning fandt
Boysen pen og blæk frem og forfattede et brev til regeringspræsi-
denten i Slesvig. Dernæst rejste han til Berlin, hvor han fik fore-
træde på det prøjsiske kornkontor. Boysen forklarede og berette-
de – og til sidst gik man på kontoret med til at lade hans sag efter-
prøve. Der blev rettet henvendelse til Rigskornstedets kontrolaf-
deling og konklusionen var, at Boysens brøde nok ikke var så stor
endda. I Slesvig havde regeringspræsidenten i mellemtiden fået
læst Boysens brev og da nu også Rigskornstedet sagde god for
mølleren, tog regeringspræsidenten ham i forsvar over for land-
råden i Haderslev.

Temmelig hvast svarede landråden, at netop i tilfældet Tør-
ning Mølle havde lukningen i og for sig været retfærdig. Det var
mere, end man kunne sige om lukningen af alle de mindre møl-
ler. Von Löw ville ikke modsætte sig en genåbning af Tørning
Mølle; men hvis Tørnings møllehjul igen fik lov at dreje, måtte
også de små møller genåbnes. Det skulle ikke være deres indeha-
vere til skade, at de ikke havde mulighed for at gøre den lange rej-
se til Berlin og heller ikke, at de var knap så velbeskærne for tun-
gebåndet som mølleren i Tørning.

I løbet af juli måned 1917 blev 20 møller genåbnet.

Kommunen

Også mindre bevidste uregelmæssigheder end møllernes kunne
forekomme i det regelbundne apparat, som fødevarfordelingen
udgjorde. Et enkelt lokalt eksempel fra vesteregnet giver samti-
dig indblik i nogle af de ganske udviklede og nye opgaver, som
krig og selvforsørgerstatus gav kommuneforstanderen.

Ved folketællingen i december 1916 var 3 husstande i Roager
blevet overset, og det betød, at man inde i Haderslev beregnede

mængden af mel, som kommunen var berettiget til, efter et indbyggertal på 546; mens kommunen i virkeligheden havde en befolkning af fastboende på 566. Mere kompliceret var det forhold, at det vekslende antal indkvarterede militære vagtmandskab også fik brødkort – og ikke mindst, at soldater, som var hjemme på orlov, ligeledes var berettiget til brødkort for den periode, som de var i kommunen. Det var kommuneforstanderens opgave at holde rede på befolkningstallet, således at mængden af tildelt mel stod i det rette forhold til antallet af ikke-selvforsørgende beboere. Det kneb for kommuneforstanderen i Roager. Dels fik han ikke rettet fejlen i folketællingslisten, dels forsøgte han at give kredsudvalget meddelelse om det indkvarterede vagtmandskab og soldaterne på orlov. At tre soldater helt blev fritaget for krigstjeneste lod han også gå upåagtet hen. Følgen var, at beboerne i Roager i over en uge i juli 1917 helt måtte undvære brød. Det kunne være galt nok under normale omstændigheder, men nu, hvor der var smalhans på alle områder, kunne der ikke uden videre kompenseres med andre fødevarer. Da kommuneforstanderens forsømmelser kom landråden for øre, gav von Löw ham en gevaldig opsang – og kommunen fik på en gang forhøjet sin melration med 12,5 %.

Kommuneforstanderen var i visse henseender en slags virksomhedsleder eller forvalter af den kommunale produktionsafdeling. Han skulle holde hjulene i sving og sørge for, at kommunen fik afsendt den fastsatte mængde afgrøder til de forskellige militære og civile centralkontorer. Det betød, at han ikke alene skulle sikre brødet til de forsørgelsesberettigede, han fik også en række opgaver over for selvforsørgerne, landbrugerne.

Et væsentligt problem for landbrugsdriften var mangelen på arbejdskraft. I mange tilfælde var gårdenes bestyrere, voksne sønner eller karle blevet indkaldt til militærtjeneste. Kvinderne påtog sig nye arbejdsopgaver, og krigsfanger blev sendt ud til gårdene for at arbejde dér. Inger Friis' breve beskriver, hvorledes man i det daglige klarede sig, som man bedst kunne. Særlige problemer opstod i de arbejdsintensive perioder under såning og høst og til mere teknisk betonedede arbejder som tærskningen med de få damptærskemaskiner. Her skulle der benyttes så at sige faglært arbejdskraft og det var vigtigt, at ældre gårdejere også stod de bedrifter bi, hvor unge karle, krigsfanger og kvinder var eneste arbejdskraft.

Fjelstrup kommune			Arbejdskraft pr. 1. juli 1914	Arbejdskraft pr. 10. jan. 1917
Antal ledere af landbrugsbedrifter			46	25
Antal hjemme- hørende	mandlige arbejdere i	landbrug	90	52
		skovbrug	3	1
	kvindelige arbejdere i	landbrug	86	95
		skovbrug	2	1
Udenlandske arbejdere i land- og skovbrug	mandlige		8	6
	kvindelige		3	3

Arbejdsstyrken i Fjelstrup pr. 1.7.1914 og 10.1.1917.

Blandt kommuneforstandernes opgaver var således en koordinering af såvel den menneskelige arbejdskraft som af de levende og døde hestekræfter. Til denne koordinering fik han bistand af kommunens »økonomiske overledelseskommision«. Forud for høsten i 1915 udsendte landråden et opråb, som netop omhandlede denne opgave. Han bemyndigede i opråbet kommissionen til eventuelt at bruge tvang, hvis nogle undslog sig for at deltage i arbejdsfællesskabet. Hvilke tvangsmidler, kommissionen havde til rådighed, nævnte landråden ikke; men han regnede nu heller ikke med, at tvang blev nødvendig. Sikkert ville alle bakke hinanden op, som de nu havde evner til, ud fra devisen: En for alle og alle for én. Normalt henviste opråb af denne art til fædrelandets store kamp og forpligtelsen over for de tapre sønner på slagmarken. Von Löw sparede her oppe i det nordligste Slesvig fornuftigvis på nationale floskler, henvisningen til et lokalt fællesskab kunne formentlig også vække fuldt så meget klangbund. Var der imidlertid ikke tilstrækkelig arbejdskraft i kommunen, måtte den økonomiske overledelseskommision, som det hed kort før forårssåningen i 1916, henvende sig til landråden, sådan at der kunne søges orlov for i første række de soldater, som gjorde tjeneste i garnisonerne. Der kunne også være mulighed for at få henvist flere krigsfanger til kommunen.

Den økonomiske overledelseskommission repræsenterede først og fremmest den lokale sagkundskab inden for landbruget. Af den grund blev det også overladt til kommissionen at vurdere hvilke heste, der måtte karakteriseres som hårdtarbejdende og derfor kunne tilkomme en ekstra ration af det knapt tilmålte havre. Gennem Inger Friis' breve ser vi også kommissionen i en anden og interessant funktion: Fjelstrup kommune blev i lighed med andre kommuner forpligtet til at levere et antal heste til hæren. Overledelseskommissionen tog et skøn over, hvor der bedst kunne undværes en hest eller to – og udpegede de heste, som skulle stilles til hærens disposition. Dermed forhindrede man sandsynligvis også, at hæren fik fat i alle de bedste heste. For den enkelte selvforsørger lå der naturligvis en sikkerhed i det, at hæren ikke kunne ekspropriere samtlige ens heste. Men desuden besørgede kommissionen, at kommunen ydede en erstatning til ejeren af den beslaglagte hest, svarende til forskellen mellem hærens købspris og den af kommissionen anslåede reelle pris for hesten. Denne solidariske hæftelse tyder på, at nabofællesskabet ikke blot var et ideal, men at lokalsamfundet faktisk også kunne fungere efter devisen én for alle og alle for én.

Formålet med den kommunale produktionsenhed var jo imidlertid ikke alene, at lokalsamfundet fungerede og blev selvforsynende med landbrugsprodukter. Det var blandt andet fra de nordslesvigske kornkamre, at soldaterne ved fronten og befolkningerne i de tyske storbyer skulle brødfødes. Kommunerne og kredsen som helhed måtte levere 60 % af alt høstet brødkorn til Rigs-kornstedet. Overordnet skulle kommuneforstanderen indsamle selvforsørgerernes opgørelser over høsten og videresende dem til landråden. Denne indberettede så til Rigs-kornstedet hvor meget korn, der kunne forventes leveret fra kredsen. Ud fra de samlede opgørelser planlagde Rigs-kornstedet fordelingen og fastsatte brødrationen. Det blev selvfølgelig tilstræbt at gøre opgørelserne så nøjagtige som muligt for at forbedre planlægningen, ligesom det måtte sikres, at selvforsørgerne afleverede den pligtige mængde korn. Dertil tjente de tilbagevendende revisioner, hvor lagrene blev gjort op hos såvel landmænd som møllere og gresserer.

I 1916 blev der oprettet kommunale vurderingskommissioner, som til landråden indberettede de enkelte ejendommers dyrkningsarealer og forskudsopgjorde høsten. Rigs-kornstedets stati-

stiske afdeling skulle inden 1. august 1916 have modtaget opgørelserne fra de enkelte kredse. Et par dage før fristen modtog von Löw meddelelse om, at opgørelserne skulle være specificeret ud på de enkelte kommuner. Man forventede stadig, at fristen blev overholdt. Det blev for meget for landråden i Haderslev. Han beklagede sig højlydt og henviste til den store arbejdsbyrde, som i forvejen var forbundet med udfyldelsen af de mange skemaer og formularer.

Opgørelser over mængden af kartofler, af 4 forskellige kornsorter, arealopmålinger og mandtal i kommuner med en vedholdende »kommen og gåen«: Til forbrugsreguleringen hørte et omfattende bureaukrati og for kommuneforstanderen kunne der være mange tal at holde rede på. Der er allerede set et eksempel på, hvordan det gik galt for kommuneforstanderen i Roager. Også Eickemeier i Fjelstrup løb flere gange sur i tal og kolonner. I 1915 forestod kommunen selv leveringerne af havre til det militære proviantkontor i Altona; mens betalingen herfor gik via kredskassen. Den 13., 15. og 17. september havde Fjelstrup kommune leveret havre til Altona; men det trak ud med betalingen og bønderne begyndte at blive utålmodige. Den 9. oktober 1915 kom der så endelig til kredskassen en anvisning på 3131,10 M. Eickemeier kunne ikke få beløbet til at stemme. Regningen for leveringen den 13. september lød på 4650 M og regningen for leveringen den 15. september på 4417,50 M. Om Eickemeier faktisk glemte, at kommunen havde leveret havre også den 17. september, eller om han bare regnede med, at betalingen ville følge nogenlunde i samme rækkefølge som leverancerne, det står hen i det uvisse. Han skrev den 20. oktober til kredskassen: Beløbet på 3131 M måtte nok være beregnet for en anden kommune. I mellemtiden havde proviantkontoret sendt en efterregning. Det havde nemlig vist sig, at leveringen den 17. september ikke honorerede de gældende kvalitetskrav og et beløb på 30 M pr. T., i alt 55 M. og 95 pf. skulle tilbagebetales af de 3131 M. Eickemeier fik hurtigt den sag ud af verden; men han må åbenbart ikke have fæstnet sig ved, at beløbet blev fratrasket betalingen for leveringen den 17. september. Han ville stadig ikke kendes ved de 3131 M. Landråden var tilsyneladende slagen af forundring: To gange spurgte han Eickemeier, om man i Fjelstrup slet ikke ville have de 3131 M.? Først den 10. november gik det op for Eickemeier, at det, han havde troet skulle være betaling for leveringen den 13. september, og

hvormed han ikke var tilfreds, i virkeligheden var betaling for leveringen fire dage senere.

Endelig den 15. november kom anvisningen til dækning af leveringen den 13. september.

At byg og havre i modsætning til brødkornet blev leveret direkte fra kommunerne og ikke via kommissionærer, havde kredsens hovedkommissionærer, Speth, Holbek og Outzen allerede protesteret over straks efter høsten 1915. I følge de tre hovedkommissionærer var det en forudsætning for deres aftale med underkommissionærerne, at aftalen gjaldt alle fire kornsorter. Kredsudvalgets og landrådets holdning ville ikke alene snyde handelsstanden for en fortjeneste, den ville også ødelægge et godt forhold mellem hoved- og underkommissionærer. Desuden mente Speth, Holbek og Outzen, at når købmændene stillede arbejdskraft og kapital til rådighed for kredsen, så burde kredsudvalget også være så samarbejdsvillig, at forholdene blev gjort mest muligt bekvemme. I 1915 afviste von Löw, men året efter – måske med erfaringer fra en besværlig bogføring – blev salget af byg og havre til Centralkontorerne ført på kommissionærbasis.

En af kredsen egne kommissionærer var Michael Møller i Fjestrup. I april 1916 blev han af landråden afkrævet en forklaring på det forhold, at han som bygkommissionær for kommunalforbundet samtidig leverede byg til »konkurrenten«, maltfabrikken Fuglsang.

Sagen var, at for den del af byggen og havren, som lå ud over den leveringspligtige, var der i modsætning til brødkornet et forholdsvis frit marked. Her opfordrede »Rigsfoderkontoret« til at sælge mest mulig korn til private selskaber med statslig koncession. Bryggeriet Fuglsang havde en sådan statslig koncession og opkøbte byg i det meste af Slesvig-Holsten.

Møllers svar til landråden beskriver, hvorledes i det mindste han opfattede forholdet mellem kommissionærer og leverandører: Landboerne leverede næsten alle korn til Michael Møller uden, at der forud var aftalt nogen bestemt pris. De gik simpelt hen ud fra som en given ting, at Møller ville afhænde kornet på de bedste vilkår for sælgerne – et forhold, som de dog ikke undlod at kontrollere. Landboernes forventninger lå naturligvis Michael Møller i baghovedet nu, da Fuglsang bød en højere pris for byggen end den officielt fastsatte maksimalpris.

Hvad Møller end mente om sine leverandørers forventninger,

så valgte nogle af dem at levere direkte til Fuglsang. Det kan vel ikke udelukkes, at de tog Møllers stilling som *kredsens* kommissionær alvorlig. Andre, som havde ærinde inde hos Møller, hentedes f.eks. sække til hvede og havre, spurgte om købmanden ikke lige så godt også kunne ekspedere byggen til Fuglsang. Møller havde ikke, skrev han til landråden, betænkeligheder ved at sige ja, for han hverken solgte eller købte byggen. Han formidlede blot kornet videre til Fuglsang. Han beregnede sig kun den provision, som også kommunalforbundet ydede ham. Havde han vægret sig ved at påtage sig leverancen, havde kommunalforbundet ikke fået mere byg af den grund; den eneste forskel havde været, at købmanden havde fået skadet sit forhold til leverandørerne.

Udgangen blev, at Møller alene opkøbte byg for Fuglsang. Reelt var der dog ikke tale om, at kredsudvalget slog hånden af Møller på grund af affæren. Kort tid efter blev også kontrakterne med andre kommissionærer opsagt. Sagen var sikkert den, at kredsen havde fået opfyldt sine behov for byg.

Dette tilfælde var langt fra det eneste, hvor en fabrikant eller grosserer betalte mere for varen, end den vedtagne maksimalpris foreskrev – og på den måde vandt en fordel i konkurrencen om de knappe ressourcer. Når det kunne forekomme, må det sandsynligvis tilskrives det forhold, at krigstidens Tyskland var afhængig af de private virksomheders samarbejdsvilje. For dog at have nogenlunde hånd i hanke med forsyningerne blev en række større bedrifter statslig koncessionerede. Det betød så igen, at disse virksomheder fik monopol på de enorme leverancer til staten og til hæren. Her lå de virkelig store muligheder for fortjeneste.

Situationen 1917

Ved årsskiftet 1916/1917 tog militæret som tidligere nævnt et fastere greb om produktionen. Under generaløjtnant Groeners »Kriegsamt« blev der oprettet en række regionale »Kriegswirtschaftsstelle«, Krigsøkonomikontorer. Det skete også i Haderslev kreds. Alle ansøgninger, som angik krigsøkonomien, skulle nu rettes til Krigsøkonomikontoret. Ansøgeren kunne være en fabriksejer, der »reklamerede« for en soldat, som han mente var uundværlig i produktionen; men det kunne også være den kommunale økonomiske overledelseskommission, som reklamerede

Modersmålet, den 14. marts 1917

Et opråb til befolkningen...

Til mænd og kvinder på landet:
Landarbejde er fædrelandsk hjælpetjeneste. Vore brødre derude ved fronten og i fabrikkerne her hjemme stoler på eder!
Vær stolte deraf!
Hvem der for få groschen merfortjeneste går bort fra plogen til byen, gør sig skyldig i desertion!
Hold sådanne blødagtige personer tilbage med eksempel og ord!

Med tysk hilsen!

Groener

Generalløjtnant, chef for krigskontoret

for en landmand i felten. Her var det den hjemlige landbrugsproduktion, som gjorde krav på kvalificeret arbejdskraft.

Loven om den fædrelandske hjælpetjeneste blev forvaltet gennem arbejdsformidlingskontoret. I realiteten blev loven skærpet, idet ikke kun mænd mellem 17 og 60 blev pålagt arbejdspligt, piger over 14 år og drenge mellem 14 og 18 år var underkastet en slags faglig stavnsbånd. Arbejdede de pr. 1. januar 1917 på landet eller havde de forældre, som var beskæftiget her, var det dem forbudt at tage andet arbejde. De voksne arbejdere blev stærkt opfordret til ligeledes at blive ved plogen.

Men også på andre måder fik skruen en ekstra tand. Baggrunden var, at vejret i 1916 havde ødelagt en lovende høst og senere hen på efteråret slog kartoflerne også fejl. Navnlig i byerne spiste man den vinter roer som erstatning for snart sagt alt, deraf betegnelsen kålrabivinteren.

Hvad kornet angik, tog det tilsyneladende noget tid, før man fra central side blev klar over, at høsten ikke svarede til forskudsopgørelsen. Den 31. januar 1917 rettede statssekretær Michaelis henvendelse til provinsen Slesvig-Holsten for at fremskynde leverancerne. Der var endnu ikke blevet leveret den mængde brødkorn, som allerede den 1. oktober 1916 skulle have været afleveret. I Haderslev lod landråden appellen gå videre til kommuneformisterne – og meldte samtidig tilbage til Berlin, at der var sto-

re vanskeligheder med at få kornet tærsket. Problemet var tilsyneladende først og fremmest mangel på benzol. Derfor tog landråden da også initiativ til, at de få kuldrevne tærskemaskiner gik på omgang mellem kommunerne. Det slesvigholstenske krigsøkonomikontor i Altona stillede sig rede til at befordre soldater fra besættelseszonerne til de arbejdsgivere, som manglede arbejdskraft. I Haderslev kreds betakkede man sig åbenbart. Måske både landråd og soldaterhustruer mente det mere praktisk, at kredsens egne landbrugskyndige soldater fik orlov. Lidt mere gavn kunne kredsens have af en kontakt, Krigsøkonomikontoret i Altona formidlede til tærskemaskineejer Ehlers i Reinfald am Hessen. Her var tærskningen tilendebragt og Ehlers' maskine var en dampmaskine.

Den 22. marts modtog kredskontoret et telegram fra den prøjssiske statskommissær for folkeernæring med besked om, at utærsket brødkorn burde tærskes straks og i det mindste inden for tre uger – før den 15. april.

Rigskornstedet strammede grebet om brødfordelingen. Folketællingerne i 1916 blev sammenlignet med kommunernes opgivelser af antal indbyggere, og det blev herved konstateret, at der i Haderslev kreds som helhed i kommune-tællingerne var opgivet 6830 personer for meget. Det betød også, at kredsens var tildelt et forbrug på 300 tons mel mere, end hvad den egentlig var berettiget til.

Von Löw pålagde kommuneformisterne at opgøre de kommunale lagre, for derved at finde frem til det overskydende mel – som jo endnu måtte eksistere, hvis ellers ikke der var blevet sjusket med rationeringen. Foreløbig blev en femtedel af månedens anvisning på mel inddraget, og på den måde blev kommuneformisterne gjort interesserede i frivilligt at opgive overskydende mel.

At opgive ekstramel kunne jo ellers indirekte være en indrømmelse fra kommuneformisterens side: At antallet af indbyggere var blevet sat for højt, og befolkningen kunne med eller uden kommunalformisterens vidende endog på den måde have forsøgt at hamstre mel til om muligt endnu dårligere tider. I Fjelstrup fandt Eickemeier 200 kg. ekstra hvedemel. Han forklarede over for landråden, at melet formentlig stammede fra, at to familier eller i alt ti personer den 2. november 1916 var rejst fra kommunen. Derved ydede Fjelstrup sit bidrag til at undgå nedsættel-

se i brødrationen uden, at Eickemeier var blevet væsentlig kompromitteret.

Alene i de østligste kommuner norden- og søndenfjords blev der opsporet knap en trediedel af det efterlyste mel. Der findes ikke tilsvarende opgørelser for resten af kredsen; men var tendensen den samme, må det være lykkedes så nogenlunde at få stedfæstet størsteparten af det overskydende mel. Landråden markerede sin egen forbavelse med et udråbstegn ud for de 99 tons. Måske han dermed udtrykte sin forundring over, at der kunne konstateres så store fejl trods al den ihærdige regulering.

I februar 1917 blev der gennemført en almindelig revision af kornlagrene. Beholdningerne blev sammenlignet med forskudsopgørelserne, og der tegnede sig på den baggrund et nedslående billede. Centralkontoret for hærens forplejning fastslog i april, at tabet, når forbruget siden forskudsopgørelsen i oktober 1916 blev trukket fra, var på ikke mindre end 54 % for Haderslev kommunalforbunds vedkommende. Centralkontoret mente ikke, at et så højt tab alene kunne hidrøre fra dårlige høst- og vejrforhold. Og derfor regnede man også med, at der i kredsen allerede var taget skridt til at få rede på forholdene: Tabet måtte jo da også være faldet landråden i øjnene. Skulle der imidlertid ikke allerede være gennemført et eftersyn hos samtlige landmænd, måtte den iværksættes nu, sådan at der kunne fremskaffes en oversigt over situationen. Centralkontoret forventede, at den nye revision ville tegne et noget lysere billede end revisionen i februar.

Landråden opfordrede landbefolkningen til mere villigt at levere korn. Men i øvrigt måtte han skuffe de centrale myndigheder i Berlin. Revisionen i april gav ikke et gunstigere resultat end revisionen 2 måneder tidligere. Det store tab var vitterligt begrundet i det dårlige vejr og ringe høstforhold. Da man fik kornet tærsket, viste det sig, at udbyttet kun var halvt så stort som antaget.

Landbrugerne så deres interesse i at trække leveringen så længe som muligt i håbet om, at priserne ville blive bedre. I Haderslev havn lå et fragtskib og ventede på at afgå til Hamborg med havre til hæren; men det gik svært trægt med ladningen. Ude fra kommunerne kom der så godt som ingen korn. Landråden måtte gøre kommuneforstanderne opmærksom på, at skibet hver dag kostede kredsen liggepenge. Dårlig, sort havre var også leveringspligtig, mindede han kommuneforstanderne om, den gode

Tærskemaskine og dampmaskine i Fjelstrup 1907 eller 1908. Foto i privateje.

havre skulle bruges til såsæd og i næringsmiddelindustrien – og ikke leveres ned i havnen, men til grosserer Outzen. Landrådets pointe synes at have været, at man med fordel kunne svare hærens krav ved at fylde fragtskibet med anden-sorteringshavre.

Centralkontoret for fødevarer gjorde også krav på havre nu. Der blev udstedt en forordning om, at al brugbar havre skulle anvendes i næringsmiddelindustrien. Det gjaldt uanset om de militære revisionskommissioner allerede havde lagt billet ind på den. Fri af beslaglæggelsen gik kun den nødvendige mængde i selvforsørgerens egen husholdning og bedrift, til foder og til såning.

Via Centralkontoret for fødevarer blev »Havre-indkøbsselskabet« gjort bekendt med, at der i Haderslev kreds endnu skulle findes betydelige mængder havre. Selskabet stillede sig den 19. april til rådighed med oplysninger om afsætningsmuligheder. Kort tid

efter blev landråden også kontaktet af Hohenlohesche Nahrmitelfabrik. Dette statslig koncessionerede firma så sine interesser truet af de militære krav på havren, som ikke var blevet trukket tilbage trods Centralkontorets forordning af 26. marts. Hohenlohesche Nahrmitelfabrik mente nu, at det måtte være landrådets opgave at påse, at militæret dels ikke beslaglagde og dels ikke ved de militære tærsekommandoer lod tærse korn, som kunne anvendes i næringsmiddelindustrien. Her var jo tale om almenvellets interesse, skrev direktøren. Som et ekstra argument fremførte han dog også en forhøjelse af kommissionærernes provision fra 2 M. pr. T. til 10 M. pr. T. Også havreproducenterne tjente på at levere kvalitetshavren til næringsmiddelindustrien.

Hohenlohesche Nahrmitelfabrik eller andre virksomheder inden for næringsmiddelindustrien fik formentlig deres havre. En lille uges tid efter, at landråden havde modtaget brevet fra fabrikken, skrev han til det militære proviantkontor i Altona. For af en telefonsamtale havde han forstået, at kontorets embedsmænd regnede med endnu 20-25.000 T havre fra Haderslev kreds til brug for militæret. Landråden gjorde opmærksom på, at det kun drejede sig om 600 T. Når der kunne opstå en »misforståelse« i den størrelsesorden, må det hænge sammen med, at havren i stedet var blevet afsat andetsteds. I alt leverede kredsen 1000 T havre til de militære magasiner i Hamborg, samt hvad landråden lidt skødesløst kaldte »kladderadatsch«.

Kontrollen

Von Löws udgangspunkt for kontrollen med selvforsørgerne var forholdsvis mild. I januar 1915 blev de lokale politiembedsmænd, kommuneforstanderne og gendarmeriet pålagt i første række at skride ind over for opfodring af brødkorn. For eventuelt at konstatere sådanne tilfælde måtte myndighederne, bistået af en lokal landbrugssagkyndig, med korte mellemrum foretage revisioner. Men ved brud på forskrifterne skulle der ikke fares alt for hårdt frem over for selvforsørgeren, og sagen skulle overgå til amtsforstanderen frem for til gendarmeriet. I almindelighed skulle befolkningen mindes om, at sparsommelighed var en patriotisk pligt.

Et år senere forsikrede landråden over for den slesvig-holstenske regeringspræsident, at han dagligt i aviserne med fed skrift

og på iøjnefaldende steder anbragte opråb med ordlyden – den, som bruger brødkorn til foder, forbryder sig mod fædrelandet og er strafskyldig. Desuden havde han endnu engang indskærpet politi og gendarmeri den strenge kontrol af selvforsørgerne. Som yderligere bevis på sin nidkærhed kunne landråden fortælle, at to gruttemøller var blevet lukket, da det var blevet konstateret, at møllerne havde malet mel uden forevisning af maletilladelse.

Ét var åbenbart landrådets nidkærhed, når han skrev til sine foresatte. Noget andet var hans smidighed i det daglige. Først i 1917, hvor fødevaresituationen tilspidsedes, skrev han til de forskellige politimyndigheder, at nu var eftergivenhed *ikke mere* på sin plads. Og for at understrege, at han mente det alvorligt, indskærpede han: Såfremt der blev konstateret slaphed hos enkelte gendarmere, ville der blive skredet ind med disciplinære forholdsregler.

Omslaget i landrådets linje havde naturligvis sit udspring i Berlin. Præsidenten for Krigsernæringskontoret fastslog den 14. februar 1917, at den beklagelige fødevaresituation blandt andet hidrørte fra, at lovens forskrifter mange steder ikke længere blev respekteret, og at kontrollen desuden svigtede. Derfor annoncerede han nu ankomsten af en række kontrollanter fra Rigskornstedets særlige undersøgelseskontor til de kommunalforbund, som i særlig grad var bagud med leverancerne. Kontrollanterne ville komme uanmeldt, undersøge samtlige møller og lagre samt tage stikprøver blandt selvforsørgerne. Lagrenes størrelse skulle opgives nøjagtigt, og kontrollanterne skulle endvidere konstatere, hvorvidt forskrifterne blev overholdt. Ved uregelmæssigheder skulle der tages stilling til, om møllen burde lukkes, for landboernes vedkommende om deres selvforsørgerstatus skulle inddrages. Hvis der blev konstateret efterladenhed i kontrollen fra kommunalforbundets side, ville kontrollanterne indgive oplysningerne herom til rette vedkommende. Fra centralt hold ville der så blive taget stilling til, om hele kommunalforbundets økonomiske »selvstyre« skulle inddrages.

Præsidenten bad om, at kontrollanterne blev ydet den fornødne støtte fra de lokale embedsmænd. Møllere og lagerforvaltere skulle underrettes om kontrollanternes beføjelser.

Det kan vel ikke udelukkes, at landråden blev lidt nervøs for, om kontrollanterne ville kunne konstatere en efterladende holdning i kommunalforbundets kontrol. Der skete en gevaldig op-

stramning, som landråden begrundede med konstateringen af, at opgørelsen af kredsens kornlagre den 15. februar havde vist, at der ikke var så meget korn, som tidligere antaget, og som der burde have været, hvis »virksomhedsledelsen« havde været i orden. Gendarmerne skulle ikke længere gå og vente på ordrer om revision. De skulle tværtimod konstant have opmærksomheden rettet på problemet.

De 19 gendarmerivagtmestre blev pålagt at efterprøve mængden af rug, hvede, byg og havre ved alle landbrug i distriktet. Det skulle konstateres, om al kornet var tærsket og om det afleveringspligtige korn var afleveret helt og aldeles. Den resterende mængde – beregnet til husstanden, besætningen og såsæden – skulle eftervejes. Lå der stadig utærsket korn hen, og var der endnu afleveringspligtig korn tilbage, måtte gendarmen foranledige tærskning eller aflevering. Han skulle også kontrollere, om afleveringen rent faktisk blev effektueret. Var tærskningen kørt fast, kunne problemet f.eks. løses ved at låne tærskemaskiner fra andre kommuner eller ved at sende bud efter militære tærskekommandoer. Også orlov til tærskemaskineførere kunne komme på tale. Der ville ikke kunne skaffes benzol, derimod kunne der rekvireres kul. Gendarmen skulle i tilfælde af en standsning i tærskningen ringe til landråden, så den rigtige beslutning om modforanstaltningen blev truffet.

Et par dage forinden havde landråden skrevet til den stedfortrædende generalkommando i Altona og rekvireret 2 landbrugsyndige og 2 skrive- og regnekyndige militærfolk for hver af de 19 gendarmdistrikter. Foruden hjælp af disse 4 soldater måtte gendarmen indhente den fornødne støtte hos kommuneforstanderen, som enten selv eller ved en stedfortræder skulle medvirke under revisionerne. Forinden skulle der udfærdiges lister, som *dag for dag* viste hvor meget brødkorn, det var tilladt selvforsørgeren at have på lager til eget forbrug frem til næste høst. Rationen var 6½ kg pr. mand pr. måned. Også kvoten af havre og blandsæd blev nøje regnet ud – med forskellige takster afhængig af, om der var tale om heste, trækokser, køer eller geder. Til føde for mennesker beregnedes 1 kg. pr. måned. Endelig måtte selvforsørgeren naturligvis også beholde et vist kvantum korn pr. hektar til såsæd.

5-6 mand høj troppede altså revisionen op i foråret 1917, målte og vejede hver en spandfuld korn, gjorde beregninger over

antallet af husstandsmedlemmer og antallet af dage frem til næste høst. Det kunne let ske, at de kom tilbage på overraskelsesvisit et par dage efter for at se efter, om der var dukket mere korn op siden den egentlige kontrol. Og det var der undertiden. Blev der fundet afleveringspligtig korn, kunne landboerne være forvissede om, at gendarmen kom for at kontrollere, at kornet virkelig blev leveret.

Revisionen foråret 1917 huskede Inger og Jørgen Friis noget længere end de øvrige, ja, Jørgen Friis gjorde Michaelis ansvarlig for den, og derfor var Michaelis' stjerne ikke høj, da han afløste Bethmann-Holweg som rigskansler.

Totalkrigen

Kvinderne rundt om på de nordslesvigske gårde tumlede med mange problemer. En af de største var, hvordan der skulle skaffes arbejdskraft til den fortsatte drift af jord og besætning. For det krigsførende Tyskland som helhed var spørgsmålet om arbejdskraft af en ikke ringere væsentlighed. Det blev i slutningen af 1916 understreget ved gennemførelsen af den patriotiske hjælpe-tjeneste, arbejdspligten for mænd mellem 17 og 60 år. Alle ressourcer samledes og udnyttedes for fædrelandet i krig, og med den samtidige oprettelse af Krigsamt gennemførtes »planøkonomien«. De tyske socialdemokrater så en smule måbende til. Et samfund, hvor produktionen ikke tjente den enkelte kapitalejers interesser, men i stedet fællesskabets, havde socialdemokraterne kæmpet for i årtier, og det mål var de blevet undertrykt for. Nu bevægede statsmagten sig af egen kraft den samme vej. Men der var dog al mulig grund til ikke at forveksle den socialdemokratiske fredssocialisme med Hindenburgs, Ludendorffs og Groeners krigssocialisme.

Krigssocialismens formål var ikke at udjævne sociale uligheder, en »retfærdig« fordeling af ressourcerne var ikke et mål, men et middel. Kun ved en stram, statslig styring af fødevarernes omfordeling kunne flest mulige arbejdere og soldater brødfødes. Ikke alene forhindrede man, at disse statens redskaber døde af sult, det kunne heller ikke afvises, at alt for elendige vilkår forinden ville resultere i strejker, mytteri, måske endda revolution. Formålet med krigssocialismen var at sikre krigsmaskineriets fortsatte drift frem til den nationale sejr. Derfor kunne man også

kalde det »national socialisme«, med en ikke tilfældig hentydning til en senere, autoritær, tysk styreform. For uden at gå i detaljer byggede den nazistiske socialpolitik i et og andet videre på erfaringer fra verdenskrigen, omend nazismen bevægede sig på et langt mere sofistikeret plan.

30 stater havde været direkte involveret i første verdenskrig; men som allerede antydte var verdenskrigen ikke alene mere omfattende end nogen tidligere krig i henseende til antallet af krigsførende magter; den greb også anderledes ind i enhver af dagliglivets sider. I god afstand fra selve kamppladsen havde befolkningerne i tidligere tider mærket krigen i form af forøget soldater- og skatteudskrivning, og det kunne være nok så tung en byrde; men hverdagen som sådan fortsatte i den daglige gænge. Verdenskrigen omformede derimod hele samfund efter sit eget mål. I Tyskland forplantede militarismen sig ned i de mindste detaljer. Et udtryk for dette var de kuverter, som Inger og Jørgen Friis måtte sende deres breve i. Når modtageren åbnede brevet, var en laurbæromkranset bombe det første, øjet mødte. Så at sige enhver tysk statsborger stod i krigens tjeneste, og intet var fredeligt for militarismen. Verdenskrigen betegnes også som historiens første totalkrig.

Kilder og litteratur

Som nævnt bygger oversigten over landbrugernes forhold i hovedsagen på Haderslev landrådsarkiv. De anvendte pakker er: Nr. 307, 624-636 og 650-651.

Derimod er der ikke fundet noget relevant materiale i arkivet for amtsforstanderen i Tyrstrup.

Følgende aviser er gennemgået (Nationaltidende primært med henblik på illustrationer):

Modersmålet 1915-1918

Nationaltidende 1915, 1916, 1918.

Benyttede fremstillinger:

Adriansen, Inge: Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920. Fra Als og Sundevad, bd. 69. Sønderborg 1991.

Hanssen, H. P.: Fra Krigstiden. 1-2. Dagbogsoptegnelser. Kbh. 1924.

Henningsen, Sven: Det 20. århundrede. I-II. Kbh. 1965.

Horne, Allistar: Verdun 1916. Kbh. 1966 (eng. 1962).

Kitchen, Martin: The silent Dictatorship. The politics of the German High Command under Hindenburg and Ludenorff, 1916-1918. London 1976.

Jessen, Franz v.: Håndbog i det slesvigske Spørgsmåls historie, 1. Kbh. 1938.

Mygind, Finn: Demokrati på preussisk: Det tyske kejserrige 1866/71-1918. Den tyske Historiker 43-44. (Temanummer: Tyskerne). 1988.

Schnitler, Gudmund: Verdenskrigen 1914-1918. Kbh. 1939 (ajourført af sønnen efter originaludgaven fra 1924).

Sørensen, Svend Falkner: Faneflugt? Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 1989.

Taylor, A. J. P.: Første verdenskrig. 1968 (eng. 1963).

Thomsen, Ingeborg og Svend Thorsen (udg.): De fire onde Aar. Dagligt liv i Sønderjylland under verdenskrigen. Kbh. 1933.

Tobacke, Jarl: Den store katastrofe. Politikens verdenshistorie, bd. 17. Kbh. 1986. Verdenskrigen. Salmonsens konversationsleksikon. 1927.

Der er før udgivet breve fra sønderjyske soldater til hjemmet under den første verdenskrig. Brevene den modsatte vej, som fortæller om kvinders, børns og gamles vilkår på hjemmefronten, er derimod ikke tidligere sat på tryk. Det sker nu i denne sjældne og spændende brevveksling mellem ægtefællerne Inger og Jørgen Friis fra Fjelstrup ved Haderslev. Brevene fortæller om Jørgen Friis' liv ved fronten, om parrets forsøg på at få ham udenfor farezonen, om Inger Friis' besvær med krigsfanger, tvangsafleveringer, forsyninger og meget mere. I en fyldig efterskrift sætter udgiveren Annette Østergaard Schultz brevene ind i den store krigs sammenhæng og beskriver det omfattende system, der skulle sikre befolkningen derhjemme de livsnødvendige varer.